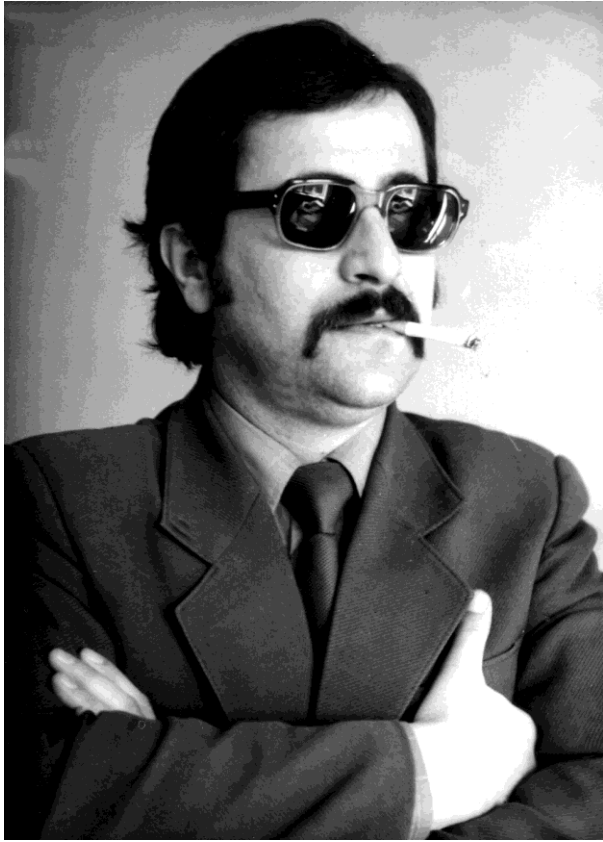

ХЪАЗИТЫ

Мелитон

ФАРНЫ ЛÆГ

ХЪАЗИТЫ МЕЛИТОН
ФАРНЫ ЛÆГ

ЦХИНВАЛ

2022

84 (2Рос=Осет)

ХЪ–15

Казиты (Казиев) М. Р.

ХЪ–15 Фарны лӕг [текст]: поэзия, публицистика. – Цхинвал: ЮОГУ, 2022

– с.

В книге «Человек фарна» лауреата Государственной премии им. Коста Хетагурова, писателя и ученого, профессора Мелитона Казиты собраны стихотворения, статьи, воспоминания, написанные в разные годы, посвященные великому осетинскому ученому-языковеду Василию Ивановичу Абайты.

© Казиты М. Р., 2022

ФАРНЫ ЛÆГ

Абайты Васойæн

Ыстыр Хуыцауимæ æмфынг уыдысты нарт.
Нæ сагъæс хызт йæ рухс зæрдæйы арфмæ –
Цы стырдаер курдиæттæй фидыдта нæ цард,
Фæлæ сæ иста не Скæнæг уæларвмæ.

Къостайы фæстæ Иры фарн фæцудыдта:
Дзырдæй мæгуыр куыд ленк кæндзæнис сойы.
Ирон зæрдæ ыстыр сагъæсты дудыдта,
Хуыцауæн табу – сфæлдыста Васойы.

Йæ байтаугæ хор Ирæн радта хорз тыллæг–
Ыстыр зонады диссæгтæ арынæй.
Ирыстон нæ, æгас дунейы кады лæг,
Æртæ æнус ныррухс кодта йæ фарнæй!
15.12.2001

КЪОСТА ÆМÆ ВАСО

Дзæгъæл бæлццонæн

стъалыртгывд –

цырагъы рухс:

Йæ къæс

ыссардзæнис фæрнæй.

Уыдзысты аланæн

æрдзæ-æрдзæ æнус

Къоста –

нæ хур,

Васо –

нæ мæй!

Къоста дзырд-фарнæй

Иры мæсыг самадта,

Васо нын

райхæлта йæ конд.

Сæ иу фатфехст

мæ Ирбæстæн

цы саг мардта,

Уый не ‘рцахсдзæн

мæнæн мæ зонд.

Лæджы æмбæрц нæ

систой уалæ хох-рындыæй –

Ыссыгътой нæ

цырагълæгтау.

Æнæ тугкалд,
æнæ лæгмарæн хотыхтæй
Ныррухс кодтой
фыдцард-аргъау.

Мæ адæмы
йæ фыдæлтимæ чи бæтты,

Уый
зæды ‘мсæр лæг у
мæнæн!

Къоста,
Васойы хуызæн гуырдтæ
чи дæтты,

Нæй
ахæм адæмæн
мæлæн!

21.02.05

xxx

Райдзаст у н' абон,

нæ сом дæр –

Чи зæгъдзæн сагæй: "Мæнг гуыр у!"

Къоста кæмæн ис,

Васо дæр,

Уымæй куыд дзурыс: «Мæгуыр у»?

2016

ВАСОЙÆН

«... я вижу только заслугу тех, кто желал мне: «Бирæ фæцæр».

Абайты Васо

Арфæтæ дзæвгар ис Ирмæ:
«Бирæ фæцæр, Васо, бирæ!» –
Коммæгæсæн арфæ ирмæ
Тынг рагæй цæуаг у бирæ...

Фæлæ ничи зыдта ирмæ,
Васо уыйбæрц цæрдзæн бирæ;
Дун-дуне цæудзысты Ирмæ
Зонды зонд райсынмæ бирæ.

Адæм хæлæг кæнынц ирмæ –
Ис ма нæм Васотæ бирæ?
Зонд-фарн ма сихсийæнт Ирмæ,
Ир цæрæнт Васойау бирæ!

2001

ВАСОЙЫ СЫГЪД ХÆДЗАР

Фæкæсы адæймагмæ амонд
Цæмæйдæр – уæд æгæссад!
Фæкæуæд не знаг саурагъ кæннод –
Фæбырсынц нæм æд æфсад,

Æд æххуырст лæгмартæ цæгъдынмæ –
Нæ фыдæлты бынуаты
Лæууын фæхъæуы нæ сæ ныхмæ
Цæнгæтлæджы бынаты.

Æмæ æфтыдта ныфс нæ ныфсыл! –
Лæгмар фæуæд æнæцар, –
Нæ сахары хæнтурс, хæрзчысыл –
Нæхи Васойы хæдзар!

Цына йын кодтой алы сарæй –
Нæ фыддæрадаен хуы-дзуг:
Цыхцырджытæй фæкалд йæ царæй,
Йæ хъæдкьултæй ирон туг.

Сæ ныхмæ Хъарсы фидар басгуыхт –
Нæ читт кодта, нæ сыгъдис,
Цыма йæ ‘фсæйнаг брони батыхт.
Цыма дзы уыд нæ сыгъд ис,

Нæ хауд зæрдæтæ йыл рыстысты –
Бзнаг нæ зынгæй арыд.
Йæ къултæ хъинцъгæнгæ рызтысты,
Йæхи ‘муæз зды йыл уарыд.

Йæ æртхутаг дæр ын ныддымдтой, –
Зæххыл лæгмар куыд цæуы?! –
Уæдæй мæ удаен нал и ‘рæнцой,
Йæ уынаргъын ыссауы.

Зыдтой йæ – уым ис Иры зæрдæ,
Æмæ йын кодтой цас фыд! –
Фæхæрæнт ныр мæрдты æвзæртæ, –
Бзнаг æм уымæн хъавыд!

2008

ВАСОЙЫ ЦЫРТ ЧЪРЕБАЙЫ

Сахары тæккæ астæу
Бады дур-лæг – цырт – куырыхон.
У нæмыгдзæфтæ... ыстæй...
Барст мын... сау мастæй куы рыхон.

Хъавынц, уой дæркъæй дæр цау –
Хизой рæгътыл, хъазой дæтты!
Тугхор, тугнуаз лæгбыдзæу
Стыр Хуыцау цы сарæн дæтты?!

Цырты сæр... йæ уæлæ нæй...
Систой йæ лæгмартæ милмæ
Танкæй. Сæфт уæрæйдæтæй
Чи нæ фæлæбуры ирмæ.

Голджыты сæ ‘рхъуыд нæ фарн.
Стæй – нæ Фыдыбæстæ байсой.
‘Руадзæм сыл нæ дæрзæг арм –
Тæсæй фемæхсы сæ бадт сой;

Гæшпыл нал фæхæцы цæст,
Афтæмæй цæуынц тыхгæнæг.
Сау тыхтонайыл сты хæст –
Тугæй нал фефсæды хæрæг.

Фехсынц хотыхтæ æваст.
Акалынц сæ формæ зæхмæ.
У сæ рихи рагæй даст –
Сраст кæнæм сæ дæргъ сæ уæрхмæ.

Афтæмæй сæ тугтыл згъор –
Мадард бæгънæджыты сургæ.
Цурон лæггадмæ сты хорз,
Кусынмæ – ифтыгъд ыстуртæ.

У сæ хæлæг дæм уæддæр –
Уой дæ æнгæс зондæй, кондæй.
У дæ дурцырт дæр уæлдæр
Се ‘ххуырт ‘фсадимæ сæ зондæй.
2008

ХУЫЦАУÆН – ТАБУ

«Къоста нæ Хур у, Васо – нæ Мæй.»

(Адамон)

Хуыцау уæлæрвты

иры хæрзæгæн ныффæнд ласта,

Куыд никуы фесафæм

нæ мон –

Цъæх арвыл не Скæнæг

Æрфæныфæдæй сфæлдыста

Нæ æвзист Мæй

Васойы ном!

24.01.13

ВАСОИМÆ «БЫЦÆУГÆНДЖЫТÆН»

Лæг зæрыбонтæм цынæ фендзæнис ацы царды:

Иу зæронд лæг хохы цур лæууы,

У цыма йæ хъарм,

дзадджын,

фæрныг хæдзарæй тарды –

‘Нæ аргъæвгæ у йæ куыст, бæгуы.

Уыцы раæнонхуызæй æппары хохыл хуыртæ

Æмæ сæм цымыдисæй кæсы:

Бауыдзысты хуыртæ – саутæ,

урсытæ,

дзыгъуыртæ

Цы?

Æнхъæлмæ сæм цы фарн кæсы?

Рыг ыл калынц хохы цæнгæт риуæй хауæг дуртæ...

Дзуры лæг йæ райстбавæрд фæндты:

«Абайты Васо – лæг-хохыл чи ‘ппарынц хъæдуртæ,

Уыдон фидæн фенын мæ фæнды».

23.03.13

ЗÆРДÆЙЫ ФÆНДОН¹

Абайтæ æмæ Хъазитæ æрвадæлтæ сты. Туг йæ бон калы, йæхион агуры æмæ, гæнæн уыд, стæй, чизоны, куыд кæстæр, афтæ мæ хæс дæр уыдис, искуы, раджы бацыдаин Васомæ, мæхи йын бацамыдтаин; йе стыр цард æмæ стыр зондыл ын йæхи цур фæцин кодтаин æргомæй, стæй мæ буц уыдаиккой мæ кæстæртæ, ахæм стыр лæгимæ хæлар у, зæгъгæ, фæлæ, хъыгагæн у æви фарнæн, афтæ никуы бакодтон.

Раст ссæдз азы размæ, ацы, облæххæсткомы залы нысан кодтам Васойы райгуырдыл 70 азы сæххæсты юбилей. Студент ма уыдтæн. Студентты номæй йын раарфæ кæныны амонд хаудта мæнмæ. Уæд ма-иу арфæйы ныхæстæ дæр хъуамæ развæлгъау бакастайккой «уæллæгты» æууæнк-джын адаймæгтæ. Æмæ бакастысты мæ раныхас. Фæцыдис, цыма, сæ зæрдæмæ. Æви мæ цуры равдыстой сæхи афтæ. Уæдмæ мæм кæмдæрты ныхас кæныны амонд æрхаудта. Уырныдта сæ, нæ сæ фæхудицаг кæндзынæн. Фæлæ фæстаг сахат цыт-джын юбилейы ахæм кады лæджы номыл раныхас кæныны, фæсивæды номæй йын раарфæ кæныны тыххæй мæхæдæг фæивтон мæ хъуыды.

Куыд фыссæг, афтæ мæ цæхх, мæ къæбæр æф-сымæры дих кæимæ кæнын, мæ уыцы хæлæрттæй бирæтæн Васойы дуар алы хатт дæр у гом. Уыдис рæстæджытæ, мæн дæр-иу куы хуыдтой, йемæ анныхас кæнæм, зæгъгæ, фæлæ сæ хъуыдыйыл никуы сразы дæн.

Æрмаестдæр, иунаг иу хатт, мæхи чингуытæй хъауджыдæр Къостайы райгуырдыл 125 азы юбилеймæ йын йæ «Сæдæ афоризмы» чиныг куы бацæттæ кодтон мыхуырмæ, æппæты фыццаг æй мæ къухмæ куы райстон, мæ зæрдæ дзы куы барухс æмæ, кæмæн æй балæвар кæнон, ууыл куы ахъуыды

¹ Раныхас 1990-æм азы, кæфты мæйы 26-æм бон Цхинвалы Советты хæдзары Васойы 90 азы юбилейы.

кодтон, уæд æппæты фыццаг мæ зæрдыл æрбалæууыд Васо, зæгъын, æрвитгæ йын æй уæддæр бакæнон, фæлæ та мæм, хыгагæн, уыйбæрц хъару нæ разынд.

Раст у, Васо нæ алкæмæндæр у уæздан, куырыхон хистæр. Алкæй хæс дæр нæ у, цæмæй йын кæстæры лæггад кæнæм. Мæ цуры пьагонджынай, æнæпъагонæй-иу куы гæппытæ кодтой, сæ чъизи æрмтты æхсæн-иу ын йæ къух куы ныууыгътой æмæ куы ныууигъынц, дæ фенд мын куыд æхсызгону æмæ дæ кæдæй нырма нæл фендтон, зæгъгæ, уæд-иу æз цæмæн баззадтæн сагъдæй?

Цæмæнна, – кæд уæйыг нæ дæн, уæддæр ахæм æдых куына хатын мæхи; кæд къайных нæ рахастон гуырцæй, уæддæр мæ фыркъæмдзæс-тыггæнагæй æрвыл къахдзæфæн фæкæл-фæкæл куына кæнын, уæд, иронæн иууыл буц æмæ зынаргъдæр адæймаджы тыххæй иунæг хатт цæмæнна ацыдтæн мæ зæрдæйы фæндоныл?

Мæнмæ гæсгæ, йæ «аххосаг», – кæд ын афтæ схонæн ис, уæд, – иууылдæр ис ацы дыууæ дзырд «зæрдæйы фæндон»-ы.

Цæмæн хъуамæ ацæуон æз мæ зæрдæйы фæндоныл, цæмæн хъуамæ ныллæууон, мæ зæрдæйæн æхцондæр цы хъуыддаг уыдзæнис, ууыл æмæ, йæхи улы æхцондзинадæн, зонады ногдзинад бакæныны æхцондзинадæй дарддæр æппыназдзух йæ рохтыл чи хæцыдис æмæ хæцы, йæ цард, йе стыр рæсугъд цард æнæхъæнæй дæр йæ адæм æмæ зонадæн чи снывонд кодта æмæ нывонд кæны, зондджын цардæй чи цæры, иугæндзон зонады сусæгдзинадтыл чи хъуыды кæны æмæ сæ байгом кæнын æппыназдзух йæ къухы кæмæн æфты, уыцы адæймагæн æз уырзы бæрц дæр цæмæн хъуамæ кайон йæ рæстæгæй?

Васо та йе стыр æмæ дæргъвæтин царды йæ рæстæг дзæгъæлы кай никуы сæфта æмæ кай нæ сафы, алы уысм дæр ын нымад кай у, уый тыххæй бирæ цæвиттонтæ ис ныртæккæ дæр æрхæссæн:

цæмæй Васойы хуызæн сыгъдæгæй фæцæрай, адæймаджы ном афтæ срæсугъд кæнай æмæ йæ иууыл уæлдæр бæрзæндмæ сисай, цыфæнды

уавæрты дæр растæй раст дзурай, зылынаен йæ ных цæвай, уый тыххæй
цалдæр хаты райгуырын дæр нæу фаг;

куыд Къостайы фыццаг тестолог, генийы сфæлдыстад æмæ нæ
литературæйы классиктæй бирæтыл йæ арф мидисджын æмæ хæдбындур
уацтæ иу адæймагæн сты стыр ном скæнынæй фылдæр;

Васо æвзагзонынады, ирон диалектологи æмæ рагон ирайнаг-авестиаг
æмæ персайнаг æвзагтæ иртасын, нарты кадджытæ æмæ скифты проблемон
фарстытæ æргом кæныны йæ дунейы фæллæйттæн абарæн дæр ницæимæ ис
æмæ, хыг макæмæ фæкæсæд мæ ныхас, – æфхæрыны охыл æй, мыййаг, нæ
загъын, – фæлæ нæ Ирыстоны дыууæ зонадон институты нæ, фæлæ
æнæхъæн Академийæн дæр иу адæймаджы цыбыр царды æнцонæй йæ бон нæ
бауызæнис, Васо йæ адæмæн, стæй æмткæй æвзагзонынадæн цы «Ирон
æвзаджы историон-этимологон дзырдурат»-ы цыппар том балæвар кодта,
ахæм куыст бакæнын.

Уырны мæ, Васо фидарæй куынае зонид, юбилейтæ, юбилей кæмæн
фæаразынц, уый нæ, фæлæ адæмы, уæлдайдæр, нацийы кæй фæхъæ-уынц,
уый, уæд æй ныртæккæ дæр кæй не ‘вдæлы, æгæрыстæмæй, йæхи юбилейы
бадынмæ дæр.

Æз та, Уастырджийы куывд кæстæрæй кæй фидауы, уый тыххæй йын
ирон фысджыты номæй загъын: нæхи Васо, де стыр рæсугъд цард-куысты
ноджыдæр – Уастырджы де ‘мбал! Æмæ Уастырджийы ныв айс дæ кæстæр
æфсымæры къухæй!

ФАРНЫ МÆЙ

Стыр адæймаджы тыххæй ныхас райдайын вæййы зын, æндæра, цы загъай, уый алы хатт дæр ссардзынæ. Æндæр хъуыддаг у, стæй, стыр хъуыддаг – йæхи аккаг дзырдтæ не Скæнæгæй рантысдзысты æви нæ.

Иу хъуыддаг зонын фидарæй: Абайты Васо йæ удыхъæдæй дæр, йæ куырыхон бадт зондæй дæр, йæ зонынадтæй дæр адæмы аргъ лæг уыдис; арвы риуы сфардæгуæвæг цыртдзæвæн-хохæй бæрæгдæрæй зыны æмæ ахæм стыр гоймаджы номыл нæ радтæг адæмы æхсæн, нæ фыдæлты зæххыл хъуамæ йæ номыл зындгонд цыртдзæвæнтæ дæр уайд, премитæ дæр, ахуыргæнæндæттæ дæр, хæрзарæзт уынгтæ дæр; чингуытæ, кæттагыл арæзт алыхуызон уацмыстæ дæр ыл хъуамæ фыссиккам...

Æрмæст йæ иу стыр фæллойæ йын Академик О. Н. Трубачев уымæн загъта: «Печатавшийся на протяжении тридцати лет, созданный впервые в мировой иранистике и не оборвавшийся, доведенный до завершения одним человеком, – эти характеристики «Историко-этимологического словаря осетинского языка» всегда и во всем мире будут вызывать почтительное удивление»,² – æмæ дзырдтæ уыцы иу фехстæй, нæртон Сосланы фатау, сæмбæлдысты нысаныл. УЗА-йы уæнг-уацхæссæг, УЗА-йы Æвзагзонынады институты директор В. М. Солнцев æй 1995-æм азы цыппурсы мæйы 9-æм бон Ахуыргæндты Централон Хæдзары ахуыргонды 95 азы юбилейы хуымæтæджы не схуыдта æппæт дунейы фыццаг иранист.³

Нæ хуыздæр поэттæй иу – Плиты Грис дзы уымæн загъта:

Ды нæ Иры кады арвыл

Дæ расугъд æрттивгæ стъалы,

² Т р у б а ч е в О. Н. Василий Иванович Абаев и этимология / Абаев Василий Иванович. Дзæуджыхъæу, 1995. 6 ф.

³ Жизнь, отданная науке. Дзæуджыхъæу, 1996. 28 ф.

*Цæр нын, цæр мыд æмæ царвы,
Æмæ ленк кæн цины малы!
Судзыс бон, æхсæв дæ куысты,
Бирæ удхæрттæн фæразыс, –
Кæд дзырдтæй-фæрдгуытæй систид
Иры цардвæндаг дæ разы.⁴*

(«Стъалы Иры кады арвыл»)

Гафезæн та-иу, йæ фенгæйæ, йæ разы Ир æрлæууыд æмæ, цæмæй ахæм цырагъ-лæг йæ рухс фæндтæ сæххæст кæна нæ Ирыстоны стыр фарн æмæ кады тыххæй, уый тыххæй разы у, йæхи тыххæй дæр йæ сæр кæй раз никуы æркъул кодта, уыцы уæларвон тыхтæм ныллæгъстæ кæнынмæ дæр:

*Æз никуы куывтон дауджытæ ‘мæ зæдтæм, –
Дæ тыхсты бон уром æмæ йæ быхс!
Фæлæ ныр кувын дунеты хуыцауттæм,
Куыд дын раттой цæрæнбон æмæ тых.⁵*

(«Абайты Вассойæн»)

Æмæ цас ис ахæм ирд æмæ алыхуызон цæвиттонтæ æрхæссæн! Кæд се ‘ппæт фæлгонцвæлыст æмæ алыхуызон аивадон амæлттæй мæнæ-мæнæ арæзт нæ ваййынц, уæддæр. Фæлæ мæн ныртæккæ, мæ бон куы бауа, уæд æрдзурын фæнды æрмæстдæр иу ахсджиаг фарстыл: фæстаг рæстæджы ахуыргонд адамы æхсæн фидар кæнын райдыдта иу, мæнмæ гæсгæ, æнæраст хъуыды – цыма, зонадон куыстыты, æгæрыстæмæй, литерату-рæзонады æвзаг дæр хъуамæ уа хус, æрмæст хатдзæгтæаразæг; æмæ бацархайдзыстæм, нæ хох-ахуыргонд, Грис «рæсугъд æрттивгæ стъалы» кæй схуыдта, Гафез дунейы зæдтæм кæй цæрæнбонты тыххæй куывта, ирон адæм фырбуцæн фылдæр Мæй кæй хонæм, – «Къоста – нæ Хур, Васо – нæ Мæй», – нæ уыцы

⁴ П л и т ы Г р и с. Æвзæрст уацмыстæ 2 т. Т. 1. Дзæуджыхъæу, 1973. 211 ф.

⁵ Г а ф е з. Фыды ардзæст. Цхинвал, 1983. 20 ф.

сæрыстыр-дзинадмæ та куыд у «ахæм хус æвзаг», уый тыххæй мæ хъуыдытæ цыбыртæй зæгъыныл.

Афтæ æнæнхъæлæджы нæ ныффæнд кодтон. Васойы арф æмæ алыварсон хъуыдытæ кæсгæйæ, адæймагмæ афтæ фæзыны, цыма се ‘пшæт дæр сты мыдбын. Æнкъарыс сæ мыды ад, цæуы сæ лæджыхъæд æмæ фарн. Уæлдайдæр, литературæзонады цы уацтæ сфæлдыста, уыдонæй.

Æгас ирон наци, стæй æнæхъæн Цæгат Кавказы сæрыстыр Хетæгкаты Къостайы райгуырæн хъæу Нары кой нæ зæрдæты æхцонæн цал æмæ цал хатты скодтам, стæй нæ кæй нæ бахъуыд йæ зæгъын æмæ гæххæттыл йæ ныффыссыны сæр! Дзургæ та йæ иууылдæр уарзгæйæ кодтам, фæлæ нæ хуыздæртæй цæвиттонæн æркæсæм цалдæры ныхасмæ.

Нæ ирон нывæфтыд литературæйы историйæн бындур чи æвæрдта, нæ уыцы зындгонд Гæдиаты Цомахъ дзырдта: «Уый райгуырди Цæгат Ирыстоны хæхты, Нары хъæуы, 1859 азы, 15-æм октябры» («Хетæгкаты Къоста – мæгуыр хæххон адæмы зарæггæнæг». Мамиаты Н. тæлмац).⁶

Нæ литературон критикæйы буц кæмæй стæм, уыцы Тыбылты Алыксандрмæ кæсæм: «Хетæгкаты Къоста райгуырд 1859 азы октябры 3 (15) боны. Райгуырди Цæгат Ирыстоны, Нары хъæуы» («Ирыстоны стыр поэт Хетæгкаты Къоста»).⁷

Джусойты Нафи та зæгъы: «1859 азы 15 октябры райгуырд ирон национ аивады иууыл стыр дæр буцдзинад, нæ нывæфтыд литературæйы æмæ литературон æвзаджы бындуртæ саразæг, нæ зарæджы сæр – Къоста» («Ирон адæмы стыр поэт»).⁸ Ахæм цæвиттонтæ Къоста æмæ йæ сæйраг уацмыс «Ирон фæндыр»-ы тыххæй нæ бон у хæссæм æмæ хæссæм цасфæнды нæхицæй дæр. Уымæн æмæ, Васойæн йæхи аивадон загъдау: «Перечитывая «Ирон фæндр», я снова и снова открываю новые грани, новые совершенства, новые жемчужины в этой, такой небольшой по объему, книге. Вот уж по истине к месту русская поговорка: мал золотник, да дорог. Много о ней уже

⁶ Г æ д и а т ы Ц о м а х ъ. Уацмыстæ. Дзæуджыхъæу, 1959. 438 ф.

⁷ Т ы б ы л т ы А л ы к с а н д р. Уацмысты æмбырдгонд. Цхинвал, 1988. 224 ф.

⁸ Д ж у с о й т ы Н а ф и. Ирон аив дзырды сæрвæлтау. Цхинвал, 1966. 136 ф.

написано. В сотни раз больше по объему, чем она сама. И все же у меня такое ощущение, что сказано далеко не все и далеко не лучшим образом» («Светоч народа»)⁹.

Æмæ сæ азым æрхæссæн никæй ныхасмæ ис. Иууылдæр раст сты æмæ бæлвырд у сæ дзырд. Фæлæ-ма æркæсæм, Васо та нæ адæмы сæрхъызой Къостайæн мæнæ куыд афыста йæ райгуырæн бон: «В одном из глухих ущелий Осетии в верховьях реки Ардон возвышается на скале аул Нар. Сакли и боевые башни, тесно прижавшиеся друг к другу, кажутся продолжением скалы, – тот же серовато-желтый камень образует и скалу и аул. В этой суровой горной глуши в 1859 году родился будущий поэт».¹⁰

Мæнмæ гæсгæ, Къостайы райгуырды тыххæй нæ куырыхон лæгты ацы ныхæстæй чи аивадондæр у, уый бæлвырд кæнын уæлдай уайд. Уымæн æмæ нын Васо æрмæст, поэт кæм райгуырды, уыцы бынаты тыххæй сур, æцæг зондон бындур кæмæн ис, ахæм информацийон зонæн нæ дæтты, фæлæ нын, аив литературæйау, уымæйдæр, фæлгонцон, дзадджын æмæ адджын ныхасæй ныв кæны, нæ алкæй зæрдæйы дæр бынат кæмæн ис, нæ уыцы стыр поэты райгуырæн уæзæг. Нæ цæстыты раз нын æй авæрдта зæгъын фаг нæу, Нары йæ цæргæ-цæраёнбонты дæр чи никуы уыдис, йæ равæрд ын чи нæ зоны, йæ фарн ын чи никуы банкъардта, уыдон дæр фæстæлфдзысты, сæ кæрæдзимæ æддæг-мидæг бацæуæг хохаг хæдзæрттæ æмæ хæстон мæсгуытæ, хохæн йæхицæй карстау, куыд зынынц, уыцы афыст кæсгæйæ.

Ахæм ирд, рæсугъд нывы фæстæ, поэты райгуырæн хъæу æмæ райгуырæн аз бахъуыды кæнын дæ бынтондæр куынае фæнда, уæддæр цæстуынгæ хъуыды бакæндзæн йæхион.

Кæнæ йын скъолайы ахуыры рæстæджы йе ‘рдзон курдиаты тыххæй мæнæ куыд зæгъы: «Не обнаружив особых успехов в науках, он в то же время показал себя в высшей степени живым, восприимчивым и одаренным

⁹ А б а е в В. И. Избранные труды. Т. 1. Дзауджыхъæу, 1990. 555 ф.

¹⁰ Уый дæр уым, 543 ф.

юношей, имеющих сильнейшую склонность к литературе и искусствам: живописи, театральному искусству, музыке».¹¹

Нæ прозæйы бындураварæг Гæдиаты Секъайы райгуырæн хъæу æцæг «хус æвзагæй» куыд афыссæм, нæ уацты нымæцтæ æмæ бынæтты нæмттæй дарддæр куыд ницы вæййы, уый тыххæй нæхицæй цæвиттонтæ нал хæсдзынæн. Хуыздæр у, Васо йæ куыд уарзгæйæ, куыд лæмбынæг сныв кодта, уый ма иу хатт ноджы дæр нæ зæрдыл æрлæууын кæнæм: «Горную Осетию время Сека писатель Георгий Цаголов справедливо назвал «Краем беспросветной нужды». Одним из самых глухих и бедных уголков этого края была родина Сека, селение Ганис в верховьях Арагви. Внешне Ганис и сейчас мало изменился по сравнению с прошлым веком. Убогие сакли с плоскими земляными кровлями сгрудились на крутом склоне... Кровли нижнего яруса служат дворами для вышележащего... Сохранилась и сакля Сека, такая же, как остальные» («Слово о Сека Гадиеве»)¹²

Ахуыргонды уыцы удæгас, æргом æмæ хæларзæрдæ ныхас нæ цыфæнды зонадон, сур хатдзæгтæй уырны тынгдæр æмæ йын фидарæй æууæндæм, йæхи ныхасау, йæ удæгас цæвиттонтыл дæр. Зæрдыл æрлæууы французæг эстетик Ж. Жуберы ныхас, зæгъгæ, уацмыс сфæлдисынаен хъæуы курдиат, чиныг ныффыссынаен та – ахорæн æмæ гæххæтт.¹³

Васо хуымæтæджы чингуытæ чиныджы тыххæй нæ фыста. Фæлдыста фæлтæртæ æмæ æнустæн æцæг, адæмы донау, уæлдæфау чи хъæуы, ахæм уацмыстæ. УЗА-йы уырыссаг æвзаджы Институты ахуыргонд нымæрдæр, историон зонадты доктор В. А. Пыхов ын уымæн загъта: «Свет истины и доброты, который Вы излучаете, просветляет, согревает и сплачивает людей, притягивает невольно к Вам, к личности яркой и талантливой».¹⁴

Къостайы гени фергомдæр кæныны тыххæй Васо цæвиттон хæссы, Лев Толстой стыр кад кæмæн кодта, XIX-æм æнусы уыцы зынгæ америкайæг хъуыдыгæнæг Р. В. Эмерсоны чиныг «Представители человечества»-йæ, ома,

¹¹ Уый дæр уым.

¹² А б а е в В. И. Избранные труды. Дзæуджыхъæу, 1990. 568 ф.

¹³ Ж у б е р Ж. Дневники / Эстетика раннего французского романтизма. М., 1982. 344 ф.

¹⁴ Авторты коллектив. Василию Ивановичу Абаеву 110 лет. Цхинвал, 2011. 331 ф.

«адæймагады минæвæрттыл» Эмерсон къаролтæ, министрæ æмæ инæлæртты нæ нымадта. Эмерсонмæ гæсгæ адæймагады минæвæрттæ уыдысты философ Платон, драматург Шекспир, поэт Гетейы хуызæттæ. Афтæ, дам, уымæн дзырдта: «Все сенаты и всех монархов со всеми их медалями, шпагами и мундирами мы не поставим на один уровень с людьми, возвещающими человечеству лучшие мысли и чувства с высоты гения, просветляющими его разум и облагораживающими его душу» («Осетинский народный поэт Коста Хетагуров»)¹⁵.

Васо удагас, аивадон æвзагæй катайгæнгæ уымæн зæгъы, хъыгагæн, адæймаг стыр цæмæй ваййы, уый рæстæгыл кæй нæ базонам æмæ нæм Къостайы фыд Леуаны ныхасæй æцæг афтæ кæй каст, цыма йæ генион фырт æфсæддон хъуыдагыл кæй нæ ныллæууыд, уымæй æцæг фесæфта йæхи æмæ йæм йæ алыварс æфсæстгуыбын дзиглотæ кастысты сæрыстырæй.

Афтæмæй нын куырыхон Васо сур ныхæстæй нæ, фæлæ, кæттагыл нывгæнæн цылынæгæй фыссæгау, фæлгонцонай, арвыроны хуызтæм кæсæгау, æвдисы Къостайы генион бæрзæнд. Республикæ Хуссар Ирыстоны фыццаг Президент, историон зонадты доктор, Уæрæсейы Федераци, Республикæ Цæгат Ирыстон – Алани æмæ Республикæ Хуссар Ирыстоны зонадты стухт архайæг, профессор, Уæрæсейы Æрдззонæн Зонадты Академийы Академик Цыбырты Людвиг дзы уымæн дзырдта: «В. И. Абаев обладает редкостным даром сочетания глубоких исследований в области лингвистики со столь же серьезными изысканиями в области истории осетинского народа».¹⁶ Аив дзырдмæ йын цы ахаст уыдис, уый кой дæр ма дзы комкоммæ куы разындаид, уæд та уыдаид ноджы хуыздæр. Уымæн æмæ нæ куырыхон ахуыргонд алы ирон дзырдæн дæр стыр аргъ кодта. 1968-æм азы Джиуæргуыбайы майы 03-аг бон журнал «Фидиуæджы» редактор Дзугаты Георгимæ хуымæтæджы нæ фыста: «В стихотворении Георгия Бестаева «Алайнаг таурæгъ» («Фидиуæг», № 8, 1968, стр. 25 – 26) название

¹⁵ А б а е в В. И. Избранные труды. Т. 1. Дзæуджыхъæу, 1990. 549 ф.

¹⁶ Ч и б и р о в Л. А. Встречи с Васо Абаевым. Дзæуджыхъæу, 2000. 116 ф.

народа алан и города Рима даются почему-то в русской форме: «алан», «Рим». Это же наблюдается у других авторов.

Между тем для этих названий существует оригинальная осетинская форма «аллон» («аллон-биллон» в сказках), «Ром» (ср. у Къоста: «Нæ фыдæлты руаджы Нæ бабын ис Ром»).¹⁷

Тынг цымыдисон у, нывæфтыд литературæйы сатæг ад хæссы, поэтæ æмæ герцогтæн цард æмæ историйы цы бынæттæ вæййы, уый тыххæй дунейы зындгонд ахуыргондæн йæ куырыхон ныхас.

Нырма нын нæ зæрдыл æрлæууын кодта, дыууæсæдæ азы размæ немцаг горæт Веймары уынгты сæхи куыд ирхæфстой Бетховен æмæ Гете. Сæмбæлдысты-иу сыл, Веймармæ цыдæр бæрæгбоны цытæн чи æртымбыл сты, уыцы къаролтæ, герцогтæ æмæ æлдæрттæ. Бетховен сæ хъуыды дæр нæ кодта. Гете сын кадджындæры тыххæй куывта йæ сæрæй. Æмæ Бетховен бахаудта дисы. Уымæ гæсгæ сын Гете ма хъуамæ куывтаид йæ сæрæй, фæлæ йын къаролтæ хъуамæ куывтаиккой йæ къæхты бынмæ – къаролтæ, дам, бирæ сты, Гете та иу у.

Абайы-фырт уыцы зындгонд цауы тыххæй сæрмагонд æмæ стыр райгондæй банысан кодта, уый æппæтдунейæн зындгонд немцаг композитор Бетховен æппæтдунейæн зындгонд поэт Гетейæ кæй хъуыды кодта афтæ! Фæлæ, стыр хыгагæн, алы адæймагæн йæ бон нæу ахæм бæрзæндæй кæсын.

Æмæ ма цæстытыл уайы йæ хъуызгæ, фæлмæн, стæй тынг уæздан мидбылхудт, Цæлыккаты Аннаæ фæстæзад кæй нæ уыдис, хъомылгонд чызг кæй уыд, фæлæ Къоста цы бæрзæндыл лæууыд, йæ цæст дунейыл кæцæй хаста, сылгоймаг уæвгæйæ, уый кæй нæ федта, кæй йæ нæ бамбæрста æмæ йæ цуры афицеры кæй равзæрста, ома, уый цардыл, адæймаг сæрыстыр кæмæй вæййы, адæмы æхсæн æй кадджыныл цæй охыл фæнымайынц, уыцы стыр бынтыл хæст у, уый тыххæй.

¹⁷ Письма Вассо Абаева. Цхинвал, 2008. 20 ф.

Хуыцау алкæмæн нæ ратты бæрзонд уæвыны амонд. Алчи нæ разыны зонды къуыбар æмæ нæ вæййы раст хъуыдыйыл хæст. Васо сæрыстыр æмæ райгондæй уымæн зæгъы: «К счастью, история произносит рано или поздно свой приговор и над королями, и над поэтами.

Мне привелось посетить мавзолей Гете и Шиллера в Веймаре. В благоговейном молчании стояли люди, приехавшие из разных стран, перед гробницей великих поэтов. Я обратил внимание, что в стороне стоит еще куча массивных металлических гробов. Я спросил, что это за гробы. Мне ответили, что это гробы великих герцогов веймарских. Оказывается, мавзолей был в свое время семейной усыпальницей великих герцогов. В виде особой милости герцоги предоставили праху поэтов место рядом с гробами своих титулованных предков. При этом вначале на видном месте расположились герцогские гробницы, а где-то в стороне приютились поэты. Но вот прошло сто лет, и все стало на свое место. В центре усыпальницы покоятся теперь Гете и Шиллер, а в темном углу сложены навалом герцоги».¹⁸

Уый стыр ахуыргонд загъта, цæмæй ирон царды Къостайы бынат зонаем, уый охыл. Йæхæдæг уыцы цæвиттоны тыххæй аразы фидар æмæ, зæрдæ «хус ныхасæй» нæ, фæлæ йæ арф хъуыдыйæ чи агайы, ахæм хатдзæг: «Так время произносит свой окончательный суд. Великое встает в своем немеркнувшем величии, а ничтожное погружается в бездну забвения».¹⁹

Ахæм тæлфгæ æмæ стъæлфгæ, дзаджджын æмæ адджын æвзагæй дзуры Малиты Георгийы («О Георгии Малиеве»), нарты кадджыты сæрмагонд нæмтты («О собственных именах нартского эпоса»), ирон традицион хъайтарон зарджыты («Осетинская традиционная народная песня»), «Стайыцармдарæджы» фольклорон бындуры («О фольклорной основе поэмы

Ш. Руставели «Витязь в барсовой шкуре»), Игоры стæры («Жанровые истоки «Слова о полку Игореве») æмæ бирæ, бирæ фарстыты тыххæй. Æмæ æвзары фарст: нæ цыты лæджы къухы куыд æфтыдис уыцы стыр æнтыст?

¹⁸ А б а е в В. И. Избранные труды. Дзауджыхъæу, 1990. 558 ф.

¹⁹ Уый дар уым.

Дзуццаты Хадзы-Мурат, Цæрукъаты Алыксандры поэзийыл ныхас кæнгæйæ, дзырдта: «Поэтикон лæджыкар ныллæууы уæд, æмæ поэт куы схицæн вæййы алыхуызон цæстфæлиивæг бибитæ æмæ мæнгуырнын-дзинæдтæй, нуарджын мæнæуау, йæхицæй куы азгъалы ницæйаг цъæрттæ, цъæмæлтæ æмæ ма дзы куы баззайы гом-æгæрцц апп». ²⁰ Стæй чысыл фæстæдæр та зæгъы: «Йæхицæй чи домы, йæхимæ æгъатыр чи у, æрмæстдæр уымæн ис моралон бар, цæмæй æгъатырæй дзура, йæ алфæмбылай цы ис æмæ чи ис, уыдоны тыххæй дæр». ²¹

Чи, чи, фæлæ Васо рагæй уыдис хицæн «алыхуызон цæстфæлиивæг бибитæ æмæ мæнгуырнын-дзинæдтæй», йæхицæй куыд æмæ цас домдта, уымæн та æвдисæн сты йе ‘гæрон фæллæйттæ: «Осетинский язык и фольклор» (1949), «Историко-этимологический словарь осетинского языка» 4 томæй (1958, 1973, 1979, 1989), «Нартовский эпос осетин» (1982), ирон æмæ æндæр адæмты æвзæгты тыххæй, стæй динон, историон, фольклорон, литературон æмæ æндæр ахсджиаг темæтыл йæ бирæ дæсгай бындурон зонадон куыстытæ, кæд «Избранные труды»-йы цыппар томон йæ ахуыргæнинаг, дзæнæтыбадинаг Гусалты Виталийы амæлæты фæстæ æрдæгыл баззадис, уæддæр.

Фæлæ нæм, йæ зонадон æвзаг куыд фæлгонцон у, уый кой уыд. Ирд, цымыдисон деталтæ, бæлвырд факттæ æмæ фæлгонцтæ ссарынаен куы уа аивады кæнæ зонады кусæг, йæ бон сæ куы уа ныссыгъдæг кæнын æмæ адæмы рагъмæ цæстуынгæйæ рахæссын, уæд сыл æрæнцайдзæн алкæй цæстæнгас дæр. Æмæ уыцы хъуыддаджы, куыд уынаем, афтæмæй Абайы-фырт никамæ батахуды кодтаид.

Дæ хъус сæм лæмбынаг куы дарай, уæд диссагæн дзуринагтæ дзæвгар ис йæ алы куыст, йæ алы чиныджы дæр. Мæнæ куыд уарзгæ, бæлвырд æмæ алыфарсон хъуыдыимæ кæны нарты Ацамæзы кой: «Рассматриваемое сказание ставит Ацамаза в ряд знаменитых певцов-чародеев: Орфея в греческой мифологии, Вейнемейнена в Калевале, Горанта в «песне о

²⁰ Д з у ц ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литературæ. Цхинвал, 1985. 71 ф.

²¹ Уый дæр уым, 79 ф.

Гудруне», Садко в русской былине.²² Есть, однако, в этом сказании некоторые черты, которые позволяют думать, что осетинский Орфей типологический отличен от своих европейских собратьев и, может быть, древнее их. Вчитываясь в описание действия, которое производит игра Ацамаза на окружающую природу, мы видим, что речь идет не просто о чудесной, магической волшебной песне, а о песне, имеющей природу с о л н ц а. В самом деле, от этой песни начинают таять вековые глетчеры; реки выходят из берегов; обнаженные склоны покрываются зеленым ковром; на лугах появляются цветочки, среди них порхают бабочки и пчелы; медведи пробуждаются от зимней спячки и выходят из своих берлог и т. д. Короче – перед нами мастерски нарисованная картина в е с н ы. Весну приносит песня героя. Песня героя имеет силу и действие солнца».²³

Ахæм цаæвитгонтæ, афыстытæ, хатдзæгтæ йын йæ дзырд кæнынц адджын æмæ зæрдæйæн æхцон. Уымæ, мыды къæрттау, тайынц адæймаджы удыл. Æмæ уыцы æвæджиаг хъуыддаг йæхи алы хатт æргом æвдыста ахуыргонды сфæлдыстады.

М. А. Кумахов æмæ З. Ю. Кумаховайы чиныг «Язык адыгского фольклора. Нартский эпос»-ы²⁴ тыххæй йæ критикон уац «Блеск и нищета золотого тиснения»-йы тыххæй кæронæй мæнæ цахæм хатдзæг сарæзта: «Рецензируемая книга оформлена весьма помпезно. Переплет на всю поверхность покрыт золотым тиснением. Видимо, рассчитывая на вкус каких-то примитивов, авторы наивно думали этой мишурой усилить эффект своего произведения. Но этим они впали еще в одну ошибку. Серьезная наука пренебрегает подобными эффектами. Знаменитые «Осетинские этюды» Вс. Миллера и «Legendes sur les Nartes» Ж. Думезиля вышли без золотого тиснения. Без золотого тиснения выходили труды Маркса, Энгелса и Ленина, Ньютона, Дарвина и Эйнштейна. Их книги обессмертили себя не блеском переплетов, а блеском содержания. Этого нельзя сказать – увы – о

²² Особая близость к Горанту заключается в том, что и у него песня служит для завлечения женщины (Васойы фиппаинаг – Хь. М.).

²³ А б а е в В. И. Нартский эпос осетин. Цхинвал, 1982. 65 – 66 ф.

²⁴ К у м а х о в М. А., К у м а х о в а З. Ю. Язык адыгского фольклора. Нартский эпос. М., 1985.

рецензируемой книге. Вложив много усилий в «блестящее» оформление своего труда, авторы не учли одной опасности: найдется читатель, который, вместо того, чтобы застыть в восторге перед обильной позолотой, подумает о провинциальной безвкусице и претенциозности. Роскошный переплет может оказаться той самой «одежкой», о которой говорит поговорка: по одежке встречают, по уму провожают».²⁵ Афтамæй нын автор аивадон афысты, аивадон ныхасы фæрцы, бæлвырд фæт æмæ деталты фæрцы алыфарсонæй бамбарын кодта чиниджы авторты монон æмвæзад дæр, чиниджы мидис дæр æмæ, цахæм адаймагтæн фыст æрцыд æмæ дзы йæ автортæ, сæ удты быцъынаг тонгæ, цæмæ тырнынц, сæ нысан цы у, уый дæр.

Ахуыргонд йæ уацмысты æвзагыл бæстон кæй куыста, уый тыххæй йæ хъуыдытæ арæх хызтысты афоризмтæм. Уымайдæр, бæлвырд, арфхъуыды-хæссæг æмæ хъæздыг афоризмтæм. Уыдоныл нæм хицæнæй уыдзæнис ныхас, фæлæ, цæмæй æвип-пайд фенæм, сæ хъуыды йын куыд арф у, сæ арæзт куыд рæсугъд, уый тыххæй дзы цæвиттонæн ам æрхæсдзыстæм цалдæр: «Эпический героизм является носителем идеалов эпоса»;²⁶ «И сила, и храбрость становятся предметом воспевания лишь тогда, когда они служат *правому делу*»;²⁷ «Коста – это гармоничное единство творческого труда и человеческого образа»²⁸ æмæ афтæ дарддæр.

Уымаен дзы загъта Уæрæсейы Æрдззонæн Зонадты Академийы академик Исаты Мæхæмæт: «Создается впечатление, что именно в литературоведческих работах В. И. Абаев нашел наибольшую возможность нравственно-этического самовыражения для проявления своего поэтического дара» («Основные идеи концепции В. И. Абаева»)²⁹ Васойы куыстытæ кæсгæйæ, æнæмæнг сразы уыдзына Мæхæмæты хъуыдымæ.

Диссаг цы у, Вассойæн, æгæрыстæмæй, йæ лингвистон куыстытæ чи сты, æцæг «хус æвзаг» кæм хъуамæ уайд, уыдонæй дæр тынг бирæйы адаймаг,

²⁵ А б а е в В. И. Избранные труды. Т. 1. Дзæуджыхъæу, 1990. 394 ф.

²⁶ Уый дæр уым, 141 ф.

²⁷ Уый дæр уым, 399 ф.

²⁸ Уый дæр уым, 559 ф.

²⁹ И с а е в М. И. Основные идеи концепции В. И. Абаева / Коллектив авторов. Василию Ивановичу Абаеву 110 лет. Цхинвал, 2011. 21 ф.

фæнда дæ æви нæ, уæддæр фæкæсы, аивадон литературæйæу, æхцон æмæ зæрдæрайæ. Æмæ йын уымæн тынг стыр æххуыс кæны йæ дзырды рæстдзинад æмæ афоризмондзинад. Цы ироны зæрдæ нæ батæлфын кæндзысты мæнæ ахæм æргом æмæ рæстаг дзырдтæ: «С большим основанием, чем многие другие народы, осетины могут сказать: «Наш язык есть также наша история».³⁰

Æгæрыстæмæй йæ 4 томон «Ирон æвзаджы историон-этимологон дзырдуат»-ы цы дунейы ирон æмæ уыдонимæ æндæр æвзæгты дзырдты истори æмæ этимологи фæлгъауы, уый ахæм хуызы аразы æмæ «хус» æвзагзонынад æддæг-мидæг ацыд нывæфтыд литературæимæ.

Цæмæй нæ бирæ рæстаг ма бахъæуа, уый тыххæй æркæсæм æрмæстдæр иу цыбыр уацмæ дзырд «адæм»-ы тыххæй.

adæm ‘люди’, ‘народ’. – *adæmy farn biræ* и «ф а р н народа велик» (ЮОПам. III 189; ср. К о с т а 39); *adæmæn sæ ræsugd wættæ qarmæj, rajgastæj læwwunc* «у людей красивые комнаты стоят теплые, светлые» (К о с т а 25); *iron adæm* ‘осетинский народ’ (Брит. 100, 102); *æmæ jæ fædyl cydis biræ adæm* «и следовало за ним множество народа» (Матвей 4 25); *adæm tærxon kænyn rajdydtoj* «народ стал судить» (Сека 18); *adæm fæsabyr sty* «народ затих» (Сека 17); д. *sæ astæw adæmtæ bacudæy* «между ними вошли (посредниками) люди» (LQ III 38).

~ Из **араб., перс., тюрк.** *adam* ‘человек’. Слово распространено по всему Кавказу: **груз.** *adamiani*, **дарг.** *adam, adamili*, **лак.** *adamila*, **авар.** ‘*adam, ‘adan, чеч., инг.* *adam*, **балк., карач.** *adam*. Ср. также: **согд.** *adam* (З а л е м а н, ИАН 1907, стр. 537), **ягн.** *adam* ‘человек’, ‘люди’. В осетинском неоформленное **adæm** имеет значение не индивида, а коллектива: ‘люди’, ‘народ’ и уже отсюда, с помощью суффикса –*ag*, образовано понятие ‘человек’; аналогичную картину мы находим в племенных названиях: *tætær* ‘татары’ – *tætæjrag* ‘татарин’, *gursy* ‘грузины’ – *gursyag* ‘грузин’ и т. п.; объясняется это, несомненно, тем, что в сознании людей той эпохи, которую отражает в

³⁰ А б а е в В. И. Осетинский язык и фольклор. Т. 1. М. – Л., 1949. 11 ф.

двнном случае осетинский язык, понятие коллектива было первичным, а потом индивида – вторичным» (Вс. М и л л е р. Qr. 9/ - Н u b s c h m a n n. Oss. 119).³¹

Ныртæккæ модæйы ис дзырдрутæ аразын – цыдар дзырдтæ, дæхи куыд фæнды, афтæ рарæгъ кæн, æнæбындур аргъæуттæ сыл фæкæн, дæ хъуыдытæ мацæмæй бафидар кæн æмæ дæ чыныг – цæттæ. Афтæ дæ ничи бафæрсдзæнис: ай цы у? Адæмæн цахæм сæнттæ хъарыс?

Фæлæ-ма æркæсæм, Васо дзырд ф а р н куыд æмбарын кæны, уымæ.

farn | farnæ общеиранское полурелигиозное понятие, точное значение которого трудно определить; будучи дериватом ‘неба-солнца’, оно обозначало все то благое, источником чего древние мыслили небо-солнце: ‘небесная благодать’, ‘благополучие’, ‘переуспевание’, ‘благопристойность’, ‘мир’, ‘тишина’ (см.: ОЯФ I 71, 195 – 196, 201); færnyg | færnug ‘наделенный фарном’, ‘преуспевающий’, ‘богатый’, ‘щедрый’; færngyn | færngun ‘имеющий ф а р н’, ‘благопристойный’. – adæmy farnæy ky skænin mæxicæn kad æmæ sær! «если бы я ф а р н о м народа создал себе славу и почет!» (Коста 16); farn wæ nuxasy! «ф а р н да будет на вашем собрании!» ОЭп. 26); dæ farn, de zædy stæn «заклинаю твоим ф а р н о м, твоим ангелом»; bon sæwy æmæ farn хæssy «день идет и несет (с собой) ф а р н» (ЮОПам. III 196); д. fæzzindtæj næ wal[дз]æg dujneti nivæn, æ farnæj nixxudtæncæ budurtæ «явилась наша весна для счастья мира, от ее ф а р н а возликовали поля» (S o z u r 41); д. boni farnæ «ф а р н дня» (СОПам. II 146; ср. Bonwærnon); д. dænttæ farnæ ‘lastoncæ «реки несли ф а р н» (S a m/ 74); f a r n fæcæwy! «ф а р н шествует!» (возглас шаферов при вводе невесты в дом жениха; (Б р и т. 166); adæm farny zargytæ kodtoj «народ пел (свадебные) песни ф а р н а» (С е к а 127); æncad u, a[гъ]ysty farn ma rox kæn «тише, не забывай о ф а р н е дома» (Б р и т. 34).³² Æмæ уыцы хуызы – дзырдтæ, хъуыдыйæдтæ, мургай, халгай уидзгæ, кæны йæ ныхас. Уымæй дæр, цахæм ныхас!

³¹ А б а е в В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 1. М.-Л., 1958. 29 ф.

³² Уый дæр уым, 421 ф.

Цыфæнды хус дзырдтæ дæр удæгас æмæ цæрдхъом кæнынц йе ‘рхæсгæ цæвиттонтæй. Стæй, куыд уынæм, афтæмæй йæ цæвиттонтæ цал æмæ цал хуызы сты, цæмæй нын æрмæг арф æмæ бæстонæй бамбарын кæна. Ноджы, дзырд кæцæй равзæрд, йæ уидæгтæм ын куыд лыстæг кæсы, уымæ нæ хъус бæстон куы дарæм, уæд нæ ноджы дисы дæр æфтауы. Ахæм хуызы-иу, цахæмфæнды зонадон уацты дæр историон факттæ, алыхуызон экскурстæ æмæ адамон сфæлдыстад кæнæ нывæфтыд литературæйæ цæрдхъом цæвиттонты фæрцы скодта зæрдæскъæф æмæ адæймаджы нал фæфæнды сæ ныууадзын.

Уый стыр раппæлинаг зонадон, чи зоны, аивадон амал дæр у. Ацы ныхас дæр ис адарддæргæнæн, фæлæ, куыд акæнынц: бæндæнæн – йæ даргъ, ныхасæн – йæ цыбыр.

Мах стырзæрдæ адаем стæм – хур нын хур нæу, мæй – мæй, стъалы – стъалы. Алкæмæ нæ нæхирдыгонау æмæ, æцæгæй куыд у, афтæ нæ, фæлæ, мах куыд фæфæнды, афтæ нæм ферттывынц. Æнæмæнг фæуыдзæн афтæ дзурджытæ, зæгъгæ, Абайты куырыхон Васо-иу ахæм аивадон хатдзæгтæ, чи зоны, æнæнхъæлæджы арæзта. Фæлæ æнæнхъæлæджы ницы вæййы. уæлдайдæр Васойы хуызæн стыр адæймагты хъуыддæгты. Тынг хорз зыдта, йæ дзырд адаеммæ куыд хуыздæр фехъуыстаид.

Дзырдмæ аивадонæй кæсыны тыххæй бынтон ирд æмæ уырнинаг цæвиттон – Стыр Ахуыргонд æмæ Стыр Адæймагæн историон рæстдзинад æмæ аивады тыхы охыл йæхи хъуыды: «... хорошо известно, что поэтам удается нередко гораздо глубже и совершеннее проникнуть в дух и характер изображаемой эпохи, чем самым добросовестным и кропотливым специалистам – историкам».³³ Васо зонады уыдис йæхиæрдыгон æцæг Поэт. Æмæ йæ зонады уыцы поэтикон зæрдæ дзурын кодта аивады æвзагæй, цæмæй йæ поэтикон дзырд нæ зæрдæтыл æмбæла хуыздæр æмæ дзы уадза рухс, удæн æхцон хæссæг, ныфсыл æй æфтауæг фæд.

³³ А б а е в В. И. Нартовский эпос осетин. – Цхинвал, 1982. – 90 ф.

Йæ алы хъуыды бæлвырд нывæфтыд уымæн уыд. Уæрæсейы Зонадты Академийы Академик О. Н. Трубочев загъта: «Нужны очень хорошие и самые высокие слова, чтобы достойно почтить Василия Ивановича. По счастью, такое нужное слово есть в его «Словаре скифских слов», сохранили его и потомки скифов – родные Абаеву осетины, и мы, уважая связь времен, произносим это слово сегодня: Farn – «солнечная благодать, благоденствие». В других языках нет адекватного слова и понятия, пораженного, видимо, древним иранским культом солнца – Хуарна «солнечный», и мы вынуждены передавать его по-русски иносказательно».³⁴

Махмæ ис Фарн дæр, Хур дæр, Мæй дæр æмæ нын кæд Васо йæ рæстæджы – 70 азы йыл куы сæххæст, уæд Хуссар Ирыстоны ахуыргæндтæн йæхи Хур хонын нæ бауагъта, – Хур иу у æмæ нæ ирон адæмæн уыцы Хур Къоста у, зæгъгæ, – уæддæр сабийæ зæрондмæ хъуамæ сæрыстыр уæм, абарæн кæмæн никаимæ ис, йе стыр сфæлдыстадæй нæ хуры тавд чи кæны, нæ уыцы Фарны Мæй Абайты Васойæ.

³⁴ И с а е в М. И. Основные идеи концепции В. И. Абаева // Коллектив авторов. Василию Ивановичу Абаеву 110 лет. – Цхинвал, 2011. – 66 ф.

ВАСОЙÆН ХÆРЗБОН КÆНГÆЙÆ

(2001.04.19)

Ирыстоны зæххыл бирæ судзагаджы мæрдтæ федтон. Æнæхъæн Ирыстон йæ цæссыг кæуыл калдта, уыдон бирæ уыдысты, – не ‘вæджиаг зæхх æлгъин нæу лæгау-лæгтæ дæттыныл, – фæлæ нын абон цы ныфсы мæсыг рафæлдæхт: нæ кад æмæ нæ намыс, нæ фарн æмæ нæ цæсгом, нæ ныфс æмæ не ‘хсар, уый æмсæр, Абайты Васойы æмсæр дзы ничи уыдис.

Васо æвзагзонынад, фольклор, нывæфтыд литературæ æмæ историйы бирæ ахсджиаг фарстытæ раиртасын, уæлдайдæр, йæ зындгонд, 5-томон фæллой – «Ирон æвзаджы историон-этимологон дзырдурат», стæй ирон лæджы хæдæфсæрмдзинад алыхуызы равдисынай йæ ном, уыимæ ирон адаймаджы ном сыгъзæрин дамгъæтæй ныффыста дунейон зонады историйы. Уымæн иунæг удæй цас бантыст, уый æнæхъæн академитæн бафæзминаг у.

Уыцы хъуыддаг, йе стыр курдиатимæ йæ къухы бафтыд, йæхи бынатылæджы къæлæтджынтæ æмæ аслам кадыл кæй никуы хордта, юбилейтæ æмæ ‘хцайы дзæкъултæ кæй никуы домдта, галуантæ æмæ мулкмæ тырныны бæллиц ын йæ удмæ кæй ницы бар дардта, фæлæ йæ цард æнæхъæнай йæ уарзон куыстæн кæй нывонд кодта, уый фæрцы.

Абайты Васо уыдис зæххон зæд; йæ урс бæллицтæ урс тау суагътой йæ сæрæй, æртæ æнусы ныррухс кодта йæ цард, йæ фæллой, йæ лæджыхъæдай, æмæ цæргæ-цæрæнбонты ирон адаем, ирон зонадæн уыдзæнис фæндагамонаг стъалыйы хуызæн.

Абон кæуæм, Абайты Васойæ чи фæцух, фæлæ æнусты сæрыстырæй цæудзыстæм, Абайты Васо кæмæн уыд æмæ кæмæн уыдзæнис.

ВАСОЙЫ ФАРН

*(Раныхас Абайты Васойы райгуырæн бон 2013-æм азы йæ цыртты цур
Цхинвалы)*

Хуыцау кæуыл ауды, уыцы адаемæн фæдæтты Къостатæ, Иссæтæ, Васотæ... æмæ ноджы æндæр ахæм фарны лæгтæ, кæд иу нацийæн, уæлдайдæр, цыбыр нымæц нацийæн æнцон авæрæн нæ ваййынц, уæддæр.

Къостатæ сæ аив дзырдæй сисынц Хуыцауы цъупмæ; Иссæтæ сæ бахъахъхъæнинц фашизмæй æмæ сæ нæ бауадзынц атомы зынгæй басудзын; Васотæ сын зонадон хъуыдыйæ сæ ном айхъуысын кæнынц дун-дунейыл.

Фæлæ бонтæ, азтæ куыд цæуынц, нæ фарны лæджы зонадон дзырды тых мæм куыд арфдæр хъары, афтæ тынгæй-тынгдæр дис кæнын æмæ йæ æргом ма дзурон, уый мæ бон нæу: зонадон дзырд сур, хус ныхасмæ чи здахынц, уыдон нæ сæрыстыр Васойы стыр фæллæйттæм лæмбынæг цæмæннæ æркæсынц, арфдæр сæ цæмæннæ сахуыр кæнынц æмæ фæсивæды хъусдард уыцырдæм цæмæннæ здахынц?

Ныртæккæ конкретон цæвиттонтæ нæ хæсдзыстæм, фæлæ ма йын нæ хъус æрдарæм фольклоры бирæ хуызтæ, алæмæтон «Нарты кадджытæ, «Фæранчыцармдарæджы», «Слово о полку Игореве», Къоста, Секъа, Малиты Георги æмæ бирæ фарстытыл цы бындурон зонадон куыстытæ сфæлдыста, уыдоны йæ ныхас, суадоны донау, заргæ куыд цæуы. Адæймагмæ хаттæй-хатт афтæ дæр фæкæсы, цыма сæ дзырдтæ адæймаджы дзыхæй не схаудтой, фæлæ рантыстысты зæрин армæй æмæ уый тыххæй цæвынц чыныгкæсæджы зæрдæйы рæбынтæ, уый тыххæй сæм зыр-зыр кæны адæймаджы уд æмæ сын амæлæн никуы уызæнис.

Фæранчыцармдарæджы бындур кæм ис; нарты диссаджы хабæрттæ кæцæй цæуынц æмæ кæдæмыты цæвынц; поэттæ æмæ герцогты æцæг

бынæттæ тыххæй; Къостайы тыххæй йæ царды иу хай раттынмæ цæттæ куыд уыд, цæмæй йæ уый дæр Æмбалты Цоцкъойау зыдтаид; Секъайы æцæг адæмон бынат æмæ бирæ æндæр фарстытыл афтæ нывæфтыд æмæ эмоцион ныхас кæны æмæ дзы иу дзырдмæ февналын дæр уаид тугтæригъæд.

Æгæрыстæмæй, йæ ном дунейыл кæмæй ныхъхъæр, йæ уыцы 5-томон «Ирон æвзаджы историон-этимологон дзырдурат»-ы алы хатт дæр дзырды нысаниуæг куы ‘мбарын кодта, уæд-иу æй фольклор æмæ аив литературæйы классикты уацмысты цæвиттонтæй афтæ бафидар кодта æмæ сæ адæймаг кæсы нывæфтыд литературæйау.

Ныры ахуыргæндтæ та амцæф-уымцæфæй исты зæгъдзысты æмæ стæй ацу æмæ ды дæ сæр дуртыл хой æмæ йæ фæнды æмбар, фæнды – нæ.

Уымæн æмæ Васо æцæг ахуыргонд уыдис. Махмæ абон æнцон æмæ æхцон кæсæн чи кæсынц, уыдоныл, дзырд дæр ыл нæй, бирæ бонтæ хъуыдыгæнгæйæ батыдта æмæ уымæн исынц цæсты тигътæ, уымæн æнкъуысын кæнынц зæрдæ. Æмæ афтæ цæрын, афтæ кусын, барвæндæй равзаргæ хъуыддагæн æппынаæдзух хи нывонд кæнын алкæй бон нæ уыдис æмæ нæу. Уый фаг тых, уыйбæрц ныфс алкæмæ нæ разыны. Ахæмтæ бынтон стæмтæ вæййынц иу нацимæ нæ, фæлæ зæххы цъарыл дæр. Бирæ хатт сæ вæййы иу армы æнгуылдзтыл банымайæн дæр. Æмæ не ‘мзæххон, нæ туг, не стæг Абайты хорз Васо уыдонæй кæй уыдис, уымæй сæдæ-сæдæ, æрдзæ-сæдæ азты дæр хъуамæ буц æмæ сæрыстыр уæм. Уый нæ хæс у.

Æз райгонд дæн, мæхи амондджыныл нымайын, куырыхон Васойы лæгæй-лæгмæ кæй зыдтон, арфæ зæгъынæн ын кæй уыдтæн, йæ юбилейты мæм хатт дзырд зæгъыны бар кæй хаудта, æгæрыстæмæй, йæ къухæй ирон кады нуазæн кæй банызтон.

Æмæ нæм иугæн нуазæны кой æрхаудта, уæд ацы фæсивæды цур æнæзæгъгæ нæй, Васо-иу агуывзæ йæ къухмæ цы райста, йæ былтыл-иу æй цы авæрдта æмæ-иу заргæ цы кодта, æндæр нуæзты хæстæ йæхи кæй нæ кодта.

Хæрынмæ та нарты æмбисонды Батрадзæй уыдис бирæ гуыххæлдæр. Æмæ уыдон иууылдæр æрмæст йæ лæджыхъæдыл дзурæг не сты, фæлæ йын ирдæй æвдисынц йæ нæртон æгъдау.

Васо Къостайы тыххæй дзырдта, зæгъгæ, алы иронæн дæр æгæрон зынаргъ у, йæхицæй дзы иууыл цыдæр хуыздæр хай кæй уыны, уый тыххæй. Стæй ноджыдæр, ома, ирон лæг Къостайы цы бынаты æвæры, уымæй базонæн ис, цахæм адæймаг у, зæгъгæ йын цы кад æмбæлы, уымæн. Æмæ уыцы дзырдтæй рæстагдæр æмæ нысанылæмбæлгæдæр цы хъуамæ зæгъай. Къоста нын, хæдзары уæм æви æцæгæлон зыххыл бæлцуаты, алы ран дæр у фæндагамонæн хъыбыллæ æмæ нæ ном, нæ цæсгомæвдисæг паспорты хуызæн. Уыцы стыр дзырдтæ нæ генийы номыл уымæн рантыстысты не ‘ннæ генийæ, Васойæ.

Васо ахæм кæй уыд, – ууыл иунæг мур дызæрдыгæнæн ницы хуызы ис, – йæ фарны хъуыддæгтæй йæ раттæг дзыллæйы зæрдæ кæй рухс кодта, йæ рæстæджы дзы сæрыстырæй уый тыххæй загъта ирон аив дзырды дæсны, æрæджы кæй 100 азы юбилей банысан кодтам, нæ уыцы хæдхуыз æмæ хæдбындур поэт Плиты Грис:

Сон, рын ма фен, хур фен бирæ!

Фæндаг уæд сыгъдæг дæ рухсмæ!

Ды цы бон фæзындтæ ирæн,

Уый уæд арфæйаг æнусмæ.

(«Стъалы Иры кады арвыл»)

Æмæ цыма йæ сыгъдæг арфæйы дзырд фехъуыст æппæтхъом Хуыцаумæ – Абайты Васо йæ дæргъвæтин цардæй, йæ фарн æмæ йæ зондæй ныррухс кодта æртæ æнусы: райгуырд XIX-æм æнусы, фæцард XX-æм æнусы, йе ‘нусон дунемæ ацыд XXI-æм æнусы.

Æз та, Васо, Къостайы чи цы бынаты æвæрдта, уымæ гæсгæ адæймагæн кæй аргъ кодта, уый хуымæтæджы, мæ дзырд рæсугъдрауайайы охыл не

‘рымысыдтæн. Къостайау Васойы ном дæр тадзгæ-баргæ дзырдтæй арын хъæуы. Фæлæ абон уе ‘ппæт дæр ацы улæфт бон, ацы фыддон-фыддуры нæ иууыл хуыздæртæ иу, Абайты Васойы ном ссарынмæ, ноджы дæр æй иу хатт æрымысынмæ, йæ цыртыл ын дидинджытæ сæвæрынмæ ардæм, йæ цырты цурмæ кæй æрцыдыстут, уый дзурæг у, нæ фарны лæгмæ уе стыр уарзтыл, йе ‘гæрон фæллæйттæн ын æмбæлон аргъ кæныныл. Уымæй, нæ кады лæгæн афтæ аргъ кæнгæйæ, уæхи æвæрут бæрзонд, зонут нæ кады лæгтæ æмæ уæхицæн аргъ кæнын, сыгъдæг кæнут уæ удтæ æмæ уæ ахсджиæгтимæ Васойы фарнæй æнсбонтæм фæрнджын ут уе ‘ппæт дæр.

НЫВÆФТЫД ДЗЫРДЫ СТЫР ДÆСНЫ

«Хорзæй хуыздæртæ ис»,³⁵ – зæгъы ирон æмбисонд. Æмæ нæ сайы. Æцæгдæр цас æмæ цас сты хуыздæртæй хуыздæртæ. Сæ банымайын никæй бон бауыздæнис зæххон адæмæй. Фæлæ ацы зæххон æмбисонд мæ зæрдыл æрлаууыд стыр ирон поэт æмæ литературæиртасæг Нигер (Дзанайты Иван) æмæ стыр ирон ахуыргонд, æвзагиртасæг Абайты Васо нæ национ сæрыстыр Къостайæн цы стыр аргъ кодтой æмæ йæ адæмы рæгъмæ куыд хастой, ууыл хъуыдыгæнгæйæ.

Сæ дыууæ дæр нæ адæмон генийы тыххæй зæрдæзæгъгæ уацтæ ныффыстой, равдыстой йын йæ удыхъæд, нæ дзыллæйы зæрдæйы цахæм бынат ссардта, цахæм бæрзæндмæ йæ исæм, цæмæй йын йе сфæлдыстадæн кæнæм æмбæлон аргъ. Бацархайдтой, стыр поэты аивадон амæлттæ цæмæй лæмбынæгдæр бамбарæм æмæ йын нæ адæмы ‘хсæн цы стыр нысаниуæг ис, уый базонæм ноджы хуыздæр.

Нигерæн Къостайы тыххæй зæрдæзæгъгæ поэтикон уацмыстæй дарддæр бантыст цалдæр удыл тайгæ æмæ руайгæ литературæиртасæн уацы ныффыссын: «Дзырды дæсны» (1934), «Къостайы библиографийы тыххæй» (1936), «Адæмы поэт» (1936), «Хетæгкаты Къоста» (1937), «Къоста æмæ ирон литературæ» (1939), «Къостайы поэтикайы тыххæй» (1939), «Иры дзыллæйы кад æмæ цæсгом» (1945)...

Сæ нымæцæй къаддæр сты, Къоста æмæ йе сфæлдыстадыл Васо цы диссаджы зæрдæагайгæ уацтæ ныффыста, уыдон: «Осетинский народный поэт Коста Хетагуров», «Что значит Коста для осетинского народа» (1959), «Светоч народа». Уæддæр Джусойты Нафи загъта: «Коста Хетагуров

³⁵ Гуытытæиаты Хъазыбег. Ирон æмбисæндтæ. – Дзæуджыхъæу, 1976. – 204 ф.

остається непреходящим и ни с кем не сопоставимым поэтическим авторитетом и человеческим идеалом для Васо Абаева».³⁶

Фæлæ дзырд иуæрдыгæй дæр æмæ иннæрдыгæй дæр уацты нымæцыл нæ цауы. Васо йæхæдæг «Ирон фæндыр»-ы тыххæй цæйау загъта: «Много о ней уже написано. В сотни раз больше по объему, чем она сама. И все же у меня такое ощущение, что сказано далеко не все и далеко не лучшим образом».³⁷

Мæн та бафиппайын фæнды, Къостайы тыххæй нæ аив дзырды тæккæ хуыздæртæй иу – Нигер цы ахсджиаг хъуыдытæ загъта, уыдонæй кæцыдæрты Васо йæхи номæй куыд рацарæзта, куыд сыл бакуыста æмæ сæ чиныгкæсджыты размæ цы хуызы рахаста, уый.

1916-æм азы Къостайы амæлæтыл 10 азы сæххæсты бонмæ нæ поэты тыххæй сæрыстырæй дзырдта ирон драматургийы бындурæвæрæг Брытъиаты Елбыздыхъо: «Пушкин уырыссаг чиныгæн цы у, махæн Къоста уый у».³⁸

Йæ уыцы рухс хъуыдыимæ зонгæ уыдис Нигер æмæ Къостайы тыххæй йæ уац «Дзырды дæсны»-йы бæрæг фæирддæр кодта Елбыздыхъойы уыцы фарнхæссæг хъуыды: «...мах Къостайы кой бирæ фæкæндзыстæм. Цалынмæ ирон дзыхæй дзурæг уа зæххыл, уалынмæ Къостайы койæн æнæ кæнгæ нæй, уый тыххæй, æмæ йæ историон «амонд» афтæ раййæфта. Алы нацийæн дæр ис «Къоста». Уырысæн – Пушкин, Украинæйæн – Шевченко, Гуырдызыйæн – Шота Руставели, Грекъæн – Гомер æ. а. д. Ирон адæмæн та сæ «Пушкин», сæ «Руставели», сæ «Шевченко», сæ «Гомер» – Хетæгкаты Къоста».³⁹

Стæй дарддæр бæлвырддæр кæны йæ ныхас: «Уырыс, Грекъ, Гуырдыз, Украинæ – уыдонæй алчи дæр йæ историон хибазонындзинад, йæ национ культурæйы райгуыраен сахат, йæ авдæны бонтæ, йæ царды уалдзæг – бæтты «йæ лæджы» номимæ. Уырыс – Пушкинимæ, Грекъ – Гомеримæ, Гуырдыз – Руставелиимæ, Украинæ – Шевченкоимæ, ирон адæм та – Къостаимæ».⁴⁰

³⁶ Джусойты Нафи. Уроки Васо Абаева. – Владикавказ, 2001. – 29 ф.

³⁷ Абаев В. И. Избранные труды. Т. 1. – Владикавказ, 1990. – 555 ф.

³⁸ Брытъиаты Елбыздыхъо. Уацмыстæ 2 т. Т. 2. – Дзæуджыхъæу, 1982. – 94 ф.

³⁹ Нигер. Уацм. æххæст æмб. 3 т. Т. 3. – Дзæуджыхъæу, 1982. – 177 ф.

⁴⁰ Уый дæр уым, 178 ф.

Дзырд дæр ыл нæй, рæсугъд æмæ рæстаг загъд у. Адæймаг кæмæ батæхуды кæна, ахæм. Æнкъусы зæрдæйы уидæгтæ. Кæд йæ ратæдзæн Елбыздыхъойæ цæуы, уæддæр. Фæлæ-ма ‘ркæсæм, раст уыцы хъуыды Васо куыд загъта, уымæ: «Коста – это гармоничное единство творческого труда и человеческого образа. И как поэт, и как человек он навсегда останется светочем нашего народа.

Народы с гордостью произносят имена людей, в которых с наибольшей полнотой и блеском раскрылся их национальный гений. Англичанин говорит – Шекспир. Шотландец говорит – Бернс. Немец говорит – Гете. Итальянец говорит – Данте. Русский говорит – Пушкин.

Мы, осетины, говорим – Коста, и душа наша наполняется гордостью и трепетной любовью».⁴¹

Æцæг, бæстон барст, аив джиппы уагъд хъуыды. Стæй йæ Нигер кæд раздæры Советон Цæдисы фæлгæтты загъта, уæд æй Васо та ахаста дунеон араентам. Æмæ йæ Нигер кæд иронау загъта, уæддæр, ирон æвзагыл дзургæйæ, дæнцæн фæхæссæм уырыссагау Васойы уацай. Уымæн æмæ алчи дæр фæтырны, иууыл хуыздæр, иууыл аивдæрæй йæ къухы цы вæййы, уымæй спайда кæнынмæ, алчи йæ рынчынаен хуыздæр дохтыр куыд фæагуры, раст афтæ. Æмæ нæ бон йæ ныхмæ ницы зæгъын у. Нæ зæрдæ нæ уый тыххæй аскъæфы Васойы æнæфау, рæсугъд загъдмæ.

Дæнцæгтæ хæссæн цъус нæй, фæлæ «цæххыл цæхх нæ фидауы».⁴² Уæддæр ма иу цæвиттон, дыууæ стыр лæджы – Нигер æмæ Васо Къостайы сфæлдыстадæн куыд аргъ кодтой, уый тыххæй.

Нигер 1939-æм азы Хетæджы-фырты поэзийы мидрифмæйы тыххæй загъта: «Кæроны рифмæйæ дарддæр ма араех ис Къостайы æмдзæвгæты химидаг рифмæ» (ома, мидрифмæ – Хъ. М.).⁴³ Æмæ æрхаста 11 (иуæндæс) цæвиттоны: «1. Æнгуырдар – дзывылдар...»; «2. Мит тайы; их сайы...»; «3. Йæ цæгат фæзæйнад...» æ. а. д.

⁴¹ Абаев В. И. Избранные труды. – Владикавказ, 1990. – 559 ф.

⁴² Г у т ь и а т ы Х ь а з ы б е г. Ирон æмбисæндтæ. – Дзæуджыхъæу, 1976. – 150 ф.

⁴³ Н и г е р. Уацмыс. æххæст æмб. 3 т. Т. 3. – Дзæуджыхъæу, 1968. – 312 ф.

Афтæ зæгъон, Нигеры уыцы хъуыдыймæ Васо нæ уыдис зонгæ æмæ йыл æгæр дызæрдзыг кæнын. Стæй, дунейæн зындгонд ахуыргонд – Абайы-фырт цалынмæ йæ уац «Светоч народа» фыста, уæдмæ Къостайы мидрифмæты кой дардыл уыд хъуыстгонд. Уæдмæ сæ тæлмацгæнджытæ дæр уыцы мидрифмæтимæ ивтой æндæр æвзæгтæм:

*Желтеют, темнеют
Трава и кусты,
На скатах щербатых
Туманы густы.*

*Вот сжали, убрали
Мы хлеб наконец;
Колотят, молотят...
Стричь будут овец.⁴⁴*

(«Осень».

Н. Тихоновы ивд)

Уæддæр поэты мидрифмæйы кой, Къостайæн йæхи загъдау: «Алкæмæн йе ‘гъдау йæ гакк у кæмдæриддæр» («Лæг æви ус?»), Васо ахæм фæндвидар, ахæм рæсугъдæй рахаста чиныгкæсæджы размæ æмæ нæм афтæ фæкæсы, цыма йæ, æцæг, фыццаг хатт хъусæм: «Я сам лишь недавно обратил внимание на виртуозность его рифмы. Взять хотя бы внутренние рифмы в его «Временах года», например, «Уалдзæг» («Весна»):

*Мит тайы, их сайы,
Фæхъулон ис зæхх:
Йæ цагæт фæзæйнад,
Йæ хуссар фæцъæх.*

⁴⁴ Хетагуров Коста. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1974. – 118 ф.

*Йæ фæдыл нæ хъæдыл
Фæхæцыд сыфтæр;
Нæ хуымтæ кæндтытæ,
Нæ ласæн цъыфдæр.*

*Цырð лæппу гæлæбу
Æрцахста... Зæгъ ын:
Нæ уалдзæг дæ уазæг,
Ныууадз æй цæрын!⁴⁵*

«Краткость – сестра таланта».⁴⁶ Васо мах йæ аив дзырды хызы баппæрста, йæхæдæг ахызт поэты рифмæтæ-ассонанстыл ныхас кæнынмæ. Æмæ уый у нывæфтыд дзырды стыр дæсныйы миниуæг.

Ахæм уыд Васо.

⁴⁵ А б а е в В. И. Избранные труды. – Владикавказ, 1990. – 555 – 556 ф.

⁴⁶ Ч е х о в А. П. Полн. соб. соч. Т. 14. – М., 1949. – 342 ф.

ХУРЫ ТЫНТÆЙ БЫД СТЪАЛЫ ИРЫ КАДЫ АРВЫЛ

(Васойы фæлгонц ирон поэзийы)

Дзыхæйдзургæ сфæлдыстады стыр уацмыстæн иу рæстæджы нывæфтыд литератураемæ æнæрахизгæ куыд нæй, афтæ нацийы æцæг адæймагтæн та литератураемæ нæй æнæбахизгæ. Æмæ уый кæцыфæнды конкретон адæймагæй кæнгæ нæу, йæ разы цахæмфæнды хæстæ куы ‘вæра, уæддæр.

Ныртæккæ, зæххæй сисинаг дæр чи нæу, уыдон сæхæдæг сæхиуыл модæйы хуызы кæйдæрты, уыцы дзырдты нысаниуæг æмбаргæ дæр чи нæ кæнынц, уыдон нæмттæй фæфыссынц æмæ фæхъæр кæнынц: «Уый гоймаг у!», «Æнусы хуыздæр у!», «Уый человек-эпоха у!», «Шекспир у!», «Уый Белинскийæ стырдæр у!» – сæхиуыл цъыф фæкалынц. Æмæ сæ амонд - сæхи. Кадмондагæй, æгæрыстæмæй, сæ бинонты ‘хсæн дæр сæхи æгад кæнынц. Афтæмæй сын уæлион цард ингæн фестад, адæм мæ цæмæннæ «упп-упп» кæнынц, Хуыцауы цъупмæ мæ цæмæннæ исынц, зæгъгæ. æмæ «Кадмæ бæлгæйæ æгадæй мæлæм»⁴⁷ («Додой»).

Хорзæх йæхæдæг агуры хъайтары. Æмæ Ирыстонæн зонады æцæг хъайтар, абарæн дæр æцæг кæимæ никæмæн ис, ахæм басгуыхт Абайты Васо. Республикæ Цæгат Ирыстон – Аланийы раздæры Президент Дзасохты Алыксандр уымæн загъта: «В его внешнем и внутреннем облике воплощены лучшие качества нашего народа, соответствующие таким понятиям, как ÆФСАРМ, ÆГЪДАУ, УÆЗДАНДЗИНАД».⁴⁸

Æмæ уый цурон ныхас нæу. Ахæм æцæг ирон нæй, Васойы номмæ чи нæ фестæлфа, нæхи Васо йæ чи не схона. Ирыстоны фыццаг Президент Галазты Æхсарбег ын йæ райгуырды 95-æм юбилейы уымæн загъта: «Пусть Вас, дорогой юбиляр, не смущает то обстоятельство, что сегодня в народе к

⁴⁷ К т ь о с т а. Ирон фæндыр. – Дзæуджыхъæу, 1951. – 48 ф.

⁴⁸ Д з а с о х о в А. С. Уроки Васо Абаева. - Владикавказ, 2000. – 7 ф.

словам «наш Васо» не добавляют имени Вашего славного отца Ивана и название Вашего славного рода Абаевых». ⁴⁹

Æмæ спайда кодта, кæддæр Къоста, Байаты Гаппойæн кувгæйæ, лæджы иууыл бæрзонддæр куыд систа, уыцы фæлтæрддзинадæй. ⁵⁰

«Пусть не обижаются на меня Абаевы, потому что Васо давно стал принадлежностью нации!

Пусть не обижается на меня Осетия, потому что Василий Иванович перешагнул ее горные вершины и стал явлением общероссийским!

Пусть не обижаются на меня ученые Росси, потому что Абаев, как представитель великой российской научной школы, своими трудами прочно и навсегда вошел в мировую науку!» ⁵¹

Республикæ Хуссар Ирыстоны фыццаг Президент Цыбырты Людвиг йæ хъуыдыйы рæстдзинадыл нæ дызæрдыг кæны: «Убежден, что нам, современникам В. И. Абаева, тем, кому повезло хоть раз встретиться и пообщаться с ним, следует зафиксировать на бумаге свои впечатления, чтобы затем сделать их достоянием читателя, ибо это поможет ярче представить величественную фигуру Ученого, Мыслителя, Гражданина, имя которого – Василий Иванович Абаев». ⁵²

Нæ Иры арвыл ахæм адæймаджы номыл стъалы кæй ссыгъд, уый куыннае хъуамæ батавтаид нæ поэтты зæрдæтæ. Уæлдайдæр, ирон æмæ Ирыстоны тыххæй йæ арф, хъуыдыджын æмæ ахадгæ уацтæ сæ кæрæдзийы фæдыл мыхуыры зынын куы райдыдтой, уæд. Æмæ сæ тавгæ дæр бакодта.

Васо йæ тæккæ лæджы кары куы уыд, уæд ыл æрæвæрдтой ирон поэттæ сæ цæст. Йе стыр куыст æмæ йын йæ фæллайттыл райдыдтой цин кæнын.

Джусойты Нафи номдзыд ахуыргонды тыххæй йæ номарæн æмдзæвгæ «Нымæт æмæ хъамайы маст»-ы сныв кодта, рагон ирон уæлæдарæс нымæт æмæ, ирон лæг йæ астауæй кæй никуы ‘фтыдта, йæ дарæсау ын

⁴⁹ Г а л а з о в А. Х. Слово о Василии Ивановиче (Васо) Абаеве // Коллектив авторов. Жизнь, отданная науке. – Владикавказ, 1996. – 17 ф.

⁵⁰ Дунейы, мам, бæстæтæ бирæ ис, фæлæ дзы Ирыстонæй хуыздæр нæй; Ирыстоны мыггæгтæ бирæ ис, фæлæ дзы Байатæй хуыздæр нæй; Байатæм хорз лæгтæ бирæ ис, фæлæ дзы Гаппойæ хуыздæр лæг нæй.

⁵¹ Уый дæр уым.

⁵² Ч и б и р о в Л. А. Встречи с Васо Абаевым. - Владикавказ, 2000. – 6 ф.

æнæмæнгхъæуæг чи уыд, уыцы хъама куыд сагъæс кæнынц, сæ буцтæ куыд æмбæлынц сæ хицауыл:

*Нымæтæн къулыл ауыгъд йæ фæччи,
Ауыгъд йæ уæлæ – хъама...
Уыдонмæ армæй æвналын нæ фæтчы,
Цыма сæ хицау амард...*

Нымæтæн къулыл æрмæст йæ фæччи куыд ауыгъд у, стæй, кæй фарсмæ ауыгъд сты, уымæй цæмæн дзурæм, «цыма сæ хицау амард», уыдæтты кой нæ кæндзыстæм. Мах кæсæм æрмæст деталмæ:

*Нæ, уый сæ хицау бады сæ цуры,
Нал уадзы ‘хсæв йæ фыссын!..
Нымæт йæ хъæстытæ хъамайсен дзуры,
Хъама ивгъуыд бонтæ мысы...*

Æмæ нымæт разы нæу, йæ цуры, æгæрыстæмæй, Иссæйы нымæтæй кæй æппæлынц, уый тыххæй дæр – «Иу къуымбилæй нæ ‘ууæрстой!» æмæ нæу разы ахæм цардæй:

*Гъе, ныр та тонын къулыл мæ бонтæ,
Уый та йæхицæн кусы... –
Бавнаелдта фæччийæ фидар фæсонтæм
Æмæ нынкъард, ныхъхъус и...*

Къаддæр нæу хъамайы маст дæр. Уый дæр кæсы йæ хицауы сабыр ахастмæ, куыд «нал уадзы ‘хсæв йæ фыссын!..» (æви боньгон дæр цыдæртæ афыссы?) æмæ сагъæс кæны:

*– Еххай, цы кәнон!.. – ныуулафыд хъама, –
Кәрддзәмы рафтыдтәен сонтәй...
Искуы уәдта мә дә фыссәенгарз самай,
Науәд мә сәлвас!.. Ирон дә!..*

*Не знәгтә лидзой ме ‘рттывд, мә койә,
Ахәсс мә демә стәры!
Уый та мә байсәерды топсәердәен сойә,
Стәй мә фәстәмә нывәры...*

Афтәмәй нымәт әмә хъамайы буцты фәрцы поэты бон баци, стыр ахуыргонды куыстмә раздәр йе ‘мдугонтә цы цәстәй кастысты, куыд ын аргъ кодтой, уый равдисын. Ахәм ләджы фәлләйттәен та алы хатт дәр сә кад сә разәй цәуы әмә уымән әнәхатгә нәй уацмыс кәсгәйә.

Васойы стыр фәлләйттәем нә алкәй дәр цы цәстәнгас дарын хъәуы, уый равдисын дәр нә айрох Нафийә. Равдыста йә, ахуырадаен әнәмәнг загъын куыд әмбәлд, афтә тохмәсидәг нымәт әмә хъамайән фыссәен сисы рәстаг уайдзәфы хуызы:

*Бамәсты фыссәен сис: «Уа буц-ма ма ут,
Рагәй уыд Ирмә нымады:
Зондджын әвзаг, дам, зәдты хәзна у,
Хорз ныхас та – әфсад у!..»*

*Иу дзырд нәмыгау иннәйы сурь,
Сисы әндон зәлланг хъуысы...⁵³*

Афтәмәй поэты бон бацис цард әмә уымә фыссәен сисы рәстдзинад аивадон әгъдауәй сныв кәнын. Васойы куысты стыр нысаниуәг рахаста нә

⁵³ Дж у с о й т ы Н а ф и. Ёз райгуырдтәен хохы. – Сталинир, 1960. - 83 ф.

ирон адæмы рæгъмæ æмæ йыл æмдзæвгæйы авторимæ цин кæны чиныгкæсæг дæр.

Сæйраг зæйæн йæ фенкъуысын у. Куы феггуырсы, уæд æнæхъæн кæмттæ свæййынц хъæрахст. Хъусæй къуырма дæр æй æнæфæхатгæ нæ фæвæййы. Алчи дæр æй базоны.

Нæ фарны лæгæн æрмæст зонадон филологимæ нæ, фæлæ нывæфтыд литературæ æмæ литературæзонадмæ цы ахаст уыдис, уый сусæггаг никамæн у. «Будучи филологом широкого профиля, В. И. Абаев на протяжении всей своей творческой биографии наряду с чисто лингвистическими проблемами держит в поле своего внимания также вопросы литературоведения»⁵⁴ – рæстагæй дзырдта Исæты Мæхæмæт.

Æмæ нæ поэттæ спайда кодтой æмæ пайда кæнынц сæ авналæнтæй. Уыцы æмзондæй фесты нæ кады лæгæн аив дзырдæй йæ фæлгонц ныв кæнынмæ. Уымæн æмæ, Васойæн йæхи загъдау, хорз зындгонд у, поэттæн бирæ хæттыты бантысы, цы дуг февдисынц, уый удмæ иууыл цæсгомджындæр æмæ удуæлдайдæр историктæй хуыздæр нывналынмæ.⁵⁵

Æмæ сæ уыцы хъуыддаджы, Васойæн ирзонынады цы нысаниуæг ис, уый аивады хуызы равдисынæй йæхи ничи бамбæхста æмæ ‘мбæхсы. Раст, цыма, æзхуыздæронæй нæ фыдæлты зиумæ рацыдысты нæ разагъдадæр поэттæ.

Ирыстоны цæрайæ чи тад æмæ руад, йæ уыцы иузæрддыг хъæбул æмæ разагъда фыссæг Гафезæн, Васойыл хъуыдыгæнгæйæ, йæ зæрдыл æрлæууыд нæ Фыдыбæстæйы историон фæндаг. Не стыр ахуыргонды-иу куы федта, уæд-иу йæ разы Ир æрлæууыд, йæ цæстытыл-иу уад, рæстаг рæстæджы мин фатæй куыд æхста, «Нæ дард фыдæл йæ развæд цирхъæй карста, Йæ риуæмбæрцæй, сонт удау, бырста», – фæлæ æгъатыр дугтæ сæ дæрзæг æрмттæй уæддæр кодтой сæхион. Нæ ауæрстой нæ рагфыдæлтыл, цæмæй сæрыстырæй ма цыдаиккой зæххыл:

⁵⁴ И с а е в М. И. Основные идеи концепции В. И. Абаева // Кол л е т и в а в т о р о в. Василию Ивановичу Абаеву 110 лет. – Цхинвал, 2011. – 18 ф.

⁵⁵ А б а е в В. И. Нартовский эпос осетин. – Цхинвал, 1982. – 90 ф.

*Цы галуантæ фæцарæзта йæ балцы,
Цыма съл сыстад мах фыдæнæн рын:
Уæлбæхæй съл æгъатыр рæстæг бацыд,
Ныммур ысты Барсæджы цалхы бын.*

*Йæ фæндæгтæ дæр нал зынынц æххæстæй:
Цыдысты съл тыхгæнæг æмæ хъыг,
Цыдысты съл æнустæ æмæ рæстæг,
Нымбæрзтой сæ æртхутæг æмæ рыг.*

Уый æрмæст поэтикон рæсугъд загъд нæу. Дуджы æгъатыр цæсгом у. нæ роны-иу кæй бавæрдтам, се знагтæй-иу кæй бахъахъхъæдтам, уыдон дæр-иу ныл, куыддæр-иу сын фадат фæцис, афтæ рацыдысты мæнгардæй æмæ нын-иу нал бацауæрзтой нæ бæстæ сыгъдæг быдыр фестын кæныныл. Тогойты Георги загъта: «Осетию и осетин хорошо знал отец Вахушти⁵⁶ – Вахтанг VI. Этот последний в течение многих лет вместо с дядей Арчилом укрывался то в Зарамаге, то в Дигоре (Тогошвили, 1969. – С. 117). А когда Вахтанг VI стал царем Картли, он в 1711 году совершил поход в Осетию. По сведениям Вахушти, «царь вновь ополчился и вступил в Осетию, огнем и мечом разрушил и разорил крепости и башни...»⁵⁷ Нæ фыдызнагтæн-иу афтæ нал уыд арт æмæ фæнык.

Ныр уыцы æртхутæг æмæ рыджы бынæй нæ историйы фæндæгтæ дзырд фæлгъауыны фæрцы агурын бахъуыд Васойы æмæ йын йе стыр фыдæбон, йæ тыхст уавæр гынг хорз æмбæрста куырыхон Гафез. уымæн æмæ, йæ Фыдыбæстæйы тыххæй цы æрцыд æмæ цытæ цыдис, уыдон æй æндæвтой иууылдæр. Лæмбынæг сæ дзырдта махæн дæр, цæмæй сæ нæ царды тыххæй хаддæгтæ аразын уыдаид æмæ уа нæ бон. Уымæн æмæ адæймаг йæ ивгъуыд хорз куы зона, уæд ын рухс фидæн аразын у бирæ æнцондæр. Æмдзæвгæйы йæ дзырды сæр фылдæр уый уыдис:

⁵⁶ XVIII-æм æнусы гуырдзиаг историк, географ æмæ лексикограф.

⁵⁷ Т о г о ш в и л и Г. Д. Избранные труды по кавказоведению в 2 т. Т. 2. – Владикавказ, 2014. – 142 – 143 ф.

*Дæу та куыд хъæуы уыдон сæр! Фыдæлтæн
Ды агурис сæ фæндæгтæ, сæ цард...
Сæ ингæнтæ дæ бæллицты фыдæнæн
Вæййың афтид, æмыр æмæ æхсад.*

*Фæлæ дæ фæнд нæ ныууагътай æрдæгыл,
Фæдæ нæ ивгъуыд арæзт æмæ фыст.
Куы сыста арт Ирыстоны æрнæгыл,
Куы хуыдуг кæна адæймаджы хъызт,*

*Тас нæу уæддæр дæ дзырдамад мæсыгæн –
Æнус-æнусты 'нæхæлгæ лæудзæн.
Ирон лæг ын йæ ирд тæмæн, йæ зынгæй
Йæ фæндаг ардзæн, онгрозæй цæудзæн.*

Афтæмæй, поэт «æндонфарс цъæх мæсыг»⁵⁸ кæй хуыдта, уымæй йæм ныр фидардæр, рæстæджы тыхфæлварæнтæ бар-хъомыс кæмæ нæ дардзысты, ахæм фæкаст нæ зындгонд ахуыргонды дзырдаманд мæсыг. Байрад дзы, дурты бæсты йын, Къостайы загъдау: «Иугæйттæй агурис фароны хæтæлтæ» («Æнæ фыййау»),⁵⁹ – кæй тымбыл кодта, уымæй.

Поэт кæд, йæ лирикон хъайтары ныхасмæ гæсгæ, уæларвон тыхтæм лæгъстæ кæнын йæ сæрмæ нæ хаста, уæддæр ныр йæхи нал баурæдта æмæ сæм, цæмæй нæ ахуыргондæн йæ фæндтæ кæронмæ сæххæст кæнын бантыстаид, уый тыххæй байтыгъта йæ тæртгæ. Ирон дауджытæ æмæ зæдтæм ныккуывта йæ зæрдæйы арфæй:

*Æз никуы куывтон дауджытæ 'мæ зæдтæн –
Дæ тыхсты бон уром æмæ йæ быхс!*

⁵⁸ Гафез. Уацмыстæ.– Сталинир, 1955. – 168 ф.

⁵⁹ Къоста. Ирон фæндыр. – Дзæуджыхъæу, 1951. – 44 ф.

*Фæлæ ныр кувын дунейы хуыцауттæм,
Куыд дын радтой царæнбон æмæ тых.*

*Куыд кæна 'взонгдæр, рогвæддæр дæ гении,
Куыд дæ хæсса æндæр ысгуыхттæм цырды.
Дæ рухс фæндтæ æххæстæй ды куыд фенай,
Куыд самайай дæ цардæгасы цырт.⁶⁰*

Васойы тыххæй ахæм зæрдæбын ныхас æрмæст аивады нæ цыдис. Царды дæр æм ахæм ахаст дардтой, йæ куысты ахсджиаг фарстытæ йын чи 'мбæрстой, нæ уыцы ирон адæм.

Джусойты Нафийæн «Абайты Васо уыд, у æмæ уыдзæн кæддæриддæр, цалынмæ адунейыл ирон дзырды фарн нæ банымæг уа, ирон æвзаджы хур нæ аныгуыла, уæдмæ Стыр ирон адæймаг - Хуыцауысконд лæг! – æмæ Стыр ирон ахуыргонд, æвидигæ зонад-иртасæн курдиаты хицау. Æмæ йæ цытджын ном, хурау, зилдзæн йæ ныййарæг адæмы сæрмæ».⁶¹ Стæй, æрмæст Нафийæн нæу ахæм хуыцауысконд æмæ табуйаг адæймаг. Уыдонæн, - нæ бон у зæгъæм, - нæй нымæц дæр. Нæ сæртæ дзы бæрзæндты уый охыл хæссæм. Æмæ нæ рæдиæм.

Джыккайты Шамилаæн æнæнхъæлæджы нæ уыд «выдающийся ученный и мыслитель»: «Его труды носят энциклопедический характер, ибо в них решаются проблемы истории, языка, фольклора, литературы, этнографии и культуры осетинского народа, освещаются общетеоретические вопросы. Эта многогранность научной деятельности обусловлена цельностью его природы, характером его всеобъемлющего таланта, целенаправленностью его поистине титанического труда».⁶² Ирон адæм, Ирыстон чи стæм, дунейы нын иннæ адæмты æхсæн цы бынат хъуамæ уайд, уый зонадон æгъауæй кæй бæлвырд кодта, хионы, хи туг æмæ йæм стæдджы зæрдæ уымæн дардта:

⁶⁰ Га ф е з. Фыды ардзæст. – Цхинвал, 1983. – 20 – 21 ф.

⁶¹ Дж у с о й т ы Н а ф и. Хуыцауысконд адæймаг // А в т о р т ы к о л л е к т и в. Василию Ивановичу Абаеву 110 лет. – Цхинвал, 1911. – 231 ф.

⁶² Д ж и к а е в Ш а м и л ь. В. И. Абаев – фольклорист // К о л л е к т и в а в т о р о в. Василию Ивановичу Абаеву 110 лет. – Цхинвал, 2011. – 144 ф.

*Раст загъта нæхи Васо: уыдысты
Бирæгъ æмæ хуры фæдон Нарт.
Ахæм фырттæ кард æмæ фыд ысты,
Артдзæсты нæ иу кæны сæ арт.*

*Бирæгъонтæ – зыд æмæ æгъатыр,
Пырың зæхх æд хъæд æмæ æд дур.
Нал баззади хуронтæй бæгъатыр,
Баззад арвыл саударæгъей хур.⁶³*

(«Раст загъта нæхи Васо...»)

Ахæм хуызы ахуыргонды хъуыдыйы фарс балæууыд поэтикон дзырдæй. Арæх-иу Васойы номыл стыр фынгтыл уагътой номы рæгъытæ. Кæдæм-иу бацыд, уым алы хатт дæр – фынг йæ номыл, кæд-иу æм æвналгæ нæ кодта, уæддæр.⁶⁴

Стæй йæм æрмæст ирон адæм нæ дардтой ахæм зæрдæ. Йæ кады ном нæм фыццаг æддейæ æрыхъуыстис æмæ йæ афтæмæй базыдтам.

Мах ахæм адæм стæм, нæ кады лæгты цалынмæ æндæр адæм нæ сисынц се ‘рмтты, уæдмæ сыл нæхи цæст нæ фæхæцы. Васойæн та уæд дæр æмæ ныр дæр тынг стыр кад уыдис дунейы ахуыргæндты ‘хсæн.

Профессор В. С. Расторгуевайæн Васо уыд «большой, всеми признанный ученый».⁶⁵ Академик О. И. Трубачев ноджы дарддæр ацыд: «Я знаю, как называется то, что сделал Абаев: это подвиг в четырех томах.»⁶⁶ Стæй ноджы дарддæр: «Скифский мир с его языком и культурой не исчез без следа, он растворился и ушел в нас, живущих и населяющих эти обширные пространства. Это – часть нашего самосознания, часть нас самих... Нет дела почетнее и труднее, чем дело раскрытия истоков, питающих наше

⁶³ Джыккайтты Шамил Намыс. – Дзæуджыхъæу, 2010. – 276 ф.

⁶⁴ Битарты З. А. Мæ мысинæгтæ Абайты Васойы тыххæй // Коллектив авторов. Василию Ивановичу Абаеву 110 лет. – Цхинвал, 2011. – 112 ф.

⁶⁵ Коллектив авторов. Жизнь, отданная науке. – Владикавказ, 1996. – 19 ф.

⁶⁶ Трубачев Олег Н. Василий Иванович Абаев и этимология // Абаев Василий Иванович. – Владикавказ, 1995. – 6 ф.

самосознание, где наряду со многими другими началами навсегда отпечаталось также скифское. В этом – глубинный смысл этимологии «науки об истинном», то, что выносится за скобку ее исследовательских процедур и громоздских знаний. Пожизненно выполнять с неизменным успехом эту работу способны лишь немногие. Тем выше наша благодарность ныне здравствующему (1995 азы Васо удæгас уыдис – Хъ. М.) М а с т е р у в е л и к о й н а у к и Э т и м о л о г и и». ⁶⁷

Ахæм адæймаг куыннæ суыдзæнис поэты зарæджы сæр. Уæлдайдæр, йæ ацыд, йе ‘рбацыд Хъайтыхъты Геораен уыдысты зæрдæмæдзæугæ, Фыдыбæстæм æй йæ уарзт разæнгард кодта цæрынмæ, йæ зонадон куыстыты йын уыдта аланты зынджытæ, нарты хъæбатыр стæртæ. Васо йæм каст Уырызмæгау куырыхон, Батрадзау – æндонгуыр. Заргæ дæр ыл уымæн кодта. ⁶⁸

Дзугаты Георги тадзгæ-баргæ ныхасыл ахуыр куыд уыдис, афтæ афыста Абайы-фырты сыгъдæг, уæлахизхæссæг фæлгонц:

Мады фæлмæн æвзаг йе ‘нæнтау хæрзтæй

Сагау сыкъатæ ауагъта дардыл.

Никуы ма ‘рхаста зонды зын хæстæй

Иунæг цъула дæр йе ‘рттиваг кардыл.

Райгуырæн хæхтæм йæ фарнхæйдзаг армæй

Дары цырагърухс, бастъæлынц тартæ.

Н‘ алы ныхас дæр йæ зæрдæйы хъармæй,

Уалдзыгон дидинау рауадзы таутæ.

Къобы къæдзæхтæн фæпъа кæнин дургай,

Уыдон фæуызтой й ‘ арфхæйаг авдæн,

⁶⁷ Уый дæр уым, 13 ф.

⁶⁸ К а й т у к о в Г е о р г и. Васо Абаеву в день 80-летия // К о л л е к т и в а в т о р о в. Василию Ивановичу Абаеву 110 лет. – Цхинвал, 2011. – 366 – 367 ф.

Уыдон æй рарвыстой царды зынг хурмæ.

Уыдонæй ратахт дунейы арфмæ.

Георгимæ кæд Къостайы адзалы фæстæ: «Ныууарыдис цæссыгты зæгъ» «Æмæ уыцы зынг цæссыгтæй Сæвзæрд арвыл ыстъалытæ»,⁶⁹ – уæддæр, Васо удагас кæй уыдис ацы уацмыс фысгæйæ, æмæ ахæм номарæн æмдзæвгæйы, кады лæгæн цæмæй ноджы фылдæр æнтыстытæ бафтой йæ къухы, уый охыл, фылдæр хатт куыд вæййы, афтæ йын Георги дæр ракодта зæрдæбын арфæ. Æмæ, цыма, уымæй фæрæсугъддæр уацмыс, афтæ фæкæсы чиныгкæсæгмæ. Уæлдайдæр ын Иры номæй кæй арфæ кæны, уый йæ кæны зæрдæмæдзæугæдæр, гæзæмæ нывæфтыддæр:

Халас æрбадти, Уырызмæг дæ сæрыл,

Й‘ алы æрду дæр – хъисын фæндыраг.

Бирæ æнусты фæцæр нын, фæцæр нын,

Мæнæ дæ уарзон Иры фæндиаг.⁷⁰

(«Дунейы арвмæ»)

Ирон поэттæ Васойыл цы ‘мдзæвгæтæ сфæлдыстой, уыдонæй дзæвгар арфæты фæндиагты хуызы кæй сты, уым диссагæй ницы ис, кæд уый раппæлинаг хъуыддаг нæу, уæддæр. Сæ фылдæр, нæ кады хистæр удагас куы уыдис, нæ ирон æвзаджы историон-этимологон дзырдуты фæудмæ нæ алчи дæр йæхи æнтыстау куы цин кодта, æмæ нын хуры фендау чи уыдис, уæд фыст æрцыдысты æмæ фырцинæй арвмæ куыннæ хъуамæ хаудаиккам æмæ уымæн афтæ у. Æцæг, ныртæккæ, нæ къухы цы хæзна ис, уымæн æмбаргæ дæр чи ницы кæны, афтæмæй дзы цыдæр дзырдтæ йæ къуымон ныхасыздæхтæй чи раууил-баууил кæны, уыдонмæ хъус, уæд адаймаг фырхудагæй тæныскъуыд дæр фæуыдзæнис.

⁶⁹ Дзугаты Георги. Стъалытæ // Фидиуæг, 1979. – № 10. – 52 ф.

⁷⁰ Дзугаты Георги. Уацмыстæ 3 т. Т. 1. – Цхинвал, 1971. – 169 ф.

Нафи дæр уыцы рæстæджы хъарм комулæфтæй, ома, æхцон, зæрдæйыл тайæг арфæтæй нæ аирвæзт. Уæлдайдæр, йæ хæларæн æцæгæй дзырдта йæ зæрдæйы фæндиæгтæ 2000-æм азы 1-аг бон:

*Кæд царды дурвæдтыл фæцыдтæ,
Фыркуыстæй рафтыдтæ, уæддæр
Нæ Иры амондæн, йæ цытæн
Дæхи фæндиæг ногжы цæр!*

*Нырмæйау нын у арвыл хур-зæй,
Нæ Ирæн – уалдзæджы зæрныг! –
Дæ улы тавс, дæ зонды рухсæй
Куыд уа мыггагмæ Ир фæрныг!⁷¹*

(«Ногбоны арфæ Васойæн»)

уыцы хъарм цæуы поэты зæрдæйы арфæй. Æмæ ным ахæм æрмæст Джусойы-фырт нæ уыдис. Се `ппэты ранымайын дæр нэу энцонё Хъодзаты Æхсар афтæ бирæ уарзта нæ уаз хистæры æмæ йын фыды номау æхцонæй дзырдта йæ ном – «нæхи Васо». Уымæн æмæ нæм уыцы номы хистæр æрцыдис «Ызнонæй», æрхаста «нын æрвон хæзна – нæ Сом». Англисаг ахуыргонд И. Гершевич уымæн загъта: «Ирæтты цардвæндаг æмæ удыконд ахуыр кæныны хъуыддаджы профессор Абайты Васойы фарсмæ æрæвæрæн никамæн ис».⁷²

Фæлæ уæддæр хуыздæр уыдзæнис, поэт стыр ирон ахуыргондмæ фыды номау рæвдаугæйæ цæмæн сиды, тынг бæрзонд æй цæмæн æвæры, уый тыххæй йын йæхимæ куы байхъусæм, уæд. Уымæн æмæ уыдон сты йе ‘вæджиæг поэтикон дзуринагтæ, стæй махæй дæр нæ фарны лæгмæ нæ хуыздæрты зæрдæйы уаг æвдисæг:

⁷¹ Джусойты Нафи. Уроки Васо Абаева. – Владикавказ, 2001. – 115 ф.

⁷² Гершевич И. Номдзы ахуыргæндтæ Абайты Васойы тыххæй / Рæстдзинад, 2015. – 29 декабрь.

*О, рагон лæг, дæ цард нæ барæм азтæй,
нæй райдайæн дæ цардæн, йе, кæрон.
Дæу нарт сæхимæ се 'мсæр лæгæй райстой,
æмæ дæ хонæм буц номæй: Нæртон.*

*Хуыдтой дæ стæрты скифтæ 'мæ алантæ,
сæ кады хохмæ се 'мхуызон хызтæ.
Сырдоны хин, Сатанайы кæлæн дæ
лæгæвзарæнты, карз тохты хызта.*

*О, нарты хур дæ хи хъæбулау тавта,
дæ бонæй уай, куыд ирд уыди дæ бон!
Нæртон дунейы аныгъуылдтæ афтæ,
æмæ дзы сдæ дæхæдæг дæр нæртон.*

*Дæ зонды кард – Æхсары кардау – арæзт
æрвызгъæрæй: тæмæнкалгæ, кæрдаг.
Æз – амондджын: куы мыл æртыхсы асæст, –
дæ улы рухс мын амоны фæндаг.*

*Нæ Иры Фарон, фарны лæг, – дæ авдæн,
нæ Иры фидæн, фарны лæг, – дæ бадæн.⁷³*

(«Фарны лæг»)

Иры хуыздæрты æппындзух Васойы æнæниздзинад, цæмæй æнусты цæра, уый æнæхъуаджы, стæй æрмæст аив дзырды тыххæй нæ фæндыд. «История мировой науки красна многими славными именами. Среды них почетное место занимает и имя выдающегося ученого, патриарха

⁷³ Хъодзаты Æхсар. Фарны лæг / Рæстдзинад, 2015. – 29 декабрь.

осетиноведения Василия Ивановича Абаева»,⁷⁴ – йæ сæдæ азы бонмæ дзы загъта æндæр ирон ахуыргонд Гуыриаты Тамерлан.

Фылдæр хатт куыд вæййы, афтæ нæ поэты æмдзæвгæтæ ахадæн бæрцæй æппæлыны хуызы уый тыххæй уыдысты. Цардцух поэт Икъаты Владимиры фыст Васойы тыххæй номарæн æмдзæвгæйы дæр уый тыххæй зыны нæртон зарæг Нарæй куыд ратахт æмæ йæм Ирыстоны урсцъити хæхтæ куыд ныхъхъуыстой, «Зарæджы кад æмæ фарнæн Буцæй сæ урс худтæ» куыд систой, адæм куыд радысты йæ уаз мыртæм куыд райынц,

Уый, дзырд дæр ыл нæй, гыщцыл хъуыддаг нæу. Фæлæ дзы поэты сæйраг дзуриной уый, мыййаг, нæу. Зарæг, «Къобы йæ сисынмæ хъавынц. – Сыхъуыса суанг уæларвмæ», фæлæ дзы уæддæр сæйраг æмæ сæйраг у, поэт Къоста æмæ Васойы фæрсæй-фæрстæм кæй æвæры:

*Зары нæртон къоста Нарсæй, –
Зары йæ сахъ фæдон Къобæй...
Хох-лæгты зард æмæ фарнсæй –
Хайджын нæ Ирыстон – номсæй!..*

*Номджынсæй, буцæй цæрдзæни,
Зарæг – йæ хотых, йæ фæллоу...
Зарæг иронау нæрдзæни,
Цалынмæ арв æмæ зæхх уой!..⁷⁵*

(«Нæ Иры кадæн»)

Ныртæккæ уацмыс аивадон æгъдауæй не ‘взардзыстæм. Ам дзырд цæуы, Ирыстоны дыууæ стыр адаймаджы поэт фæрсæй-фæрстæм кæй æвæры, хох-лæгтæ сæ кæй хоны, «Цалынмæ арв æмæ зæхх уой», уæдмæ сæ зарæг кæй нæрдзæнис, ууыл æм иу мур дызæрддыг дæр кæй нæй, ууыл.

⁷⁴ Гу р и е в Т. А. Василий Иванович Абаев. - Владикавказ, 2000. – 4 ф.

⁷⁵ И к ъ а т ы В л а д и м и р. Фыдыбæстæ – мæ рис. – Цхинвал, 2005. – 49 ф.

Уымæн æмæ уый æрмæст Валоджы хъуыды нæ уыд æмæ нæу. Гуыриаты Тамерлан та йын йе сгухтытæ нæртон Уырымæджы бирæ стæрты уæлахизтæ бары, «который постоянно удивлял своих сородичей и небожителей своей активностью, совершал невероятные подвиги, показывая пример бескорыстного служения народу».⁷⁶

Васойы ном иууыл тынгдæр ныхъхъæр йæ «Ирон æвзаджы историон-этимологон дзырдут»-æй. Ацы стыр, æцæг стыр, 5-томон дзырдут нæ ахуыргонды ном ныхъхъæр кодта дардыл. Нырма æххæстæй нæ фæцис куыст, афтæ йыл дунейы зындгонд ахуыргæндтæ æрæвæрдтой сæ цæст.

Дзырдуты 3-аг том рухс куы фæдта, уæд ын зынгæ абхазаг ахуыргонд – историк-этнограф Шалва Инал-Ипа арфæ кодта: «Не только осетиноведы, но мировая наука будет благодарна Вам за этот Ваш колоссальный труд».⁷⁷

Нæ ахуыргонд ахæм кæй уыдис, сæрыстыр дзы уымæн уыд Козаты Исидор. Æмæ дзы цæмæннæ уыдаид буц æмæ райгонд?!

Васо! Уый дунейæ мах

Кæй хъуыдытæй ысдзырдтам.

Ныддардта ивгъуыдмæ цырагъ,

*Æмæ нæхи ысуыдтам.*⁷⁸

(«Ды мын зæгъыс...»)

Нæ ивгъуыдмæ нын цырагъдар кæй басгуыхтис æмæ нын нæхи кæй фенын кодта, уый тыххæй дзы дунейы стыр лæгтæ сæрбæрзондæй цыдысты. Раздæры Советон Цæдисы Зонадты Акаемийы æмвæзадыл афтæ кæмæй загътаиккой: «Президиум Академии наук СССР высоко ценит научные заслуги В. И. Абаева, который посвятил долгие годы своей жизни подготовке и изданию историко-этимологического словаря осетинского языка»,⁷⁹ – уый

⁷⁶ Гуриев Т. А. Василий Иванович Абаев. - Владикавказ, 2000. – 30 ф.

⁷⁷ Галазов А. Х. Слово о Василии Ивановиче (Васо) Абаеве // Коллектив авторов. Жизнь, отданная науке. – Владикавказ, 1996. – 15 ф.

⁷⁸ Козаты Исидор. Хæрзбон. – Цхинвал, 1989. – 44 ф.

⁷⁹ Чибиров Л. А. Встречи с Васо Абаевым. - Владикавказ, 2000. – 94 ф.

æцæг хъуамæ цыдæр уыдаид æмæ, йæхи æцæг ирон чи хоны, уыдонæй чи нæу сæрыстыр?!.

Йæ сæдæ азы бонмæ йыл уымæн цин кодта Дзасохты Музафер. Куыннаæ хъуамæ уыдаид разы, нæ фарны лæг уый бæрц кæй фæцард, нæ дзæнæттагæрдз æй хъулон уарзт кæй кодта æмæ йын мин лæджы бæрц кæй бантыст саразын Ирыстоны фарнæн, уый тыххæй?! Æмæ йæм райгонды охыл дзуры барджын æмæ сæрыстырæй:

Хонынц дæ фæндаг дырыс;

Дардмæ Сæнайау зыныс.

Сæмбæлд йæ нысаныл фат:

Баныхæст Ирыл дæ кад.

Систай зæххон лæджы цыт

Хохмæ: кæнут ныр æмцыд.⁸⁰

(«Хъулон уарзт»)

Васо ахæм стыр фарны адæймаг кæй уыд, нæ поэттæ йыл куыд дзырдарæхстдæрæй, куыдхуыздæронæй уымæн нывæндынц сæ амæй айхуыздæр зарджытæ. Уыцы дзырдæвзарæн дугъы Плиты Феликс дæр нæ баззад фæстейæ. Уымæн æмæ йын Васо ныллæджыты баринаг нæу. Уыдис ын «Уырызмæг нæртон, Къостайау бæсты Хур зæххон, Нæ Иры æнусон быцæу». Ууыл у йæ ныхас:

Васо мын

Цы зæгъдзæн, уый зонын:

«Хур у иу, æмæ уый – Къоста!»

Уым,

⁸⁰ Дз а с о х т ы М у з а ф е р. Цæрадзонты хъуытаз. – Дзæуджыхъæу, 2005. – 14 ф.

*Æвæццæгæн, ници мæнгæй,
Фæлæ... иу михыл кау бийæн нæй...
Уый Къоста дæр дзырдта.*

*Мах зонæм,
Ыстæмгуырð Васо нæм
Кæй æрхаста амонды къах:
Уый
(Чердæмфæнды бар æмæ дзур)
У нæ дыккаг цæрæццæг Лæгхур,
Нæ Иры тарсафæг цырагъ!⁸¹*

(Нæ дыккаг хур»)

Нæ фарны лæджы цæмæй фыццаг ирон кады лæг ма хонæм, уыцы рæстаг хъуыды Абайы-фырт æппæты фыццаг йæхæдæг загъта æмæ нæм йæ сæрты ахизын никай уал бон бацис - рæстдзинад базырджын æмæ æндонриу у. Уыцы хъуыддаг разынд ам дæр.

Васойы хуызæн куырыхон æмæ стыр ахуыргонды аккаг дзырдтæ ссарын æнцон нæу, æгæрыстæмæй курдиатджын поэтæн дæр. Æмæ уæд фæтырнынц зæды хуызæн адæймаджы фæлгонц сныв кæныныл æмæ стæй уыцы æмдзæвгæйæ ссарынц нæ ахуыргонды ном.

Нафи, хур ныл кæй кæсы, ууыл цин кæны: «...цадæггай æмбарын, – Хорз у а-зæххыл цæрын!» фæлæ царды цин æмæ маст, зылын æмæ раст, тавс æмæ тас кæнынц æмдзу æмæ, кæд хур кæсы, «Къуыпа райхæлы йæ тавсæй», уæддæр, «Арвæрттивдау, уайы калм», «Адæймаг, – зылын уа, раст уа, – Уарзы а-зæххыл цæрын», поэтмæ лæгуарзон хъуыдытæ уымæн цæуынц:

*Гъемæ мæн нæ фæнды, исчи
Ма уа хур бонæй рæвдыд:*

⁸¹ П л и т ы Ф е л и к с. Мæ фæззыгон най. – Цхинвал, 1914. – 36 ф.

*Фод дунейы уарзтæй исджын,
Фот йæ хæрамæй æвы!*

*Ма кæнæд йæхи кой, хурау, –
Хурау, царды сæрыл хæст, –
Йе ‘цæг номæй йæм куыд дзура
Зæхх, ныййарæг мадау, раст!*

*Æз мæ зæрдæйы тæрхоны
Саг лæг ахæм лæджы хонын,
Уый мын удахцон хæссы, –
Науæд хилын калм дæр зоны,
Хур та мæрдтыл дæр кæсы.*

*Хур кæсы. Рæу мæргъты зарын
Хъæды, зæрдæйы нæры!..
Хорз у царды цин æвзарын,
Хорз у а-зæххыл цæрын!⁸²*

(«Райсом хъæды»)

Хур мæрдтыл кæй нал фæкæсы, дыууæ кæрдзынаæй сын уымæн фæрухс кæнæм. Фæлæ а-зæххыл цæрын, царды цин æвзарын хорз кæй сты, поэта та нæ хуыздæрæн бирæ цæрæнбон кæй фæндыдис, ацы рухс æмдзæвгæйæ йын уый охыл ссардта йæ ном.

Раст афтæ бакодта Хъодзаты Æхсар дæр. Буц æмæ райгонд у, удвидар кæй «басгуыхт нæ дзырды фарн», йæхи кæй никай раз æруагъта, йæ уарзт ын, йæ маст ын æнусты кæй фæхаста, уымæй. Уымæн æмæ:

Фыстой йæ сæрмæттæ, уæд скифтæ сæ фæттæй,

⁸² Джусойты Нафи. Изæры рухс. – Цхинвал, 1987. – 429 – 430 ф.

сæ бæхты цæфхæдтæн сæ цъæхснаг цæхæртæй.

*Йæ дардыл хæтæнтæ – Дон, Днепры гуылфæнтæ,
йæ фарны кæлæнтæ – Донбеттырты сæнттæ.*

Фæлæ, «зæрдæйы кæдæм фæнды, уымæй зонды дæр афæрсын фæхъæуы»,⁸³ – зæгъы ирон æмбисонд, кæд зæрдæ хивæнд у уæддæр.. Не ‘взаджы фарнмæ нæ фыдгултæ зæрдæскъуыдтæ кодтой. Куыд æй скуынаг кодтаиккой, уымæй стыр дæр бæллиц сын нал уыд æмæ нæй:

*...Æвæрттой йыл цъутта æрцæуæг хæддзутæ,
цыфыддæр фыдгултæ: агуыр уа, фыд гуннтæ.*

*Рæхуыстой йæ арцæй, фæлвæрдтой йæ артæй,
æхстой йæ мæнгæрдæй гæдзрахаты фатæй.*

*Æппæрстой йæ хъоргъы – куыд баззайа рохы.
йæ цот æй фыдохы ныууагътой-иу рохы.*

*Нæ басаст ирон дзырд – куырыхонæй номдзыд,
Тыхы бон хæстон уыд: нæ фæгад нæртон цыт.⁸⁴*

(«Ирон дзырд»)

Æмдзæвгæ кæмдæр йæ ритм, йæ цаутæй зæрдыл æрлæууын кæны Дзуццаты Хадзы-Мураты æмдзæвгæ «Ме ‘взаг». Уым дæр нын не ‘взагæн нæ фыдгултæ цына хъыцъыдæттæ дардтой, цы хуызы йæ нæ уыдис сæ зæрдæ ссæндын, скуынаг кæнын, цæмæй нæ фæд мауал зындаид историйы æгæрон тыгъдады. Нæ фесафын уыдис сæ иууыл стыр дæр тырнынад.

⁸³ Хъ а з и т ы М е л и т о н. Ирон хæзна. 1 чиныг. – Цхинвал – Дзæуджыхъæу, 2013. – 158 ф.

⁸⁴ Хъ о д з а т ы Æ х с а р. Зынджы бардуаг. – Дзæуджыхъæу, 2003. – 258 ф.

В. А. Кузнецов зæгъы: «Наступил XIII век – время тяжких потрясений для многих народов Азии и Европы. Вновь на много столетий вперед решались их судьбы на полях сражений».⁸⁵ Стæй ноджы дарддæр зæгъы: «Аланы Северного Кавказа были первым европейским народом, столкнувшимся с татаро-монголами буквально на пороге Европы и оказавшим им сопротивление. Аланы потерпели поражение, но еще не были покорены...»⁸⁶

Æмæ уыцы тугкалæн цаутæ поэтты бар-æнæбары асайынц сæ фæдыл:

*Чи дыл нæ фæлвæрдта тых,
чи дæ нæ мардта!
Атиллæ дæ сонтæй
тæхгæ бæхыл тардта,
дæ къухтæ дын цавта,
дæ къæхтæ дын цавта,
фæлæ дын дæ зæрдæ
йæ кардæй, йæ арцæй нæ ардта!
Дæ фæдыл зылдысты
Тимурæ æфсæдтæ,
сæ къæхты бын ссæстой
дæ фæндтæ, дæ фæдтæ,
фæлæ дæ фæдтæ –
сыгъзæрин цæфхæдтæ –
æрттывттой-иу зæххыл
бæрæгæй, арфæй,
цыма стъалытæ арвæй!
Ызнаджы цыргъ фат-иу
аланы фæсонтæй
йæ бырынкъ радардта,
ызнаг-иу алантæн*

⁸⁵ Кузнецов В. А. Очерки истории алан. - Владикавказ, 1984. - 253 ф.

⁸⁶ Уый дæр уым, 255 ф.

*сæ рæгъæуттæ атардта, –
афтидармæй ‘фснайдой
сæ хæхты сæ сæртæ.*

*Уадз фесæфæд фос,
ма уæд хæдзæрттæ, –
ма тæрсут,
не ‘взаг ис немæ
æмæ та йемæ
ногæй ферттивдзæн не ‘хсар
дунемæ!⁸⁷*

Фæлæ уæддæр курдиат æмæ поэतिकон фæлтæрддзинад бакодтой сæхион – Æхсарæн равзаргæ дзырд æмæ алыхуызон мидрифмæты фæрцы йæ бон бацис Хадзы-Мураты æндæвдадæй йæхи атонын. Уыдон фæрцы ахады æмæ зæлланг кæны йе ‘мдзæвгæ.

Фæлæ, Хадзы-Мурат цæмæй æмæ кæмæй тæрсы, уыцы хъуыды нæй æндæр ирон поэтгæм. Цæвиттон, Сталины ныв йæ машинæйыл цы таксист бакодта æмæ дза иу сомы бæсты цыппар сомы чи байста, афтæмæй растæгæй чи хъаст кæны:

Ай, дам, циу?

Нал ис закъон,

нал ис дисциплинæ.

Уый æмæ, дам, раздæр...

Чи нæ уыд йæ ныхмæ,

чи нæ?!

Бухаринтæ йедтæ...

Æмæ сæ кæнынц реабилитаци.

Ныр дæр дзы ахæмтæ –

⁸⁷ Дз у ц а т ы Х а д з ы - М у р а т . Б и о г р а ф и и . – Ц х и н в а л , 1 9 9 0 . – 2 3 – 2 4 ф .

Серотæ, Саханджеритæ –

цас и,

Гинотæ зæгъай,

Черментæ –

Сталин сын аккаг фæцис.

Æмæ уыцы æдзæсгом, адæймаджы цармстыгъæг шофыр лирикон хъайтары баппæрста тас æмæ сагъæсы – цæмæн сиды уæды дугмæ, кæй тугæй йын у дойны?

(Мæхинымæр:

ныр та читæ?

Абайты Васо æви Плиты Грис?

Æмæ сæ кæстæртæй

иугай чидæртæ?

Æви та кæддæрау

бирæтæ, бирæтæ?)⁸⁸

(«Ме ‘мзæххон таксист»)

Æмæ уыцы тас нæ уыд æнæбындур. Нæ хуыздæрты ныхмæ иу æмæ дыууæйæ нæ уыдысты. Рæстæгæй-рæстæгмæ æрцауы ахæм дуг, царды кæмæн ницы фентысы, уыдонæн хуыздæрты тугæй дойны куы вæййы, цыма сын разагътадæртæ æхгæнынц сæ фæндагтæ.

37-æм азы рæстæг куы ныллæууыдаид, уæд Васо æмæ Грисæн, стæй нæ хуыздæртæй тынг бирæйæ тыхмæлæтæй фервæзт кæй нæ уыд, уыцы «таксистау», адæмы сæрхъызойтæ сæхи чи фæхонынц, афтæмæй адæмы сафджытæ чи вæййынц, уыдон тугæйдзаг къухтæй, уый тынг хорз зыдта Дзуццайы-фырт Васойы цард, стæй Грисы хабæрттæй.⁸⁹

⁸⁸ Уый дæр уым, 258 – 259 ф.

⁸⁹ П л и т ы Г р и с. Фыстæджытæ. – Дзæуджыхъæу, 2013. – 12 ф.

Алы адæймаг дæр йæ ныхыфыстæй фæцæры. Генийтæн дунейы дзыллæтыл йæ ном иууыл тынгдæр йæ ном ныхъхъæр вайы бæрæг цæмæйдæр кæнæ цæмæйдæрты. Васойæн уыцы бæрæг «цыдæр», ирон адæмæн зæды ‘мсæр кæмæй ссис, уый у йæ зындгонд «Ирон æвзаджы историон-этимологон дзырдурат» 5 томæй.⁹⁰

Уæд уыцы фарны хъуыддагмæ, кæр уæдмæ дæр нæ нæртон лæджы къухы цъус зонадон æнтыстытæ нæ бафтыд, уæддæр Джусойты Нафи йæхи нал баурæдта æмæ, не ‘мзæххон «йæ сæйраг чиныг «Ирон æвзаджы историон-этимологон дзырдурат» фыст кæй фæци, уый охыл, уый цинæн»⁹¹ æм арвыста поэтикон уæлтæмæн «Æрвыстæг Абайты Васомæ»:

Æрцыди! Сæххæсти! Гъæ-мардзæ!

Фæци ныр де ‘нусон ыстæр!

Нæртон, дæ тугвæллой, дæ хардзæй

Нæхи мах базыдтам хуыздæр!

Дæ куыст сæдæхæссæг æфсирæй

Фæци бæркадджындæр, хуыздæр!

Йæ фæуд у цины сæйраг Ирæн,

Æмæ йыл цин кæнын æз дæр.

«Дзырдæй дзырды ‘хсæн ис быдыртæ...»

«Лæгсæй лæджы ‘хсæн ис быдыр...»

Уæд сæ куыд чындæуа æмбырд та...

Куыд сиу уой уæд сæ зонд, сæ мыр?..

Фæкодтай уымæн ды æмгъуыдтæ, –

⁹⁰ А б а е в В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 1 (Л., 1958. – 656 ф.), Т. 2 (Л., 1973. – 448 ф.), Т. 3 (Л., 1979. – 358 ф.), Т. 4 (Л., 1989. – 326 ф.), Т. 5 (.....)

⁹¹ Дж у с о й т ы Н а ф и. Уроки Васо Абаева. – Владикавказ, 2001. – 8 ф.

*Фæцис æрдзæй дæ ныв, дæ хæс! –
Ныр сæ дæ нæртон фынгмæ 'рхуыдтай,
Ныззылдтай сын дæрдтыл ныхас!*

Æмæ Васо Васо уымæн уыд æмæ у, уыцы нæртон дзырдтæ йæ бон сиу кæнын кæй бацис. Академик О. Н. Трубачев загъта: «Нужны очень хорошие и самые высокие слова, чтобы достойно почтить Василия Ивановича. По счастью, такое нужное слово есть в его «Словаре скифских слов», сохранили его и потомки скифов – родные Абаеву осетины, и мы, уважая связь времен, произносим это слово сегодня: Farn – «солнечная благодать, благоденствие».⁹²

Æмæ, уæдæ, уыцы фарны дзырдтæ кæм æртымбыл сты æмæ цы Ныхасы рабадтысты лæгтау æмæ сæ царды хабæрттыл, сæ дугтыл нымдæй кæм дзурынц, сæ базынд хæрзæбонæн кæм разынд æмæ сын фæхицæн кæй нал ис Васойы фæрцы, уым дзы иууылдæр куыннæ хъуамæ уæм сæрыстыр?!.

*Хуыцау дæ саразæд! Æгайтма
Дæ куыст æгас Ирæн у цин:
Кæд дын дæ цæрæнбонтæй кайдта,
Уæддæр хæрзиуæгæн фæци!*

*Ныр кæд нæ уд ныуадзид бустæ,
Фырмæстæй нал уаид гæрæм:
«Лæгдихтæй, уддихтæй æнусты
Цыдæр æнамондæй цæрæм!..»*

*Ныр кæд лæгæй лæджы 'хсæн быдыр
Хæрамæй нал уаид лæвар,
Кæд дзы æрцæриккой æвдæй*

⁹² Коллектив авторов. Василию Ивановичу Абаеву 110 лет. – Цхинвал, 2011. – 66 ф.

Лæгуарзон, Хурвæндон, Хæлар!

Уыцы æцæг историон дзырдур нын «нæ ивгъуыд, н' абон æмæ сом» базонынæн, нæ кæрæдзи бауарзынæн рухс æфсон кæй у, поэт ууыл дызæрдыг нæ кæны.

Стæй, æрмæст Нафи нæ. Уыцы хъуыдыйыл лæуд цы стыр адæм сты, уыдонæн сæ банымайын дæр æнцон нæу. Васойы райгуырды 95 азы юбилейы Мæскуыйы филологон зонадты доктор, профессор Стеблин-Каменский И. М. нæ ахуыргондæн загъта: «Ваши труды составили эпоху в иранистике, а Ваш «Историко-этимологический словарь осетинского языка» – вершину этимологической науки нашего века».⁹³

Нæхи Васойы тыххæй цас æмæ цас сты ахæм хæдбындур æппæлæн ныхæстæ! Æмæ уыдон алы поэтæн дæр бар дæттынц Васойы ном бæрзонд исынаен. Уæлдайдæр, Нафийæн – цæргæ-цæрæнбонты иумæ хæларæй цардысты. Йæ хæлары иууыл зынгæдæр куыст кæронмæ куы ахæццæ, уæд парахат зæрдæйæ барджын æмæ уæлмонц ныхас уымæн кæны:

*Мæ уд æрæнцой. Уымæн райстон,
Цы карздæр сомыйау, ныхас;
Хъаймæт ныккодта Ирыл райсом,
Уæддæр ын сæфынæй нæу тас!*

*Нæ дзырдтæ, иу мады хъæбултау,
Хæцдысты Иры сæрыл сахъ;
Æмæ уæд баддзæни нæ хъул дæр
Æнус-æнус сæ фарнæй сах!*

*Нæртон! Зæххыл кæнинаг – бирæ,
Фæлæ æргъæу мæсыг фæуд у!*

⁹³ Коллектив авторов. Жизнь, отданная науке. – Владикавказ, 1996. – 24 ф.

*Дзырдтæй нæ кадмæбæллæг Ирæн
Ыскодтай уаздæр кад, цæрдуд!*

*Дæ дзырд – цырагъ! Фæлыгъд йæ рухсмæ
Нæ ивгъуыд фарны зæххæй тар.
Цæр нын!*

Æмæ нын у!

Æнусмæ!

Дæ фарны арм нæ дзырдыл дар!⁹⁴

Нафийы æмдзæвгæ куы ныммыхуыр, уыцы цины бон Васойæн газет «Советон Ирыстон»-ы æппæт кусджытæ æмæ газеткæсджытæ номæй кæй арфæ кодтой, уымæн фидар бындур уыдис.⁹⁵ «Дзырдуат» кæронмæ фыст кæй æрцыд, уый æцæгæй уыдис æгас Ирыстоны цины бæрæгбон.

Бестауты Гиуæрги афтæ райгонд уыдис Васо æмæ йæ диссаджы фæллайттæй æмæ, цæмæй уыцы стыр уарзт равдыстаид аивады хуызы, уый охыл йæ номæй йæ фæдонтæм ныффыста поэतिकон, зæрдæагайæг ныстуан:

*Макæйы раз макуы у къæмдзæстыг,
Макуы дæр мæм уайдзæфгæнгæ скæс;
Уадзын дын, мæ хорз фæдон, мæ фæстæ –
Кады ном зынаргъдæр бынæн сæз.*

*Ме ‘взагæн æрвæрттывдау йæ фæдтæ
Ауагътой историйы сæхи.
Скиф уыдтæн, алан æмæ нывæндтæ
Никуы кодтон арвæн дæр мæхи!*

Радта мын йæ уарзты цин, йæ хъыгтæ

⁹⁴ Дж у с о й т ы Н а ф и. Уроки Васо Абаева. – Владикавказ, 2001. – 8 – 10 ф.

⁹⁵ Советон Ирыстон, 1984. – 1984. – 28 ?????? февраль.

*Донбеттырты худæндзаст цъæх чызг;
Фатдзæф амазонкаейы цæссыгтæй
У мæ туджы знæт уылæн цæхджын.*

*Хуссайраг Уæрæсейы быдырты
Ме 'нæрынцой денджызæрдæ 'хсыст;
Тамерланы урс сæры къуыдырыл
У мæ хъару карды комæй фыст.*

Цы уацмысты кой нæм вæййы, уыдонæн сæ аивты кæнæ се 'нæаивты кой куынаæ скæнæм, уæд уый афтæ нæ амоны æмæ сæ чиныгкæсæг нæ фæхатдзæнис. Фæлæ ам хъуыддаг æндæр цыдæр у. Бестауты Гиуæргийы зырнайзылд дзырд æмæ хъуытазхъæлæсы иувæрсты ахизай, адæймагæн уый фадат нæ ратдзæнис йæ намыс.

Поэты дыккаг чиныг «Царды цин»⁹⁶ рухс куы федта, уæд ыл Плиты Грис хуымæтæджы нæ цин кодта: «Хороши стихи Бестауты в новой книжке. Ах, злодей, как он растет! Как он начал писать!»⁹⁷

«Тамерланы урс сæры къуыдырыл» аланы «хъару карды комæй фыст» куыд æрцыдис, нæ фыдаелты сгуыхтытæ сæрбæрзондæй нымайын куыд бирæ уарзæм, ууыл ацы уацы дæр æмбæлæм, фæлæ Бестауы дзырды зæллангæн, йæ ферттивдæн ницæимæ æмæ никæй ныхасимæ ис фæивддзагæнæн, æмæ сæйраг уый у:

*Чи уыдис Анахарсис философ,
Гречъы авд куырыхондæртæй иу?
Зеленчукуы дурчиныг ма бафæрс, –
Базонай, мæ номы сусæг цу!*

Туг мыл афтæ уарыдис къæртайсæ,

⁹⁶ Бестауты Гиуæргийы. Царды цин. – Цхинвал, 1962.

⁹⁷ Плиты Грис. Фыстæджытæ. – Дзауджыхъæу, 2013. – 214 ф.

*Æмæ ма кæн ме 'нæбоныл дис;
Дæн гигант цъæхартуадзæг зæрдæйæ
Арвæй зæхмæ расхъиуæг ысхъис.*

*Чи 'руыгъта нæртон уадынды схъистæ? –
Зонис, уый дæ фыдæл уыд – Къоста,
Уый æгас зæххы къорийы ристæй
Рыст æмæ дæ ныхы ныв фыста.*

Æрмæст фæстаг дыууæ рæнхъы дамгъæ «с»-йæ цахæм аллитераци аразы: «æгас – ристæй – рыст – фыста»; иу рæнхъы кæронæй иннæ рæнхъы райдайæнмæ аразы ахæсгæ рифмæ – «ристæй – рыст»; уырнын нын кæны адæмон хъуыды æмæ медицинайы рæстдзинад, адæймагæн йæ хъысмæт йæ ныхыл фыст кæй вæййы, уый тыххæй – «ныхы ныв фыста».

Æмæ нын афтæмæй æргом кæны ныстуаны –æмдзæвгæйы сæйраг хъуыды:

*Дæлсыджыт цы ном баззади къæйтыл,
Домы дæ йæхи 'мсæр уый бындар;
Ис дæуæн ныммæлыны бар, нæй дын
Цауд æмæ сæркъул уæвыны бар!⁹⁸*

(«Ныстуан мæ фæдонмæ»)

Мамиаты Изетæ рæстагæй зæгъы: «Анахарсис, Къоста, Абайты Васо – ахæм номдзыд фæндагамонджытæ кæмæн ис, æрдхæрæйнаг ирон æвзагыл чи дзуры, уыцы бындармæ арæзт у лирикон хъайтары ныстуан – рагон формулæйы хæдхуыз вариант: «Ис дæуæн ныммæлыны бар, нæй дын Цауд æмæ сæркъул уæвыны бар».⁹⁹

⁹⁸ Бестауты Гиуæрги. Арты æртæхтæ. - Цхинвал, 1979. – 65 – 66 ф.

⁹⁹ Джусойты Нафи, Мамиаты Изетæ, Хъазиты Мелитон. Ирон литературæ. 11 кълас. – Дзæуджыхъæу, 213. – 104 ф.

Нæ ирон адæм Васомæ цы зæрдæ дарынц, уый ирдæй разынд 2008-æм азы 8-æм мæйы 8-æм бон нæм нæ фыдбоны сыхæгтæ куы ныббырстой Республикæ Хуссар Ирыстонæй тыгъд быдыр саразынмæ æмæ сæхи хуссайраг хъæутæ цъыбыртты сыгъд æмæ дæрæнтæй куы баззæдысты, уæд Васойы хæдзар Чъребайы кæй басыгътой æмæ йын Театралон фæзуаты былыл, Къостайы уынджы йæ цырты сæр танчы нæмыгæн куы фæхæссын кодтой, уыдон адæммæ лæгмартæм, вандалтæм цы æнæуынон æнкъарæнтæ сæвзæрын кодтой, æппæт уыдонæй дæр. Æмбисондæн баззад, стыр ирон ахуыргонды цыртæн йæ сæр куыд ныппырх кодтой, уый.¹⁰⁰

Уыдæттæ тыххæй сын уроктæ уадзын нæ хъуыдис. Уæдмæ афтæ йæ сæр ныппырх кодтой Знауыры районы Аунеуы хъæуы дыууæ хатты Советон Цæдисы хъайтар Плиты Иссæйæн, стæй та Хуссар Ирыстоны Хетæгкаты Къостайы номыл паддзахадон театры фоейы ралыг кодтой Къостайы цырты сæр... Сæ фыдтæн, сæ худинаггаджы, сæ фидиссаг митæн нымæц дæр нæй, сæ нымайын дæ тынг куы фæнда, уæддæр. Стæй, уыйбæрц фыдтæ нымайын искæй зæрдæ батæра, уый дæр мæ тынг нæ уырны. Сау лæджы митыл цæст нæ феххæссы.

Уæд Оренбурджы сахарæй техникон зонæдты кандидат Косыраты Юрий фыста: «Все, что осталось от скульптурного портрета основоположника осетинской литературы Коста Хетагурова... Надругательство над святынями другого народа – знак глубочайшей безнравственности. В стремлении уничтожить культуру, историческую память народа проступает чело­веконенавистническая суть грузинских вандалов».¹⁰¹

Æмæ æрмæст газет «Столичная» нæ, ахæм арвы Уациллайы хуызæн цыртæн лæджыфыдхортæ йæ сæр куыд ралыг кодтой, уыцы æнахъинон, æнæфенддаджы, фидиссаггæнæг цауыл уæды Советон Цæдисы æцæг газеттæй чи не сдзырдта, ахæм нал баззад. Æрмæст «Советская культура»-йы сæрмагонд уацхæссæг С. Бабаев ыл, уый цы цæуы, зæгъгæ, дисгæнгæ фыста

¹⁰⁰ Коллектив авторов. Правда Цхинвала (фотоальбом). – Цхинвал, 2009. – 70 ф.

¹⁰¹ Косираты Юрий. Север Грузии или Юг Осетии? / Столичная, 1991. – №№ 3 – 4. – 11 ф.

цалдæр хатты: «Черная зима Цхинвала...»,¹⁰² «Автоматом в меня тыкал не грузинский народ...»¹⁰³ Æмæ сæ уыцы вандалон хъуыддæгтыл мыхуыры рæстагæй цас æмæ цас фидиссагæнæг уацтæ æрцыд фыст?!

Нæ уæлмæрдтæй нын фæластой нæ судзгæ мæрдты дуртæ. Сæ нывтæ сын ныссæрф, ног мæрдджынтæн сæ ныуууæй кæн æмæ – æхца. Цхинвалы районы, Арцеуы хъæусоветы Ногхъæуы уæлмæрдæй адавтой мæ фыд Ресо æмæ мæ фыды æфсымæр Рутены цыртытæ... Цал цырты адавтой, уыдон намайгæ дæр ничи бакæндзæнис.

Фæлæ адаммæ, ирон поэтгæм, Хуыцауы сконд адаймаджы, Васойы цыртæн ахæм вандалон ми кæй бакодтой, уый тынг стыр маст сæвзæрын кодта. Уыцы æнаадаймагон цау æвиппайды йæ тугæйдзаг фæд ныууагъта ирон поэзийы.

Поэт æмæ литературон критик Æлборты Хадзы-Умар, нæ фарны лæгæн Чъребайы сахары астæу зæдбадæны æнгæс хæдзар кæй уыдис, ууыл не ‘пшæтау цинæй мард:

*Нæ сахары астæу –
фæйнагкъул хæдзар, –
æргъæуæй – йæ астæрд,
æрвæрвыг – йæ цар;*

*рæсугъд фæндты суадон,
хъуыдыты куырдадз,
ирон фырнымд мадæн
цырагъы мыдадз...*

Фæлæ, Васойы 100 азы юбилейы кадæн Дзæуджыхъæуы цы дунеон конференции æрцыд арæзт, уым академик Гаджи Гамзатов афтæ кæмæй

¹⁰² Б а б а е в С. Черная зима Цхинвала / Советская культура, 1991. – 16 март.

¹⁰³ Б а б а е в С. Автоматом в меня тыкал не грузинский народ... / Советская культура, 1991. – 23 март.

загъта: «Хæхтæй бæрзонддæр у нæ юбиляры кад»,¹⁰⁴ уый æргъæуастæрд, æрварвыг хæдзармæ нæ фыдбойнаг сыхæгты цæстытæ та хаугæ кодтой.

Хæдзар æмæ сын йæ хицауы рухс къахта сæ рахауинаг цæстытæ. Кодтой йæм æппындзух сусæг-æргом зæрдæдихтæ. Æмæ та «Æрбахъуызыд иу сау / фыдыхсæв ызнаг» æмæ куы федта уыцы рухсгæнæг хæдзар, уæд куыннаæ рахсыстаид йæ сау зæрдæйы йæ сау маст:

*«Цы зин сын сæй радта,
æлгъыстаг, цыдæр!»
Хæдæхс æм ныддардта
фыдгулты фыддæр...*

*Нæмыджы зæй рацыд...
Туг цæфтæй мызти...
Лæджы уд цыма дзы
тæлфыди, рысти...*

Поэты зæрдæ, нæ фарны лæджы хæдзар нæ фыдызнагтæ алыхуызон хотыхты нæмгуытæй кæй ныссыхырна кодтой, ууыл дæр нæ хъæцыд. Хъæцæн дæр ыл куыд уыдис рæстаг адæймагæн. Æмæ йыл сфæлдыста, нæмгуытæй, арт æмæ кардæй скуынаггæнæн кæмæн нал ис, нæ фыдызнагтыл æрдзæ æнусты худинаджы гакк чи æвардзæнис, ахæм æмдзæвгæ:

*Æгасæй сыхырна –
йæ фæрстæ, йæ цар.
Хуыздæр ма цы хуын уа
фысымæн лæвар*

¹⁰⁴ А б а й т ы А р б и л я н æ. Бæрзонд, æвидигæ – йæ кад / Г а м з а т о в Г а д ж и. Нæ номдзыд лæгтæ. – Рæстдзинад, 2013. – 20 июнь.

*йæ рагон æрдхæрдтæй,
сæ цотæй, уæд та?..
Йæ зæрдæйы цæстæй сæ,
'нхъæл дæн, уыдта...*

*Æрæвæр йæ цæфтыл
ныр д'армытæппæн.
Сæ судзаг ыстæлфт дын
фæдзурдзæн æппæт.¹⁰⁵
(«Васойы хæдзар Чъребайы»)*

Васойы хуызæн куырыхонтæ æмæ ахуыргæндты хæдзæрттæ зонгæ-зонын ахæм хуызы куы фæдæрæн кæнынц, цæмæй сау тыхы бын сæ хицæуттæ, тугæй тæрсгæйæ, сæ сæртæ къулæй дарой, уæд кады адæймаг, дзыллæйы сæрхъызойæн карды бын уæууытæй нал вæййы.

Нафи йæ маст нал баурæдта, йæ удæн адджын къæсмæ кæсгæйæ. Æниу æм кæй маст нæ рахсыстайд? Æмæ стыр сагъæсгæнгæйæ ракодта йæ хæлары, Васойы хæдзары кой:

*Нæ горæты астæу фæйнæджыты муртæй
Ис урс къæс. Нæ ирæн йæ кувæн хæдзар.
Лæджы удыл касти ам мæйтæ 'мæ хуртæ,
Ныр та у мæрдон джих,
Æгомыг,
Æдзард...*

*Ам зарæг нæ сысти. Хуыцауæн куыд хъырнай,
Раст уыйау йæ хицауы хъæлæс нæрыд!
Ныр къултæ ызнаджы нæмыгæй – сыхырна,*

¹⁰⁵ Æ л б о р т ы Х а д з ы - У м а р. Ныфысы уидаг. – Дзæуджыхъæу, 1999. – 22 – 23 ф.

Ныр бамыр и урс къæс... Ныр ма дзы цæры

Мæрды рох... Зæд атахт. Фæхауæг йæ хицау...

Зæдбадæн хæлуарæджы бадæн фæци...

Тæхынæввонг урс къæс, кæм дауы дæ хицау,

Кæм ын ивы хъарæг йæ удæлвонг цин?..

Хадзы-Умары æмдзæвгæ кæд йæ ритмикæ æмæ æвзаргæ дзырдæй зæрдæ æлхæны, уæддæр, Нафи нæ фарны лæджы зæд кæй хоны, йæ урс хæдзар – зæдбадæн, уый уайтагъд ацахсы хъус. Ноджы ма, кæддæр П. А. Вяземский ныфсджынай В. А. Жуковскимæ куыд дзырдта: «В борении с трудностью силач необычайный»,¹⁰⁶ – уыйау нæ поэтæн дæр ныфс ссис йæ сæйраг зæрдæлæууæн:

Мæ удæууæн урс къæс!..

Куыд уромон де ‘дзард, –

Нæ кувæндон не знаджы армæй у хаст!..

Ныфс, ныфс, мæ хур! Фарнай уыдзынæ та йедзаг,

Æмæ нын ныббырсдзæн бæрзонд цин нæ маст!

Ныфсæй цæры зæрдæ. Фыдæвзарæн рогæй,

Гъе, уымæн уромы цæрæнбонтæм лæг.

Фæхъæц уал, аемыр къæс, дæ хицау та ногæй

Æрцæудзæн! Кæндзæн дæм нæ фыдгул хæлæг!..¹⁰⁷

(«Абайты Васойы хæдзар»)

Æмæ Æлборы-фырт æмæ Нафийыл Васойы æхст хæдзар афтæ кæм бандæвта, уым ын æй фыдгултæ цъыбыртты сыгъд куы бакодтой, уымæй куыд барызтаиккой не ‘ннæ поэты зæрдæтæ? Стæй, сæхи зæрдæтæ дæр?

¹⁰⁶ Вяземский П. А. Сочинения в 2 т. Т. 1. – М., 1982. – 96 ф.

¹⁰⁷ Джусойты Нафи. Хæрзбон, ссæдзæм æнус! – Дзæуджыхъæу, 2007. – 354 – 355 ф.

08.08.08-ы цæвæг марæджы куынае уал æвзæрста, уæд телеоператор Альгис Микульскис гуырдыаг-ирон хæсты амæттæгтæй дзырдта: «Возможно, когда-нибудь описанные нами «синхронны» этих людей станут не просто рассказами в телекамеру, а частью показательной базы на процессе по делу о геноциде осетин...

Беременная женщина с двумя детьми, расстрелянная на улице...

Бабушка с внуком, убегавшая от танка и не сумевшая убежать...

Мать и дочь, изнасилованные и обезглавленные на глазах у главы семейства...

Пятеро ребятишек, зарезанные опять-таки на глазах у родителей...»¹⁰⁸

Æмæ цас æмæ цас уыдысты уыцы фыдтæ! Мысгæ сæ кæцæй кодтой... Цыма сæ цæргæ-цæрæнбонты лæгмартæ уыдысты æмæ адæймаджы цардæй нукуы рацардысты, сæхи афтæ дардтой – мардтой, пырх кодтой, сыгътой... Сæ разы кæйдæриддæр уыдтой æмæ цæуылдæриддæр æмбæлдысты, уыдонæй кæуыл æмæ цæуыл тых кодтой – иууылдæр.

Оператор сыл уымæн дис кодта: «Если кто-то скажет, что это не геноцид – тот пусть сам придумывает название происходившему...»¹⁰⁹

Фæлæ ныл афтæмæй дæр нæ фыдбонны сыхæгтæ æмæ сæ хæзгултæ нæ уагътой сæ цыфкалæн. Нæ иунаг фарсхæцæг Уæрæсеимæ ныл къæу-къæу кодтой алы бонкалд бæстæтæй: «**8 августа. 16:49.** «Голубь мира» Михаил Саакашвили только что, в прямом эфире CNN обвинил Россию в агрессии. Наиболее колоритным в этом интервью были трясущиеся руки американской телеведущей, которая панически читала текст в камеру о вероломой России, которая напала на бедную маленькую Грузию.

О том, что эта «бедная» Грузия за несколько часов до этого, буквально, стерла с лица земли целый город и десяток осетинских сел, американская телеведущая не сказала ни слова».¹¹⁰

¹⁰⁸ М и к у л ь с к и с А л ь г и с. Детей зарезали на глазах у родителей // К о л л е к т и в а в т о р о в. Август 2008: война глазами очевидцев в 2 кн. Кн. I. - Цхинвал, 2009. - 19 ф.

¹⁰⁹ Уый дæр уым.

¹¹⁰ К о л л е к т и в а в т о р о в. Южная Осетия: пять дней одного августа. - Москва, 2009. - 29 ф.

«Алчи йæхи мыггаджы мæсыгæй фæкæсы»,¹¹¹ – зæгъы иронд æмбисонд. Фæлæ афтæ дæр фæдзурынц: «Чи цы аразы, уый – йæхицæн».¹¹²

Æмæ нæ хæсты кæмæ кады ном æрхаудта, кæмæ – сæхæдæг цы æгады æмæ фидиссаджы бынаты æрæвæрдтой сæхи, уый.

Фæлæ, Васойы хæдзар фидиссагтæ фыддæрадæн цы бон бакодтой цъыбыртты сыгъд, – 09.08.08, – уый дыккаг бон ыл Нафи ныффыста, чи йæ уыдта, уыдонæй алы ирон лæг дæр кæуыл хъуыды кодта, ахæм зæрдæуынгæггæнæн, æнкъард æмдзæвгæ:

Хæдзар?.. Цæй хæдзар ма!.. Æртхутæг...

Уæддæр фыдми нæу барст фыдгулæн:

Йæ фарн кæны лæгхортыл тутæ,

Фæци сын йе ‘ртхутæг æвдулæн!..¹¹³

(«Абайты Васойы хæдзар Цхинвалы»)

Урс хæдзары, нæ кувæндонны барæй басыгъд, чи йæ федта, уыдонæй зæрдæнцойæ никæй ныууагъта. Уый лæг амарынæй къаддæр трагеди нæу. Васойы хуызæн адæймаджы музеймæ (йæ амæлæты фæстæ 2001-æм азæй музей у) дæ къух сис, уымæй æгад хъуыддаг дæр ма цы хъуамæ уа? Уæлдайдæр æй барæй куы аразой, уæд.

Мæргъиты Къоста катыйгæнгæйæ уымæн дзуры Васомæ, зæгъгæ, «дæ цырт дын тынг рагæй агуырджой» æмæ йæ кувæндзыхтæ куы ссардтой, уæд «дын йæ сæр акъуырджой».

Фæлæ стыр адæймаджы цыртæн йæ сæр акъуырыныл нæ фæвæййы лæджыфыдхор вандалты æгуыдзæг фыдракæнд. Ныхбакъуыраг сын куынаæ вæййы, уæд кæнынц фыддæр. Уымæй адæмы цæсты дарддæр сæхиуыл фæкалынц цъыф: «Æмæ ныр адæм уымæн йæ иуварсты Куы фæцауынц,

¹¹¹ Хъазиты Мелитон. Ирон хæзна. 1 чиныг. – Цхинвал – Дзæуджыхъæу, 2013. – 43 ф.

¹¹² Уый дæр уым, 342 ф.

¹¹³ Джусойты Нафи. Дыдзы хур хæхтыл. – Цхинвал, 2011. – 212 ф.

фæкæсынц æм лыстæг» æмæ сæм лæгхортæм уый æвзæрын кæны фыдæх, æнæуынон ахаст.

Æниу, се ‘гады хъуыддаг ууыл дæр кæй нæ фæци, уый поэтæн, цырт æнæсæрæй чи уынынц, уыцы адæмау нæ дæтты æнцой. Къоста æрхуым æмæ катайгæнгæйæ уымæн зæгъы:

*Æрмæст нæ фæци хъуыддаг уæд ууыл дæр,
Дæ музей дæр дын бакодтой бынсыгъд.
Æмæ, цыма, уый бандæвта хурыл дæр,
Æмæ ныммыр, йæхимидæг ныссыгъд.*

*Цыма цæмæн, æвзæрæй сын цы сарæзтай?
Æппындæр ницы, ацу ‘мæ сæ фæрс!
Дæхицæн ды цы ыстыр фæндаг равзæрстай,
Дæ адæмæн ды уымæй стыр фарн хæсс!¹¹⁴*

(«Васо, дæ цырт дын...»)

Васойы цырты ныппырх, йæ хæдзар-музейы басыгъд тынг бирæ ирон поэттæм сæвзæрын кодта æнæуынон ахаст уыцы лæджыфыдхор вандалтæм. Поэзийы æвзагæй йыл уымæн дзурынц, фыдбоны ном сыл уымæн æвæрынц.

Ацы рæнхъыты авторы хъуыдыйы дæр уымæн сæвзæрдысты æмдзæвгæтæ «Васойы сыгъд хæдзар» æмæ «Васойы цырт Чъребайы». Уыдоны – йæ цырты дæр, йæ музейы дæр уыдтой æмæ, ирон ирон цæмæй у, уыдонæй иууылдæр уынынц сæ сæфт æмæ дзы сæ цыбыр къухтæ кæмæ не ‘ххæссынц, уыдонæй уынынц се сæфт. Нæ сыл ауæрдынц скуынаг кæнынай. Æмæ уымæй ирон поэттæн дæттынц поэтикон æрмæг.

Йæ хæдзар-музей дæр ын уымæн сыгътой.

Зыдтой йæ – уым ис Иры зердæ,

¹¹⁴ М æ р г ь и т ы К ъ о с т а. Гуыргъахъхъ фæндæгтæ. – Цхинвал, 20011. – 11 ф.

*Æмæ йын кодтой цас фыд! –
Фæхæрæнт ныр мæрдты æвзæртæ, –
Ызнаг æм уымæн хъавыд!*

(«Васойы сыгъд хæдзар»)

Къостайы фæстæ нæ поэтæ æмæ ахуыргæндтæ Васойы бæрзæндмæ никæй ма систой. Фæлæ Васо «Ирон фæндыр»-æй куыд загъта, ома, йыл йæ гуырахстмæ гæсгæ йæхицай бирæ фылдæр томтæ ныффыстæуыд, фæлæ йын, куыд æмбæлы, ахæм кад нæма скодтам, уыцы хъуыды нæ номдзыд ахуыргонды тыххæй зæгъæн ис, йæ кæрц ын иннæрдæм фæзилгæйæ: «Васо æмæ йе стыр зонадон куысты тыххæй цъус загъд не ‘рцыд поэзийы, публицистикæйы, зонады, фæлæ уыдон йæхи стыр фæллайтты цур зынгæ дæр нæма кæнынц. Адæм æй кæд Къоста-Хуры фæстæ (нæ поэзийы) мæйы бæрзæндмæ систой,¹¹⁵ кæд ын йæ удагасæй Цхинвалы Къостайы уынгыл йæ 100 азмæ æвæрд æрцыдис цырт,¹¹⁶ уæддæр йæ уыцы ном, – Васо-Мæй, – хъыгагæн, ирдæй нæма разынд нæ поэзийы. Уыцы фæндаг æмæ нæ кадды лæгты фæлгæнцтæ фæирддæр кæнын охыл æрцыд фыст æмдзæвгæ «Къоста æмæ Васо»:

Дзæгъæл бæлццонæн

стъалырттывд –

цырагъы рухс:

Йæ къæс

ыссардзæнис фæрнæй.

Уыдзысты аланæн

æрдзæ-æрдзæ æнус

Къоста – нæ хур,

Васо – нæ мæй!

¹¹⁵ Йе 70-азы бонмæ газет «Советон Ирыстон»ы 3 – 4 ноябры ??????????????

¹¹⁶ Ч и б и р о в Л. А. Встречи с Васо Абаевым. - Владикавказ, 2000. – 134 ф.

*Стæй ноджы дарддæр уацмысы уыцы хъуыды чиныгкæссæгæн лæвæрд
цауы ноджы бæрæг- бæлвырддæрæй:*

Мæ адæмы

йæ фыдæлтимæ чи бæтты,

Уый

зæды ‘мсæр лæг у

мæнæн!

Къоста,

Васойы хуызæн гуырдатæ

чи дæтты,

Нæй

ахæм адæмæн

мæлæн!¹¹⁷

(«Къоста æмæ Васо»)

Уæддæр æмæ уæддæр стыр Васойы ном нæ поэттæм Мæйы номæй зæххон дзырд «нæртон» ном адджындæр кæсы. Сæ хъуыды уымæ æнцайы тынгдæр: Джусойты Нафимæ – «Нæртон, дæ тугвæллоу, дæ хардзæй Нæхи мах базыдтам хуыздæр!», «Ныр сæ дæ нæртон фынгмæ ‘рхуыдтай, Ныззылдтай сын дæрдтыл Ныхас!», «Нæртон! Зæххыл кæнинаг – бирæ, Фæлæ æргъæу мæсыг фæуд у!» («Æрвыстæг Абайты Васомæ»), Дзугаты Георгимæ – «Халас æрбадти, Уырызмæг, дæ сæрыл...» («Дунейы арвмæ»), Харебаты Леонидмæ – «Мах – нарты фæдонтæ, Ирон мады хъомыл...» («Абайты Васойæн»), Хъодзаты Æхсармæ – «Дæу нарт сæхимæ се ‘мсæр лæгæй райстой / æмæ дæ хонæм буц номæй: Нæртон», «Нæртон дунейы аныгъуылдтæ афтæ, / æмæ дзы сдæ дæхæдæг дæр нæртон» («Фарны лæг»), Гобозты Валеримæ –

¹¹⁷ Хъазиты Мелитон. Къоста. – Дзæуджыхъæу – Цхинвал, 2009. – 72 ф.

«Ивгъуыдмæ скъæфта дæу рæухъуыдыйæн йæ базыр, Нæртон, фæлæ дæ уд йæ узалы нæ басыд...» («Куырыхоны сгуйхтдзинад»)..

Æцæг, кæд Гафезмæ Васо йæхæдæг лæууы дзуары раз («Æмæ лæууыс ды дзуары раз æргъæуыл, – Ыскодтай йын дæ цардамонд нывонд» («Куы фенын дæу...»)) æмæ йын афтæмæй кувы: «Куыд самайай дæ цардæгасы цырт», уæддæр нæ поэттæй бирæты, нæ кады лæджы ном бæрзонд сисыны тыххæй йæ хъуыдытæ хаттæй-хатт зæды номмæ дæр аххæссынц.

Уæддæр нæ куырыхон Васойыл нырмæ цы... Фæндыдис мæ «бирæ» зæгъын, фæлæ нын йæхæдæг цы стыр лæггæдтæ бакодта, уыдон аккаг ын нæма бацис нæ бон уырдыг лæууын.

Æмæ йыл цы поэтикон уацмыстæ æрцыдис фыст, уыдонæн ам аивадон æгъдауæй куы аргъ кæииккам, уæд дзы ис, адæмæн сæрыстырæй кæй равдисæм, ахæмтæ, уæлдайдæр, Гафез, Бестауты Гиуæрги, Хъодзаты Æхсар æмæ æндæрты æмдзæвгæтæ. Фæлæ дзы нырмæ адæм сæ цæст иууыл тынгдæр кæуыл æрæвæрдтой, уый у Плиты Грисы «Стъалы Иры кады арвыл».

Кæд нæ литературон критикæ йæ иувæрсты ахизы (цæй кой йæм кæна, уый йæм, гъай-гъайдæр, бирæ ис), уæддæр æмдзæвгæ æмбулы, Грисы сфæлдыстадæн характерон чи сты, нæ ирон æрдынаөлвæст, хъуытаззæл æвзаг, йæ аив рифмæтæ æмæ абарстытæй, зæрдæйыл тайæг бирæ алыхуызон арфæтæй. Нæ ирон адæмæн йе стыр лæггæдты тыххæй, нæ историйы сыгъзæрин сыфтæ нын зæххы бынæй кæй скъахта, уый охыл ын поэт ницы хорз æвгъау кæны:

*Ды нæ Иры кады арвыл
Дæ рæсугъд æрттивгæ стъалы,
Цæр нын, цæр мыд æмæ царвы,
Æмæ ленк кæн цины малы!*

*Судзыс бон, æхсæв дæ куысты,
Бирæ удхæрдтæн фæразыс, –*

*Кæд дзырдтæ-фæрдгуытæй сыстид
Иры цардвæндаг дæ разы.*

*Райæд мин азы дæ зæрдæ,
Рухс нын чи кæны цырагъау,
Æмæ цардбæллон кæстæртæн
Чи у хорз фæзминаг аргъау!..*

*Уæ, тæхуды, фест хæдбазыр,
Алæуу худаистæй дæ цуры!
Бакæсин дæм истуг сабыр,
Стæй дæм хинымæры сдзурин...*

Æргомæй нæ, фæлæ хинымæры... Цæмæй йæ ма фæиппæрд кæна йе стыр хъуыдытæй. Стæй поэт уацмысы кæрон зæды хуызæн лæгæн зæгъы йæ иууыл стырдар фæндиаг. Стыр, уæздан, куырыхон адæймагæн абон мах дар кæй нæ бахæлæг кæнæм æмæ йæ бæрзонд, уæлæрвтæм сисыны тыххæй кæй фæдзурæм, нæ уыцы зæрдæхæлар фæндиаг:

*«Сон, рын ма фен, хур фен бирæ!
Фæндаг уæд сыгъдæг дæ рухсмæ!
Ды цы бон фæзындтæ ирæн,
Уый уæд арфæйаг æнусмæ».¹¹⁸*

Æмæ ныр кæйдæр кæмæндæр арфæ кæныны сæр куы бахъæуы, уæд фæпайда кæнынц Грисы ацы джиппыуагъд дзырдтæй. Фæлæ махæй бирæтæ рæстдзинад зæгъынай нæ хуыздæртыл цыф бакалынмæ рæвдздæр стæм, мæн та нæ фæнды фарны лæджы номимæ цыфæйдзаг нæмттæ нымайын

¹¹⁸ П л и т ы Г р и с. Æвзæрст уацмыстæ 2 т. Т. 1. – Дзæуджыхъæу, 1973. – 211 – 212 ф.

дæр, æндæра ам , чи зоны зæгъын хъæуы, Гресты "æвзæр" æмæ "лæмæгъ" аивадон уацмыстæ чи нымæдтой, уыдон худинаггæнæг нæмттæ ранымайын. Фæлæ сæ æндæр хаттмæ уадзæм Васойы хатырæй.

Адам диссаг сты – кæцырдæм ныххæррæтт кæной, уым сæ къæхты бын бассæндынц сæ кæрæдзийы дæр. Октябры революцийы фæстæ нын нал дзуар уыдис, нал – дуаг. Хуыцауы ном нын æнæхуыцауыхай большевиктæ фекрох кæнын кодтой. Нæ уаз кувæндæттæ æнусон æвæрд хъæдтæм бавнæлдтам цæгъдынмæ, нæ сыгъдæг бынæттæ систы нæ фосæн ривæдтæттæ. Нæ аргъуантæй сарæзтам æфстауцдæттæ, фæтæгенуæйгæнæнтæ.

Фыдбонны рацарæзты дуджы та уæллæгтæн нæ сæртæй райдыдтам ныллæг увын. Æнæ сыгъдæг уд нын цард царды ад нал кæны. Уый нæ, фæлæ нæ фыдæлтæ цы Хуыцау, зæдтæ æмæ дауджытæн табу кодтой, уыдоныл дæр нал æввæрсæм. Фæйнæрдыгæй скъæфæм алы «стыррынизмтæ» æмæ уынгты, хæдзæрттыл цоппай кæнæм газеттæ æмæ чингуыты бæстытимæ, цæй искæмæн кæйдæр дин уырнын кæнæм æмæ нæхи табуйæгтæ рохуаты зайой. Фыдырдæм нын хæтой.

Сæ уыцы сонт, æнæджелбет митыл сын куннæ хъуамæ дис кодтаид Джыккайты Шамил, фæлæ йæ табуйæгтæ уымæн бынтон æндæртæ уыдысты:

Зæххыл цытæ цæуы, цытæ!

Нæ уæрдон аргъуанмæ фæхæстæг,

Уæд алчи бадæнсæй цытæн

Чысыл фæиртасы йæ фæстаг.

Æз дæр фæрнон лæг дæн, уырнæг,

Табу Хъуыды æмæ Фæллоуан!

Мæ сæрсæй акувын ныллæг

Къоста, Васо æмæ Балойан.¹¹⁹

(«Зæххыл цытæ цæуы, цытæ!»)

¹¹⁹ Джыккайты Шамил. Æвзæрст уацмыстæ. – Дзауджыхъæу, 2015. – 138 ф.

Къостайы ном нæ поэзийы алчи йæхирдыгонау куыд хоны – нæ Хуыцауы хай, нæ зæд, уæларвон, нæ хур, стъалы æмæ а. д., куыд хоны, афтæ нын у Васо дæр. Фæлæ Васойыл «нæртон» ном тынгдæр фидар кæны, кæд, хъуыддаг, Дзобойы дзоныгъау, кæцырдæм ныззилдзæни, уый нырма бæстон бæрæг нæу, уæддæр.

Æниу, Хураен дæр, Мæйæн дæр рæстæгмæ бамбæхсæн ис мигътæй, фæвæййынц зæххы аууон, фæлæ уый вайы хæрз цыбыр рæстæгмæ. Стæй алцы дæр сбады йæ гаччы.

Васо нæ ирон адæмæн Мæй кæй басгуыхт, нæ зæрдæтæ нын йæ рухсæй хурварсмæ кæй скъæфы, уый дызæрдыггаг никамæн уыдис æмæ у. Нæдæр афтæ нысан кæны, ома дыккаг радмæ хауы: «...хатт мæй рацæуы Хуры рæзты дæр æмæ йæ бааууон кæны»,¹²⁰ – амыдта нын стыр ирон ахуыргонд æмæ лæгаулæг Сиукъаты Никъала.

Нæ нацийы, абарæн кæмæн ницæимæ ис, уыцы стыр фарн, нæ сæрыстырдзинад Абайты номдзыд, Васо Ирыстон æмæ ирон адæмæн Къоста-Хуры фæстæ æнустæм баззайдзæнис Васо-Мæйæ.

¹²⁰ Сиукъаты Никъала. Дун-дуне нæ алфæмблай. – Дзæуджыхъæу, 1994. – 196 ф.

ЗÆРДÆЙЫ СКЪУЫДДЗÆГТÆ

Цард бынтон диссаг у. Коцойты Арсены радзырд «Цуанонтæ»-йы сæйраг архайджитæ Тедо æмæ Симон сæ кæрæдзийы цæстмæ кæд кæнгæ сæрыстырæй фæдзурынц – уыдтæн, зæгъгæ, «Лечъы бæстæйы, уыдтæн Сомихы бæстæйы, Кæсæджы бæстæйы дæр балаууыдтæн»,¹²¹ кæнæ – «Æз уыдтæн Дзæуджыхъæуы, уыдтæн Бакуйы, уыдтæн Кæсæджы бæстæйы дæр, суанг Мæскуымæ дæр ахæцца дæн»,¹²² – уæддæр сын уыдон æппæлдтытæ, бæллицтæ сты. Æмæ, бæргæ, адæймаджы бæллицтæ кæсынмæ чи рæхсы, уый йын йæ миддуне æнæмæнг хуыздæр уыны, фæлæ йын адæм фæаргъ кæнынц, цы аразы, уымæ гæсгæ. Дыууæ зæронды æцагæй, зæрдæбынаей цы ми кæнынц, уый: Тедо бабыз нард кæны, Симон – карк. Бæллиц уæларвты тæхы, царды цалх та, адæм æй куыд уыной, афтæ зæххыл тулы.

Цард алкæмæй дæр æмæ алцæмæй домы йæхион. Поэтгæ цæргæстыл зарынц, хæринаг та сæ кæрчытæн фæамал кæнынц. Фæнды сæ æви нæ, уæддæр сæ кæстæрты цæргæсты хæтæнтæй сæ ахсæнтæ тынгдæр фендавынц. Афтæ уыд, афтæ у æмæ афтæ уыдзæнис царды æгъатыр рæстдзинад.

Брытъиаты Елбыздыхъойы хъайтар Хансиаты загъдау, бæргæ «рæсугъд фæндонтæй дзæнæтмæ хид ис»,¹²³ фæлæ францаг фыссæг Ж. Ренар хуымæтæджы нæ загъта: «Мечта: мысль, которой нечем кормиться». Æмæ йæ айвын ацы диссаджы, фæлæ мæнгард дунейы не ‘гуыдзæгæй нырма никаей бон бацис.

Уыцы дзымандытæ мæ зæрдæфысты та уымæн æргом кæнынц, æмæ аив дзырдæй цы цард сныв кæнай, уымæн æмбал нæй, фæлæ аивады кæлæнты бон дæр нæ бавæййы алцы кæнæ алкæй уд рæстæгыл равдисын. Уæлдайдæр,

¹²¹¹²¹ Ко ц о й т ы А р с е н. Уацмыстæ 2 т. Т. 1. – Дзæуджыхъæу, 1971. – 31 ф.

¹²² Уый дæр уым, 31 – 32 ф.

¹²³ Б р ы т ь и а т ы Е л б ы з д ы х ь о. Уацмыстæ 2 т. Т. 1. – Дзæуджыхъæу, 1981. – 135 ф.

истори æрмæст аив дзырдæй нæ цауы фыст. Алкæмæн сæ йæхи æмбарынад ис. Уымæн æмæ, дуне мах куыд æмбарæм, нæхи дзы цы бынаты æвæрæм, уымæй бирæ, тынг бирæ вазыгджындæр у.

А. Пушкин йе ‘мдзæвгæ «Герой»-ы фæндвидарæй уымæн загъта: «Мечты поэта – историк строгий гонит вас!»¹²⁴

Æмæ æрвылбонон цард иууыл æргомдæр, иууыл конкретондæрæй, стæй йæм дзурæджы ахаст иууыл ирддæрæй æвдыст фæцауы йæ зæрдæйы скъуыддзæгты – йæ фыстæджыты.

Кæд нын Хетагкаты Къостайы диссаджы фыстæджытæй чи базадысты, уыдон йæ аивадон сфæлдыстадæй къаддæр бынаты нæ лæууынц; кæд нын Секъайы, Елбыздыхъойы, Арсены, Нигеры, стæй нæ цыты лæгтæй акæй фыстæджытæ дæр æгæрон зынаргъ сты, уæддæр нæм, æргомæй йыл басæттæм, ацы эпистолярон жанр æмбæлон бынаты æвæрд никуы уыдис æмæ нæй. Æгæрыстæмæй, нæ аив литературæйы классикты фыстæджытимæ дæр чиныгкæсæг æххæстæй нæма у зонгæ.

Махæн, нæ фæдисы къахыл лæуд дугимæ нæхæдæг дæр кæдæм тагъд кæнæм, уый æххæст бæрæг нæу. Телефоны, уæлдайдæр, мобилон телефоны фæрцы нæ зæрдæты судзæгтæ кæм æмæ куыд акалæм, уыдæттæ нæхицæй дæр айрох вæййынц. Фæлæ нæ зонды цæстæй куы акæсæм, уæд фендзыстæм – Къостайы фыстæджытæ нæ куынае уаиккой, уæд ын йæ цард, йе сфæлдыстады стыр æмæ алыхуызон проблемæтæн, стæй йемæ баст цаутæн сæ растæрдæг дæр нæ зониккам.

Уыдæттæ куы дарæм нæ зæрдыл, æмбæлон аргъ кæнын сын куы уа нæ бон, уæд зын рахатæн нæу, Абайты Васойы (Чиныджы Вассо Абаев фыст у. Нæ бон нæу иу лыг æй акæнæм – нæ ирвæдæны дыккаг лæгыл кæй нымайæм, нæ уыцы куырыхоны ном æцагæй куыд у: Уасо, Васо æви Вассо? Æз æй нырма дæр, йæхæдæг йæ ном раздæр куыд фыста, афтæ хуыдтон – Васо, æмæ уал хуыздæр бонтæм уыцы фæндыл лæудзынæн, фæлæ кæрон скæнын цæмæн æмбæлы, уый бонæддæдæр цæмæн кæнæм?) фыстæджытæ, – уадз, сæ

¹²⁴ Пушкин А. С. Соч. в 10 т. Т. 2. – М., 1974. – 250 ф.

чысыл хай дәр уәд, – мыхуыры кәй рацыдысты,¹²⁵ уымәй нәм ацы жанр
цасбәрцәй фәсәрәндәр, цас уәлдәр схызт.

Әмә цахәм фыстәджытә сты! Әрмәст йә царды фәстаг азты,
номхуындәй, 1997-әм азы кәфты мәйы 15-әм бон нә фәстагәттәм цы сидт
сарәзта – «Мә кәстәртәм!»,¹²⁶ зәггә, уый йәхәдәг у уәзгә чиныджы
аргь. Чиныгаразәг – нә кады ләг Джусойты Нафи йә хуымәтәджы нә
фәхицән кодта әмә йә зынгә ран – чиныджы райдайәны уый тыххәй,
мыййаг, не ‘рәвәрдта. Зәрдәйы уидәгтә цәвы йә алы суләфт дәр: «Мә
зәрдә рисы, нә мадәлон әвзаджы хысмәтыл куы ахьуыды кәнын, уәд.
Куыстуәтты әмә әхсәнадон әмбырдты нә, фәлә ма хәдзары, бинонты
‘хсән дәр тәссаг раны бахауд.

Хьуамә алчи дәр әмбара: әвзаджы фәсәфт у адәмы фәсәфт. Нәй әвзаг
– нәй адәм. Фәдисы хьәр: не ‘взаг бахьахьхьәнәм, бавәрәм!

Әппәты фыццаг – хәдзары мидәг бинонты ‘хсән. Алы хәдзары кьулыл
дәр хьуамә фыст уа егьау дамгьәтәй: «Ам иронау (дыгуронау) дзурынц!»

Әнә сразы нәй чыныгсаразәгимә – «Думаю, что все осетины согласятся
с одним простым мнением: для нас дорого каждое слово Василия Ивановича.
И это относится, прежде всего к его письмам самым разным адресатам –
ученным, писателям, читателям его приведений, почитателям его яркого
таланта, простым людям и родственникам».¹²⁷

Гьай-гьайдәр. Уыдон махән иууылдәр ахсджиаг сты; йәхицән, йә
фыдәлтән нә кад кәнын чи зоной, нә уыцы фәстагәттән та сыгьзәрины
кьәртгытәй ноджы зынаргьдәр уыдзысты. Уымән әмә, куыд акәнынц,
ләгау-ләгыл әмбәлы хәдзар скәнын, бәлас ныссадзын, цот ныууадзын;
әмә әнә бындур хәдзар иубонон у. Нәхицәй, нә фәстагәттәй не стыр
фыдәлты фарныл хәдзар чи кәной, уыдонән Кьоста әмә Васойы дзырдтә
«хәдзары» бындур уыдзысты. Уымәй дәр цахәм бындур! Әрдзә-әнустәм
фәцудән кәмән нә уыдзәнис!

¹²⁵ Абаев В. А. Письма Васо Абаева. – Цхинвал, 2008. – 80 ф.

¹²⁶ Уый дәр уым, 4 ф.

¹²⁷ Уый дәр уым, 5 ф.

Не ‘рдхæрæны ахуыргондæн цы фыстæджыты кой кæнæм, уыдоны цас ис, адæймаджы зæрдæ чи бакъуырынц, зонды сæ фæд кæмæн аззайынц, ахæм удылтайæг æнæферохгæнгæ бынæттæ! Мæнæ дзы иу-цалдæр: «Уыдтæн Суанеты, банызтон дзы ронг (ир æй нал зонынц, фæлæ уыдонмæ баззад, хонгæ дæр æй афтæ кæнынц – ранг)»;¹²⁸ «Я считаю, что каждый осетин в той мере может считаться достойным сыном своего народа, в какой он ценит и любит Коста»;¹²⁹ «Считаю разделение института (Цæгат Ирыстоны фыццаг Президент Галазты Æхсарбегмæ йæ телы фыста, ома, ЦИЗИИ-æй æртæ – æвзаг, литературæ æмæ историйы институттæ ма саразут. Нæ ацыдысты йæ зондыл, фæлæ та сæ фæстæмæ баиу кодтой – Хъ. М.) нецелесообразным ввиду отсутствия полноценных кадров. Не следует создавать институты, состоящие сплошь из руководящих работников. Кто же будет работать?..»¹³⁰

Æмæ, нæ ирон адæмæн дыууæ алфавиты тыхæй куы ныббастой «уæллагтæ» æмæ «дæллагтæ» – Ирыстоны цæгат хайы дамгъæуат уырыссаг графикайы бындурыл куы уыдис, нæ хуссар хайæн та, – цæмæй нын нæ туг, не стæг тагъддæр скуынаг кодтаиккой, – тыхæй нæ фыдбонны сыхæгтæ сæ фыссынад куы ныббастой; иу адæмæн сæ кæрæдзийы цард, сæ аив литературæимæ зонгæ кæныны фадат куы байстой, уæд Джусойты Нафи уыцы æмбыд, зианхæссæг уынаффæйы тыххæй 1953-æм азы «Литературная газета»-мæ цы уац арвыста, «Одна из причин», зæгъгæ, æмæ йæ редакцийы коммунистон ахуыр æмæ ахуырады хайады хистæры хæстæ æххæстгæнæг В. Ривин Васомæ рецензи кæнынмæ куы радта, уæд ыл куыд бæстон æмæ зæрдæрисгæйæ æрдзырдта, фæлæ мах нырмæ кæй нæ зыдтам, æрмæст уыцы дзуапп йæхæдæг цасы аргъ у!

Васо уыдис фæндвидар: «Ознакомившись с присланной мне статьей т. Джусоева «Одна из причин», я считаю, что она своевременно и правильно ставит вопрос об унификации алфавитов в Северной и Южной Осетии. Мне, по характеру моей работы, приходится следить за литературой, выходящей в

¹²⁸ Уый дæр уым, 8 ф.

¹²⁹ Уый дæр уым, 42 ф.

¹³⁰ Уый дæр уым, 26 ф.

обеих Осетиях, и я могу подтвердить, что искусственное размежевание алфавитов исказило нормальный процесс литературного развития в Осетии и стало серьезной помехой по пути дальнейшего культурного расцвета осетинского народа. В те времена, когда у осетин был единый алфавит, северные и южные осетины свободно обменивались литературными и культурными достижениями, и случаи, подобные описанному в фельетоне «Небывалое дело» («Лит. Газета» от 12.У.53), были невозможны.

Я полностью солидарен со статьей т. Джусоева и готов подписаться под каждой ее строкой. Редакция «Литературной Газеты» сделает полезное и нужное дело, если, опубликовав статью т. Джусоева, привлечет внимание широкой общественности к вопиющему факту: наличию двух разных алфавитов у одного и того же народа в рамках единого Советского Союза». ¹³¹

Нæ дæр уац, нæ дæр рецензи æрцыдысты мыхуыр, фæлæ мæнг гæрахау нæ фесты – уæды фæткмæ гæсгæ алы критикон уац дæр фæндаг ардта, æгъдаумæ гæсгæ йын кæуыл æмбæлгæ уыдис, уымæ.

Цъус не сты нæ дзæнæтыбадинаг куырыхоны фыстæджытæ. Æцæг нын йæ номимæ баст алы дзырд дæр тынг зынаргъ кæй у, уый адæймаг фæхатдзæнис, йæ кæцыфæнды хуымæтæг фыстæг дæр нæ йæхимæ куыд æлвасы, куыд нæ цымыдис кæны се ‘рвитæджы уæздан ахаст, йæ зонд, йæ цардмæ, уымæй. Фыстæджытæ æмæ телтæ та æрвыста алы дæсныадтыл хæст адæймæгтæм: ирон фысджытæ æмæ нывгæнджытæ Гулуты Андрей æмæ Нигермæ, Хæныкбаты Никъа æмæ Хæныкбаты Олгъæмæ, Дзугаты Георги æмæ Гафезмæ, Джусойты Нафи æмæ Джыккайты Шамилмæ, Дзбойты Михаил æмæ Хъотайты Григоримæ, Дзасохты Музафер æмæ Хуыгаты Мырзабегмæ...

Бынтон æнгом ахастытæ йын кæй уыдис ирон æмæ фæсарæйнаг историктæ æмæ филологтæй бирæтимæ, уæлдайдæр, ирон адæм æмæ Ирыстонны фарстытыл кусæг ахуыргæндтимæ, уый бæрæг у фыстæджытæй. Фæлæ цымæ эпистолярон жанры фæрцы цы уагыл – цы ‘взагæй

¹³¹ Абаев В. А. Письма В. А. Абаева. – Цхинвал, 2008. – 51 ф.

дзырдтаиккой сæ кæрæдзиимæ йæхимсæр Ж. Дюмезиль, Г. Бейли, Д. Лихачев æмæ æндæр, дунейæн зындгонд ахуыргæндтимæ?!

Чиныгкæсæгмæ сæхи хуызы цымыдис æвзæрын кæнынц фыстæджытæм чыныгарæзæджы фиппаинагтæ, кæд сын фæуæрæхдæр, фæбæлвырддæр кæнæн уыдис, уæддæр. Фыстæджыты фæстæ уæлæмхасæны хуызы цы цалдæр мидрецензийы æрцыдысты мыхуыр, уыдон дæр ын цыма бынтон æцæгæлон не сты – Васойæ нæм æцæгæлон ницы ис æмæ, фыстæджытæ чи кæсой, уый уадиссаг ницы фæкъуылымпы кæндзысты. Уæлдайдæр, чиныгкæсæгæн нырма зындгонд нæ уыдысты.

Æцæг, мидрецензитæ, уæлдайдæр, диссертациты тыххæй, бынтон стæм хаттæй фæстæмæ раппæлыны охыл, цæмæй йын зонадон ном раттой, фæцæуынц фыст, æмæ сæ авторы мидтых уый бæрц нæ фæзыны. Уæддæр, цæйау акæнынц – теуауаргъ афтæ ма ныккæла, æмæ дзы хæрæгуаргъ мауал æрæвзæра. Васойы номыл сæ адæймаг цымыдисæй кæсы.

Æмæ, нæ кады хистæры номимæ баст чи сты, ахæм æрмæджытæ, йæ фыстæджытæй нырма цас æмæ цас сты алы рæтты! Нæ талф-тулф рæстæджы, æгæрыстæмæй, алцызонæг адæймаг дæр æвиппайды æппæтмæ нæ фæцарæхсы, æндæра ацы чыныджы фарсыл уæддæр куы фæнысан чындауыдаид, цæмæй йын йæ фыстæджытæ æвæрдæй чи дарынц, уыдон сын сæ халдихтæ уæддæр фæхæцæ кæной чыныгарæзæгмæ. Чыныг рауадзын нæм не ‘нæфердæхтæй, стæй йын йæ нысаниуæг алчи кæй нæ фембары, уый охыл стыр мæнæ-мæнæтыл вæййы баст, фæлæ ма Васойы фыстæджыты чыныгæн, чи зоны, искуы бантыса ногæй рухс фенын, уæд йæ барæвдз кæнын æнцондæр уайд.

Мах, нæ ирон адæм, нæ мадæлон æвзагыл нæ цыты лæгты ахæм стыр фæллайттыл фыдæлтæй фæстæмæ ахуыр не стæм. Чи зоны, эпистолярон жанр нæм уый тыххæй никуы лæууыдис уæлвæндаг. Фæлæ ацы царды алцы дæр æрдз æмæ адæймаджы аразгæ сты. Нырма нæм цыдæр, куыд æмбæлы, ахæм къахыл æвæрд нæ уыдис, уый афтæ нæ нысан кæны, æмæ йæм нæ къух макуы фæкæнæн. Нæ кады лæгты зонд æмæ зæрдæты фæдтæ кæмдæриддæр

зынынц, уыдон адамы рагъмае хэссын æнæмæнг æмбæлы. Сæ фыстæджытæ дæр се стыр фæллæйттæм хауынц. Ратонæм сæ рохы дзæмбытæй. Уый нæ адæймагон хæс у нæ дзæнæты бадинагты раз. Стæй Ирыстоны, нæ ирон фарны раз дæр. Æмæ йæ нæхицæй дарддæр ничи сараздæнис.

Куыд аразгæ у, уыцы хуызтæй нын иу фенын кодта нæ зынгæ хистæртæй, нæ зынгæ фысджытæ æмæ ахуыргондтæй иу – Джусойы-фырт. Уымæ нын амоны, нæ хуыздары удыхъæд хуыздæр, лæмбынагдæр куыд фенæм, уый: «Письма его (Абайты Васойы – Хъ. М.) – это еще и самые его истинные представления о людях, с которыми встречался, о явлениях культуры, с которыми знакомился, о фактах общественной жизни, которые волновали его беспокойную мысль и взыскательную совесть, рыцарски преданной справедливости в человеческом общежитии»,¹³² – рæстагæй зæгъы Нафи чиныджы разыхасы.

¹³² Джусойты Нафи. Слово о письмах В. И. Абаева // Абаев В. И. Письма Васо Абаева. - Владикавказ, 2008. – 5 ф.

КАДЫ ЛÆДЖЫ УРОКТÆ

Ирыстон сæрыстыр кæмæй у, Къостайы фæстæ, Хуры фарсмæ мæйы куыд æвæрай, ахæм бынатмæ кæй исы æмæ, æцæгдæр, нæ Фыдыбæстæйы фарн Хетæджы-фырты фæстæ Хуыцауы цъупмæ чи систа, уыцы Абайы-фырт Васо, нæ сæрхъызойыл хъуыдыгæнгæйæ, афтæ загъта Нафи: «Современники, к сожалению, не всегда распознают черты величия, которыми отмечен человек, и в своих оценках впадают нередко в потрясающие ошибки».¹³³

Ирыстоны фарны лæгтæй кæд ирон адæмырдыгæй исчи чысыл рæвдыд байæвта, – уый дæр йæ зæры бонты, – уæд – Васо. Фæлæ æртæ æнусæн (XIX – XX – XXI æнустæн) æвдисæн куынае суыдаид, йæ цардбонтæ фондзыссæдз азæй куынае ахызтаиккой, уæд æй, лæгæй-лæгмæ нæ, сфæлдыстадæй нæ, хуызæй дæр мæнæ-мæнæ бирæ адæм нæ зыдтаиккой. Академик О. Н. Трубачев æмæ нын бирæ стыр адæм куынае загътаиккой, æцæгæй чи уыд Васо, уæд нæ сæрстырæй нæ баууæндыдаиккам – «...то, что сделал Абаев: это подвиг... Можно сказать, что древняя история не знала другого такого примера».¹³⁴

Æниу æй нырма дæр уæлвæндаг нæ фæкодтам.

Фæлæ йæ удагасæй дæр ссис иукъорд аивадон уацмысы, хицæн уацты, аккаг юбилейон изæрты аккаг. Нæ поэттæ удагас адæймагыл зарын «сæ сæрма кæй нæ хæссынц» – махæй ма фæхуыздæр уа, ууыл куы хъуыды кæнæм, уæд уый чысыл хъуыддаг макæмæ хъуамæ кæса.

Гафезæн йæ уд, йæ дзæцц уыдис ирон фарн. Ирыстоны, ирон адæмы, ирон дзырд чи уарзы, ирон æгъдау Библийы æмсæр чи æвæры, уый Васойы ма уарза, уый гæнæн нæй. Куырыхон поэт йæ тæрттæ уымæн байтыгъта:

¹³³ Абаев В. И. Избранные труды. Т. 1. – Владикавказ, 1990. – 549 ф.

¹³⁴ Трубачев О. Н. О В. И. Абаеве // Коллектив авторов. Жизнь, отданная науке. – Владикавказ, 1996. – 19 ф.

*Æз никуы куывтон дауджытæ 'мæ зæдтæн, –
Дæ тыхсты бон уром æмæ йæ быхс!
Фæлæ ныр кувын дунеты хуыцауттæм,
Куыд дын раттой цæрæнбон æмæ тых.*

*Куыд кæна 'взонгдæр, рогвæддæр дæ гени,
Куыд дæ хæсса æндæр ысгуйхттæм цырды.
Дæ рухс фæндтæ æххæстæй ды куыд фенай,
Куыд самайай дæ цардæгасы цырт.¹³⁵*

(«Абайты Васойæн»)

Æмæ Гафез иунæгæй нæ лæууыдис уыцы хъуыдыйыл. Фысджытæй, зонады къахыллæуд ирон ахуыргæндтæй дзæвгар уыдысты йæ фарсмæ. Козаты Исидорæн уыдис ирон дзыхæйдзурæджы ивгъуыд, абон æмæ фидæны цырагъдар:

*Васо! Уый дунеимæ мах
Кæй хъуыдытсæй ысдзырдтам.
Ныддардта ивгъуыдмæ цырагъ,
Æмæ нæхи ысуыдтам.¹³⁶*

(«Ды мын зæгъыс...»)

Бирæ ирон разагъды поэттæ ссардтой Васойы ном аив дзырдæй: Бестауты Гиуæрги, Дзуццаты Хадзы-Мурат, Хъодзаты Æхсар, Джыккайты Шамил, Æлборты Хадзы-Умар... Нырæй фæстæмæ йын ног фæлтæртæ йæ ном ноджы арæхдæр кæй мысдзысты, кады зарджытæ йыл кæй нывæнддзысты, уый дызæрдыггаг макæмæн хъуамæ уа.

¹³⁵ Г а ф е з. Фыды артдæст. – Цхинвал, 1983. – 21 ф.

¹³⁶ К о з а т ы И с и д о р. Хæрзбон. – Цхинвал, 1989. – 44 ф.

Фæлæ цахæмфæнды кады зарджыты æхсæн дæр дзæнæтыбадинаг Плиты Грисы аив дзырды фæрцы не 'рттивгæ стьалы Абайты Васойы рухс цæсгом никуы банымæг уыдзæнис Иры кады арвыл. Æрттивдзæнис æмæ йæхимæ цымыдис кæндзæнис адæмы:

*Райæд мин азы дæ зæрдæ,
Рухс нын чи кæны цырагъау,
Æмæ цардбæллон кæстæртæн
Чи у хорз фæзминаг аргъау!..*

*Уæ, тæхуды, фест хæдбазыр,
Алæу худаистæй дæ цуры!
Бакæсин дæм исдуг сабыр,
Стæй дæм хинымæр ысдзурин...*

Цы йæм сдзурид, уый æрмæст æз нæ, бирæ чидæртæ фæфæлхатт кæнæм, йæ рæсугъд зæлмырон равæрды, йæ дзырдтæ сатæг æхсæры къæрцц кæй кæнынц, уый охыл. Фæлæ дзы ам дæр æнæ спайдагæнгæ нæй:

*«Сон, рын ма фен, хур фен бирæ!
Фæндаг уæд сыгъдæг дæ рухсмæ!
Ды цы бон фæзындтæ ирæн,
Уый уæд арфæйаг æнусмæ».¹³⁷
(«Стъалы Иры кады арвыл»)*

Развæлгъау барæй не 'ркодтам, нæ кады лæгыл йæ рæстæджы Нафи цы номарæн æмдзæвгæтæ æмæ уацтæ ныфффыста, уыдон кой. Æнæхъæн, кæд

¹³⁷ П л и т ы Г р и с. Æвзæрст уацмыстæ 2 т. Т. 1. – Дзæуджыхъæу, 1973. – 211 – 212 ф.

стыр нæ, уæддæр æнæхъæн чиныг сты. Иумæ сæ мыхуыр дæр æнæхъæн чиныгæй ныккодта, «Уроки Васо Абаева»,¹³⁸ зæгъгæ.

Æцæг, ахуыргонды амæлæты фæстæ. Æниу, æмдзæвгæтæ дæр (æдæппæт – 3), уацтæ дæр (æдæппæт – 6) периодикон мыхуыры рухс федтой Васойы удæгасæй. Зонгæ уыдис семæ дæр. Фæлæ газет, журнал æмæ чиныг сæ кæрæдзийæ тынг хицæн кæнынц. Газет, цыма, иубонон у, журнал – иумæйон, чиныг – æнустæм. Нафи уымæн бацархайдта, хицæн чиныгæй сæ рауадзыныл. Æмæ сæ уадзгæ дæр ракодта.

Фæлæ фыссæг æмæ ахуыргонд ууыл не 'рлæууыд. Васойы адзалы фæстæ дæр æй нæ ферох кодта. Нæдæр ын рохгæнæн ис. «Васо курдиатджын адæймаг кæм уыд, уым махыл, йæ фæдонтыл, йæ фæстæ чи кусы ирон зонады зиуы, уыдоныл æмбæлы Васойы лæгдзинад, зонд-зонæнтæ (уроктæ) бæлвырд хатын æмæ, нæ бон цы у, уымæй фæзмын, Васойы цæвиттон хæссын æмæ бæрзонд дарын»,¹³⁹ – зæгъы Нафи. Æмæ йæ дзырды хицау уыд Абайы-фырты удæгасæй дæр æмæ йæ адзалы фæстæ дæр.

Васо йæ «Ирон æвзаджы историон-этимологон дзырдуат» фыст куы фæци, – ирон адæм тынг рагæй æнхъæлмæ кастысты уымæ,¹⁴⁰ – уæд Нафийы нал баурæдта йæ цин æмæ уымæй равдыста, æппæт ирон адæмыл цы цины бон ныккодта, уый:

*Хуыцау дæ саразæд! Æгайтма
Дæ куыст æгас Ирæн у цин:
Кæд дын дæ царæнбонтсæй кайдта,
Уæддæр хæрзиуæгсæн фæци!*

*Ныр кæд нæ уд ныууадзид бустæ,
Фырмæстсæй нал уаид гæрæм:*

¹³⁸ Джусойты Нафи. Уроки Васо Абаева. – 2001. – Æдæппæт – 116 ф.

¹³⁹ Джусойты Н. Г. Хуыцауысконд адæймаг // Авторты коллектив. Василию Ивановичу Абаеву 110 лет. – Цхинвал, 2011. – 228 ф.

¹⁴⁰ Уый уыдис 1984-æм азы.

*«Лæгдихтæй, уддихтæй æнусты
Цыдæр æнамондæй цæрæм!..»*

*Ныр кæд лæгæй лæджы 'хсæн быдыр
Хæрамæй нал уайд лæвар,
Кæд дзы æрцæриккой æвыдæй
Лæгуарзон, Хурвæндон, Хæлар!*

*Ныр кæд æрæмбариккам мах дæр
Нæ ивгъуыд, н' абон æмæ сом;
Кæрæдзи бауарзынæн тагъддæр
Фæуид дæ зонды рухс æфсон!*

*Мæ уд æрæнцой. Уымæн райстон,
Цы карздæр сомыйау, ныхас;
Хъаймæт ныккодта Ирыл райсом,
Уæддæр ын сæфынæй нæу тас!*

Историон-этимологон дзырдугтæ,¹⁴¹ æмбарынгæнæн дзырдугтæ,¹⁴² литературæйы историтæ¹⁴³⁻¹⁴⁴⁻¹⁴⁵ æмæ æндæр ахæм ахсджиаг чингуытæ цы 'взæгтæн æмæ 'взæгтыл фæцæуынд арæзт, уыдонæн, хъаймæт куы ныккæна, уæддæр сæфыны тас нал вæййы. Ахсджиаг чингуытæ, цы 'взæгтыл æрцæуынд фыст, уыдон цардмæ цард æфтауынд. Нафийы æгæрон цин Васойы дзырдугтыл раст уый тыххæй у.

¹⁴¹ А б а е в В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 1. – М. – Л., 1958; Т. 2. – Л., 1973; Т. 3. – Л., 1979; Т. 4. – Л., 1989; Т. 5. – Л., 1999.

¹⁴² А в т о р т ы к о л л е к т и в. Ирон æвзаджы æмбарынгæнæн дзырдугтæ 4 т. Т. 1. – М., 2007; Т. 2. – М., 2010.

¹⁴³ Д ж у с о й т ы Н а ф и. История осетинской литературы. Книга первая (XIX в.). – Тбилис, 1980; Книга вторая (1902-1917). – Тбилис, 1985.

¹⁴⁴ Д ж ы к к а й т ы Ш а м и л. Ирон литературæйы истори (1917 – 1956). – Дзæуджыхъæу, 2002.

¹⁴⁵ Х ъ а з и т ы М е л и т о н. Ирон литературæйы истори (1956 - 2000). 1-аг чиныг. – Цхинвал – Дзæуджыхъæу, 2013.

Æмдзæвгæ мыхуыргæнгæйæ, сæ цин нал баурæдтой газет «Советон Ирыстон»-ы редакцийы кусджытæ дæр: «Ацы æмдзæвгæ ранывæста, ирон æвзаг, истори æмæ культурае чи уарзы, уыдон цин æмæ сагъæсты бындурыл Джусойты Нафи.

Уыдонимæ иумæ, нæ иумæйаг хæрзæг, нæ уарзон Васойæн арфæ кæнынц, йæ номдзыд чиныг фыст кæй фæци, уый фæдыл газет «Советон Ирыстон»-ы кусджытæ æмæ кæсджытæ дæр».¹⁴⁶ Æмæ уый абон ногæй кæсæм Нафийы чиныг «Уроки Васо Абаева»-йы. Æниу, ахæм номимæ чысыл раздæр ныммыхуыр æндæр чиныг.¹⁴⁷ Фæлæ нæм æмхуызон кæнæ æнгæс нæмттимæ цас чингуытæ ис! Уæлдайдæр, куыд загътам, афтæмæй Джусойы-фырты æмном уац рухс федта бирæ раздæр.

Васойæн йæ удæгасæй йæхиуыл фенын бантыст Цыбырты Людвиджы зæрдæбын фыст чиныг «Встречи с Васо Абаевым».¹⁴⁸ Васо тынг хорз зыдта, чи уыдис æмæ ирон адаемæн йæ лæггæдтæ цас сты, уый. Фæлæ йæ сæдæаздыд лæг йæ дзыллæйæ куы хъуса, уæд йæ царды бонтæ дарддæр кæнынц.

Уый стыр кад у. Æппæтадæмон кад. Фæлæ аивадон, уæлдайдæр, поэтикон уацмысæн, автор йæ хъаймагдæр фылдæр хатт ныууадзы йæ кæронмæ. Цæмæй йæ чиныгкæсджыты зæрдæтæ балхæна тынгдæр. Нафи дæр афтæ бакодта йæ уацмысы. Æмæ раст разынд. Æмдзæвгæйы кæрон уынаем æппæт ирон адаемы фæндиаг нæ фарны лæгмæ:

Нæртон! Зæххыл кæнинаг – бирæ,

Фæлæ æргъæу мæсыг фæуд у!

Дзырдтæй нæ кадмæбæллæг Ираен

Ыскодтай уаздæр кад, цæрдуд!

Дæ дзырд – цырагъ! Фæлыгъд йæ рухсмæ

¹⁴⁶ Джусойты Нафи. Уроки Васо Абаева. – Дзæуджыхъæу, 2001. – 8 – 10 ф.

¹⁴⁷ Уроки Васо Абаева. – Владикавказ, 2000. – 8 ф.

¹⁴⁸ Ч и б и р о в Л. А. Встречи с Васо Абаевым. – Владикавказ, 2000. – 136 ф.

Нæ ивгъуыд фарны зæххæй тар,

Цæр нын!

Æмæ нын у!

Æнусмæ!

Дæ фарны арм нæ дзырдыл дар!

(«Æрвыстæг Абайты Васомæ»)

Нафи Васойы зыдта æрдæг æнус. Уый æнæхъæн цард у. Æмæ афтæ зæгъы: «Æз Васойы зыдтон, æмбæлдтæн йемæ йæ куысты уæлхъус дæр æмæ йæ хæдзары дæр æнусырдаджы дæргъы. Мæхинымæр фæзæгъын: Васоимæ ныхасы фадат мын кæй радта мæ хъысмæт, уый стыр хæрзиуæг у, стæй бæрн æфтауы – Васойы тыххæй, Хуыцауысконд лæджы тыххæй, ис æрмæст рæстытæ дзурыны бар, дызæрдыджы къæм кæм нæ абаддзæн, ахæм ныхас зæгъыны бар».¹⁴⁹

«Ис æрмæст рæстытæ дзурыны бар», – кæмæй зæгъа Нафийы хуызæн лæг, уый, гъай-гъайдæр, уæлæрвты чи бадынц, уыдон æмсæр у, уæдæ цы. Æмæ Джусойы-фырт йæ чиныджы уæлæрвты бадджытимæ дзурагау кæны Васойы кой.

Уый охыл нæ æмæ чыныг Васойы удагасæй кæй æрцыдис фыст, уый тыххæй дзы, ома, аргъуц кодта æмæ уымæн афтæ у. Нафи йæхæдæг куы зæгъы: «За 50 лет было множество встреч, серьезных споров и простого бытового общения. Неоднократно бывал у него дома на московской, владикавказской и цхинвальской квартирах. Бывал он и суров и прост, разговорчив и молчалив, в быту любитель доброй шутки и острословия, короткой притчи и юмористической забавы; в размышлениях по серьезным проблемам бывал крайне требовательным, сторонник точной и разносторонней аргументации, досконального знания предмета обсуждения, он терпеть не мог досужего краснобайства и невежественного верхоглядства.

¹⁴⁹ Джусойты Н. Г. Хуыцауысконд адæймаг // Авторты коллектив. Василию Ивановичу Абаеву 110 лет. – Цхинвал, 2011. – 228 ф.

За эти годы мы не только встречались лицом к лицу, но и переписывались, порой довольно оживленно».¹⁵⁰

Йæ ныхасыл дызæрдыгæнæн нæй. Æппæт уыдон æрмæст Нафийы æмдзæвгæтæ æмæ уацты нæ уынæм, фæлæ Васойæн йæ фыстæджыты дæр (Дзурдзыстæм сыл радон сæры). Нафи йæхæдæг Васомæ цы фыстæджытæ фыста, уыдон чи бакæса, уый та сын се 'хсæнахастытæ ноджы хуыздæр бамбардзæнис. Æмæ зæгъдзæн, Л. Толстойы «мужик» фыссæджы хъайтар Андрейы чингуытæй куыд загъта: «Да, писали, не гуляли!»¹⁵¹

Уымæйдæр, куыд фыстой! Ирыстонæн цытæ сарæзтой. Ацы, гуырахстæй – чысыл, хъуыдыйæ – стыр чиныг, – «Уроки Васо Абаева», – дæр хауы уыдонмæ. Кæд æй Васо йæ удагасæй нал федта, уæддæр.

¹⁵⁰ Уый дæр уым.

¹⁵¹ Толстой Л. Н. Война и мир. Т. 3 – 4. – М., 1983. – 144 ф.

СТУДЕНТЫ БОНÆГÆЙ

(1970. 3. 11)

Абон 3 сахатыл уыдтæн Хуссар Ирыстоны Облæххæсткомы æмбырдгæнаен залы стыр ирон ахуыргонд, ироновед, профессор Абайты Вассойы райгуырдыл 70 азы, йæ зонадон куыстыл та 45 азы кæй сæххæст, уый сæраппонд Ю б и л е й о н æ м б ы р д ы (йæ бæрæгбон ын раздæр банысан кодтой Мæскуыйы, стæй та – Цæгат Ирыстоны).

Стыр цинимæ æнхæлмæ кастæн ацы æмбырдмæ. Тынг мæ фæндыд Васойы фенын. Æмæ йæ федтон (Зæгъгæ, хуынд не ‘рцыдтæн æмбырдмæ, аивæртис мын ацы диссаджы фембæлд æмæ йæ нæ федтон, йæ дзыхы дзырд ын нæ фехъуыстон, уæд æрдæг фæуыдаин.).

У къæсхуыр, бæрзонд, фæлурс адæймаг. Дæргъæццон цæсгом ын, фæтæн ных, урс сæры хил. Æппыназдзух дары кæсæнцæстыгæ. Хæссы рæсугъд, тархуыз къæдз лæдзæг. Зына-нæзына, цыма, чиугæ дæр каны.

Йæ сабыр, уæздан мидбылхудт зæрдæйыл æфтауы æгæрон, æмбæхст æхцондзинад. Йæ бакаст адæймагæн дæтты сусæг, фæлæ цыдæр стыр тых (Чи зоны, адæймагæн йæ хæдæфсарм æмæ куырыхон зонд зындгонд кæй, уый тыххæй? Чи зоны.).

Хуыцау куы зæгъид, Стыр Хуыцау куы зæгъид æмæ нæм ахæм хæдæфсарм (Уый бæрæг у, зонадон къæпхæны нæмттæ дæр ын, – филологон зонадты кандидат æмæ филологон зонадты докторы нæмттæ, – хъахъхъæнгæ кæй нæ бакодта, йæ бирæ ахадгæ куыстыты тыххæй йын сæ кæй радтой), зынгæ ахуыргæндтæ нæм фылдæр куы цаид!

Зын у, тынг зын у, ахæм адæймаг æмæ ахуыргонды тыххæй аккаг ныхæстæ ссарын. Фæлæ, мацы зæгъ, уый та ноджы зындæр у.

Иу æмдзæвгæ йыл ныффыстон.

Зынгæ ирон революционер Козаты Раздены Ленины тыххæй аккаг ныхæстæ зæгъын куы бахъуыдис, уæд сæ, цæмæн, уый йæхæдæг дæр нæ бамбæрста, фæлæ цахæмдæр мидæнкъарæнмæ гæсгæ фыссын райдыдта æмдзæвгæйы хуызы.

Уымæн нæ æмæ поэт уыдис, фæлæ йæм афтæ фæкаст, цыма йæ дзырдæн афтæмæй йæ нысаниуæг тыхджындæр у, поэтиконæй йæ хъуыды дардылдæр æххæссы, зæрдæмæ арфдæр хизы.

Æз дæр цас поэт дæн. Æцæг мæ тынг фæнды, мæ адæмæн аив дзырдæй исты балæккад кæнын куы бауид мæ бон. Æфсæрмæй нæ, зæрдæйæ. архайын цыдæртæ. Исты мын бантысдзæнис? Нæ зонын. Фæстæдæр æй фендзыстæм. Фæлæ Васойыл цы ‘мдзæвгæ ныффыстон (Номыл æмдзæвгæтæ фыссынмæ рæвдз нæ дæн, фæлæ... Зæрдæ дæ куынаæ фæрса, уæд дæ цы фæнды?), уым цыма бавæрдтон мæ зæрдæйы æнкъарæнтæ:

ЦИНЫ БÆРÆГБОН

Иры хæхтыл абон рацыд цины зæй.

Иры зæххыл абон у бæрæгбон.

Райың хæхтæ, быдыртæ, цъæх бæлæстæ.

Зарың мæргътæ, суадæттæ, æхсæрдзæн.

Нал æнцайың кафынæй тæлтæг дæттæ,

Галсычъитæ, дзæбидыртæ, сагтæ...

Адæм комгай рабадтысты дзаг фынгыл.

Хистæр сыстад, базмæлыд йæ зачъе.

Фынгыл адæм нал ызмæлың, цавддурау.

Бахастой йæм дзæбидыр сæ æрмтты.

Ссыгъдысты йæ цæстытæ цырын артау.

Анæрыдис сатæг дзырд йæ къæрицæй:

«Уый ыстахтис Иры хæхтæй сахъ цæргæс.

Дуне йын йæ базырты змæлд хаты.

Ир, лæппутæ, зонут æй, кæдæй-уæдæй

Зонды мæсыг амайынмæ хъавы...

Уым уæхскуæзæй, арæхстджын, йæ хид сæрфгæ,

Мах Васо дзæнхъа дуртæ сæвæры.

Уый, зæгъгæ, нæ уыд – нæ Хуыцау бахизæд,

Уæд нæ мæсыг зайдзæнис хуынчъытæй.

О, фæлæ...

Ирон адæм, нæ чындз ма нæ,

Сагсур тыр куыддæриддæр ныййара,

Ма ской кæнут уæд Чермен, Сосланитæ...

Инн' ахæм – Батрадз кæнæ Хазбитæ...

Се 'ппæтыл дæр сæвæрут Васо нæмттæ!

Ирзæххыл «Къоста», «Васо» куыд зæлой!

Бантысид нын уæд, гъай-гъай, нæ зондмæсыг

Самайын налхъуыт дуртæй кæронмæ!

03.11.70

Институтæй мын загътой, цыбыр разныхасимæ, дам бакæсдзынæ уыцы æмдзæвгæ. Æмæ тынг тыхстæн. Æнæзонгæ адæм... Ноджы – Васо... Цы загъдзæнис?

Стæй мын куы бамбарын кодтой, æгæр бирæ дзурджытæ, дам дзы ис æмæ, зæгъгæ, ды сæрибар дæ, уæд мæ цыма, æцæг, ахстæй ссæрибар кодтой, ахæм æхсызгон мын уыдис. Мæ миднымæры мæ цинæн кæрон нал уыд.

Р. С. Юбилейон бәрәгбоны ма фыццаг хатт федтон Исаты Мәхәмәт (Васойы ахуыргәнинаг) әмә Тахъазты Харумы. Мәхәмәт – рәстәмбис, рәсугъд, сау сәрыхил ләг. Йә сәры фәзынд иуәггай урс әрдутә.

Харум дәр асәй – рәстәмбис, кьәсхуыр, фәстәмәфаст, даргъ, фәлурс, сәрыхъуынтимә. Нырма – әвзонг. Әз әй мыхуырәй ас адәймаг әнхәәлдтон. Куы рахызтис, уәд мәм дис дәр фәкаст: «Ацы ләппу Харум у?!.»

Юбилейы мын уәлдай әхсызгондәр уыдис философ, профессор Гәбәраты Сосланы раныхас. Уыцы цингәнгәйә нын хъусын кодта, Васойы, дам, ирон адәмы хур схуыдтам әмә, зәгъгә, немә не сразы: «Хур, дам, иу вәййы әмә ирон адәмы хур у Къоста. Әмә йә уәд мах рахуыдтам ирон адәмы мәй!» – цыма йыл тынг стыр хорз әрцыд, уыцы фәуәлахизуәвәджы хуызы дзырдта, мидбылхудгәйә. Афтәмәй Нигер загъта йә әнәфәуд кадаг "Замираә"-йы: "Нә Нарәй Иры хур ыскаст".

Сосланы дзургә куыд никуы федтон, фәлә иронау афтә аив ныхас кәны, уый әнхәәл дзы нырмаә нә уыдтән. Хуыздәр фәу, Сослан!

Әмбырды бирә уазджытә уыдис Мәскуы, Ленинград, Калак, Дзәуджыхъәуәй...

Хорз уайд, институтмә дәр әй куы 'рбахониккам. Васо уый аккаг у, Ирыстоны йыл алы ран дәр цин кәнәм.

Хъуамә йын цырт самаиккам, цырт йә удагасәй!

Әцәг уый йәхәдәг йәхицән әнусон, әнәракәлгә цырт раджы самадта. Әмә йын әй никәй бон бауыдзәнис ракалын. Никуы дәр әм, А. Пушкины загъдау: «К нему не зарастет народная тропа» («Памятник»).

Хуыцау куы зәгъид, кәд алчи нә, уәддәр нә исчитә сә удәй куы амаиккой ахәм цыртытә.

АРФÆ

Абайты Васойы музей нæ фыдбонь сыхæгтæ барæй куы ныппырх кодтой, уæд æй уыйфæстæ ногæй чи сæндидзын кодтой æмæ йæ чи гом кæныни, уыдонæн

Абайты Васойы фарнаæй уе 'ппæт дæр фæрнджын ут!

Ирыстон, – табу – нæ Рафæлдисæгæн! – никуы дæр ахуыр адæмцух уыдис, никуы дæр – фысæгцух. Анахарсис æнæхъæн дунейæн зындгонд у. Уæдæ, нæ фырхъалæй "Алгъуызы кадаг" æмæ "Фæранчыцармдарæг" сæ авторы номæй схоныны бæсты фæлтау æррайы æфсон скæндзыстæм. Афтамæй, абон нæм цы стыр, дунейылзындгонд ахуыргонды кой ис, уымæн сæрмагонд куыст ис "Стайыцармдарæг" кæй хонæм, уый тыххæй уырыссаг æвзагыл æмæ йæ алыран дæр хоны, йæ автор ыл цы ном сæвæрдта, уымæй – "Вепхистхъаосани", ома, "Фæранчыцармдарæг". Фæранк нæ ирон адæмæн цы у, уый не 'ппæт дæр тынг хорз зонæм.

Васо йæ комкоммæ цæмæннæ загъта, уый дæр нæ хъуамæ рох ма уа: ирон лæг фидауы йæ фарн, йæ хæрзæгъдау æмæ хæдæфсармæй.

Æмæ Васойы хæдæфсармæн ныккæнæнтæ кæй нæ уыдис, ууыл дзурын дæр нæ хъæуы. Бирæ саразын дæр ын уымæн бантыст. Абон дæр ма мæ цæстытыл уайы, 1970-æм азы, Джиуæргуыбайы мæйы 3-аг бон ын нæ ныры Парламенты залы 70 азы юбилей куы нысан кодтам, уæд философ, профессор Гæбæраты Сослан куы фехъусын кодта, зæгъгæ, йæ Ирыстони Хур рахуыдтам æмæ нæм тынг фæхъыг: Хур, дам, вæййы иу æмæ Ирыстони Хур у Къоста.

Мæй схонын та йæ цæст нæ уарзы. Уымæн æмæ нæ ирон мадæлон æвзагыл æрмæст йæ 5-томон фæллоу – «Ирон æвзаджы историон-этимологон дзырдуйт»-æй дæр кæсы Хур æмæ нæ рæвдауы нæ ирон зонадимæ.

Уырны мæ, кæй йын никуы бауадздзыстæм йæ ном æрныллæг кæнын.

Уæлахиз уæд ирон зонады Хур Абайты Васо !

ЗЕМНОЙ АНГЕЛ

На земле Осетии произошло много тяжелых трагедий, мы видели много разрывающих душу смертей, оплакиваемых всей Осетией, благо она всегда была щедра на личности и таланты. Однако ничто не сравнится с трагедией, постигшей нас сегодня, когда от нас ушел великий человек, незаурядная личность, ученый с мировым именем, равного которому нет - Васо Абаев.

Своими исследованиями в области языкознания, фольклора, художественной литературы, созданием «Историко-этимологического словаря осетинского языка», своей человечностью Васо вписал свое имя в историю мировой науки золотыми буквами. То, что удалось сделать ему одному, достойно подражания целым поколениям.

Все это ему удалось благодаря тому, что никогда не гонялся за дешевой славой, не устраивал громких юбилеев, не копил материальных богатств, не строил дворцов, а весь свой природный талант, всю свою жизнь посвятил служению науке, любимому делу.

Васо Абаев был земным ангелом, его светлые думы и помыслы дали такие же светлые всходы, осветив своей жизнью, трудом, служением науке и родному народу целых три века. Для осетинской науки он стал путеводной звездой.

Сегодня мы оплакиваем смерть Васо, но одновременно наши сердца полны гордости, оттого, что среди нас жил и творил такой великий человек.

СÆЙРÆГТÆ

Фарны лæг	5
Къоста æмæ Васо	6
"Райдзаст у н` абон..."	8
Васойæн	9
Васойы сыгъд хæдзар	10
Васойы цырт Чъребайы	12
Хуыцауæн – табу	14
Васоимæ «быцаугæнджытæн»	15
Зæрдæйы фæндон	16
Фарны мæй	19
Васойæн хæрзбонкæнгæйæ	34
Васойы фарн	35
Нывæфтыд дзырды стыр дæсны	39
Хуры тынтæй быд стъалы (Васойы фæлгонц ирон поэзийы)	44
Зæрдæйы скъуыддзæгтæ	86
Кады лæджы уроктæ	93
Студенты бонагæй	100
Арфæ	105
Земной ангел	106

МЕЛИТОН РЕЗОЕВИЧ КАЗИТЫ
ФАРНЫ ЛÆГ

Редактор *Т. А. Габиаты*
Корректор *Л. П. Тотоева*

Подписано в печать .05.10.2022. Формат 75x90^{1/32}.
Печать офсетная. Уч.-изд. л. 5,2. Усл. печ. л. 5,26.
Тираж 100 экз. Заказ №01

Республика Южная Осетия, Издательство ЮОГУ
100001, г. Цхинвал, ул. Путина, 1.